GERVAI SÁNDOR

NYIREGYHÁZA ZSIDÓSÁGA ÉLETE

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

JERUZSÁLEM
1963

Weiss-nyomda, Jeruzsálem

BEVEZETŐ

TÁVOL a megyétől, amely a születésibizonyitvány alapján, szülőföldünknek számit. Elvágva e megye s annak törvényhatósági joggal felruházott székhelye, könyvtárától, levéltáraitól, ahol a nyomtatott betü őrzi az előttünk élt nemzedékek életét. Megfosztva az életben maradt kortársakkal való eszmecsere lehetőségétől, hogy közvetlenül hallhassam emlékezéseiket, — le kellett mondanom arról, hogy tudományos jellegü, történelmi szakkönyvet irjak Nyiregyháza, vagy Szabolcs megye zsidóságáról.

Szerényebb feladatot tűztem ki célul magam elé.

Papirra vetni azt, ami élmény volt. Emlékezni az életre.

Nem számonkérőszék ez a könyv. Nem vádirat. Nem itélkezés.

Külön hangsulyoznom kell ezt. Mert a történelmi korszakot lezáró véres fejezet után, lenne alapja a szemrehányásnak e megye zsidósága és a felelősségrevonásnak, a kereszténysége felé. A párbeszéd értelme azonban megszünt. A tényleges társadalmi együttélés, örökre a multté.

Nyiregyháza keresztény lakossága kiközösitette, majd kiszolgáltatta zsidó polgárait a Németországban, Lengyelországban és Ausztriában épitett halálgyárak részére. Nyugodtan felszánthatják már a zsidó temetőket. Akik ott aludták volna örök álmukat, korommá és füstté váltak.

Ezekután érthető, hogy nem vágyakozva tekintünk vissza szülőföldünkre, hanem csak emlékezve.

Hasonlatos a mi viszonyunk Nyiregyházához, Szabolcs megyéhez, a megcsalt, rászedett szerelmeséhez, akiben szemernyi bosszúvágy, harag, utálkozás, megvetés sem támadt, bár az imádott asszony gonosz mosolyal a szemében, szeszélyesen kicsúfolta és bemocskolta az ő áldozatra kész lovagjának ábrándjait.

Emlékeinkben az az álmokból, ábrándokból szőtt Nyiregyháza él, amelyet mi teremtettünk meg magunknak.

Szabolcs megye zsidósága nemzedékeken keresztül hitte, hogy része a szülőföldjének.

Nem tekintette önmagát nemzeti, vagy faji kisebbségnek. Rendkivül erős vallási érzülete mellett, nyelvben, kultúrában, történelmi eszményképekkel való azonosulásban, természetesen, minden mesterkéltség nélkül elmagyarosodott.

Nem volt ez jelentektelen társadalmi folyamat, hiszen Nyiregyháza, Szabolcs megye zsidóságának a lélekszáma, hosszú ideig tartó, kivülről érkező és belülről áramló bevándorlókkal növekedett, szaporodott.

A keresztény világ tudomásul vette, hogy létezik ilyen zsidó önarckép. Különösebb jelentőséget azonban nem tulajdonitott neki.

Nyiregyháza volt számunkra az ifjúság, a diákkor, az első szerelem városa. Nem éltünk mi ott gettóba soha. 1944 tavasza kivételével. Mi is éreztük és átéltük ennek a városnak különös hangulatát, amelyet nagy iró fia, Krúdy Gyula örökitett meg, fejezett ki regényeiben, novelláiban. Nem szüleink, testvéreink sirjaihoz, — amelyek nem létezhetnek, mert elégették őket, — vonz minket az emlékezés, hanem a valaha volt élethez.

Nyiregyháza, Szabolcs megye zsidó lakosai, akik valami csoda révén megmenekültek s ma Izrael Államában, Amerikában, Ausztráliában, Európa számos országában élnek, nem felejtették el szülőföldjüket, amely közönyösen és hűtlenül elárulta őket. Szivesen és szeretettel emlékeznek vissza mindarra a mi szép volt, jó volt. Felejthetetlen maradt. S mindenekelőtt arra, amiben nem csalódtak: az általuk teremtett zsidó életre.

Erről a zsidó életről szól ez a könyv. Nevek, évszámok, utcanevek és intézmények az emlékezés fényénél jelentést, tartalmat kapnak azok képzeletében, akik ujra megfiatalodnak boldogult ifjukoruk, — a távolság által még erőteljesebben megszépitett, — világa albumában lapozgatva.

Jeruzsálem. 1963. Izrael Állama tizenötödik évében.

ZSIDÓ KÖZÖSSÉG SZÜLETIK NYIREGYHÁZÁN

NYIREGYHÁZA zsidósága történetéről részletes monográphia nem jelent meg.

Dr. Bernstein Béla, a statusquo ante hitközség főrabbija irt róla egy vázlatot német nyelven. A cime: „Die Anfänge der Judengemeinde in Nyiregyhaza." Halála után látott napvilágot, 1947-ben, a dr. Scheiber Sándor szerkesztésében megjelent „Semitic Studies. In memory of Immanuel Löw" gyüjtőkötetben.

Ebben a gondosan kidolgozott, alapos tanulmányban, dr. Bernstein Béla megrajzolta, — ha csak, nagy vonalakban is, — a történelmi hátterét Nyiregyháza zsidó élete kialakulásának. Rámutatott arra, hogy Nyiregyházán, — mint általában, egész Magyarországon, — 1840-ig, a nagy városokban, a zsidók letelepedését, hivatalosan, de önkényesen is, megakadályozták. 1840-ben, a hires XXVIII-ik törvénycikkely, lényeges változást tett lehetővé. Ez pallérozta járhatóvá a Nyiregyházára vezető utat.

Kezdetben egyenként jöttek a zsidók. Kevesen voltak. Nem alkottak hitközséget.

A fentebb emlitett törvénycikkre hivatkozva 1843-ban Stern Emánuel, Mandel Jóna, Goldstein Dávid, Lusztig Bernát és Klein Salamon jó magyarsággal megirt kérvényt nyújtottak be a város vezetőségéhez. Kérték: adjanak nekik, mint helyi illetőségü polgároknak, földet, temető részére.

Kérésüket teljesitették.

1848-ban, hetvenegy zsidó lélek volt Nyiregyházán. Egy kivételével, — aki Csehországból bevándorolt, dohányjövedéki hivatalnok volt, mindannyian Magyarországon születtek. A katonakötelesek az 1948/49-es szabadságharcban résztvettek.

1865-ig, a megye legnagyobb hitközségéhez, Nagykálló-

hoz tartoztak. Ekkor engedélyt kaptak Weinberger Ábrahám megyei főrabbitól, hogy önnálló hitközséget létesitsenek. Imaházuk és vágódájuk már volt. Ugyanazon év augusztusában meghivták rabbinak, a pozsonyi Kötáv Szofér tanitványát, Friedmann Károlyt.

1868-ban felépitették az elemi iskola épületét. A tanitók nem voltak hitközségi alkalmazottak. Magánvállalkozásként foglalkoztak a gyerekekkel.

1873-ban, az imaházat már ötven ülőhelyel kellett növelniök.

1879 április 2-án, Ferenc József aranylakodalma napját azzal ünnepelték meg, hogy huszezer forintott gyüjtöttek össze uj templom épitésére.

1889. szeptember 5-én avatták fel. Haas Móricznak a templom épitését előrelendítő buzgalmát, a bejárat falába elhelyezett márványtáblán örökitették meg. A templomot, — a hivek kivánságára, — a Sulchan Aruch előirásai szerint épitették fel.

A templom rendje és áhitata megőrzésére, külön rendeleteket hoztak. Az ellene vétőket, pénzbirsággal sujtották. 1872-től kezdve megszabták, hogy kizárólag a következő célokra lehet adakozni a templomban: 1. Jótékonykodásra. 2. Chevra Kadisának. 3. Kórház részére. 4. Poel Cedeknek. 5. Meir Baal Ha-nesz perselynek. 6. Nőegyletnek.

1881 május 22-én Lieber Sault választották meg kántornak. Népszerüségét, nyolcvannégyéves korában bekövetkezett haláláig, megőrizte. Lengyelországból magávalhozott gyermekkórusa, egyfajta egyenruhát öltött magára az istentiszteletek alkalmával. Utódai: Weizer és Bernát kántorok, szintén közszeretetben állottak.

1882 január 30-án a hitközség vezetősége bejelentette, hogy az illetékes hatóság jóváhagyta az uj alapszabályokat. Ezek értelmében nem csatlakoztak sem az orthodox, sem a neológ szervezethez, hanem „statusquo" névvel megma-

radtak eddigi gyakorlatuk és hitvallásuk mellett. A tagok egyrészének a kilépését tudomásul vették. Azok vetették tehát meg az orthodox hitközség alapját Ezeket a szenvedélyes, volt tagokat arra kötelezték: ha továbbra is igénybe akarják venni a rituális vágást és fürdést, ezért „gabellát", illetőleg, drágább fürdőjegyet kell fizetniök.

Erre ujra egyesültek. 1904. esztendő végén vált teljessé és véglegessé a szakadás. Azontul csak az iskola és a Chevra Kadisa maradt közös. Az utóbbi 1930-ban véget ért. Az iskola azonban a nagy katasztrófa bekövetkeztéig egységes maradt.

1883 november 11-én, a hitközség diszülésén fejezte ki elismerését dr. Heimann Ignácnak, a tiszaeszlári vérvád ártatlan letartóztatjainak felmentése és szabadlábra helyezése érdekében kifejtett, eredményes és áldozatos védőügyvédi tevékenységért. A város és a megye zsidósága hálaját kifejező jegyzőkönyvi kivonatot ünnepélyes keretek között nyujtották át neki. Amikor 1896 március 15-én dr. Heimann Ignác meghalt, a tiszteletére összehivott gyászülésen határozatot fogadtak el arra vonatkozólag, hogy arcképét a hitközség diszterme részére megfestetik, a nevére pedig jótékonycélú alapitványt létesitenek. A temetésén a gyászbeszédet dr. Kecskeméti Lipót Nagyvárad főrabbija tartotta.

1875 március 28-ától kezdve, megszüntették a német nyelvü hitközségi ügyvezetést. A tagság magyar nyelvü jegyzőkönyvet és templomi szónoklatot követelt.

1899 január 8-án dr. Kelemen Adolfot középiskolai vallástanárnak választották meg. Miután Fogarasra rabbinak hivták meg, utódjául, nyilvános pályázat keretében, a budapesti Rabbiképző Intézetben végzett dr. Silberfeld Jakabot jelölték ki. Őt hivatalosan is megbizták, hogy magyar nyelvü szónoklatokat tartson.

1905 januárjában foglalta el dr. Silberfeld az állását. A

hitközség alelnöke, akkor, dr. Rosenberg Emil főorvos volt. Egyben kiváló szónok is.

Dr. Silberfeld Jakab élénk irodalmi tevékenységet fejtett ki Nyiregyházán. Munkatársa volt a „Szabolcs" és a „Nyirvidék" cimü lapoknak, amelyek verseit és cikkeit közölték. Az Iskola utca 3. szám alatt, Wassermann Sámuel kereskedőnél lakott. Háromszáz korona tiszteletdij ellenében, megirta „A nyiregyházi Chevra Kadisa történetét" (1856-1906). Ez 1907-ben jelent meg, Ferenc József 40 éves kornázási évfordulójára, amikor a templomban fényes istentiszteletet is rendeztek, junius 8-án.

A havi fizetése: 200 korona volt.

Az elemi iskola igazgatója akkor Bónis Ferenc volt. A tantestület tagjai: Kohn Izsák, Fábián Ferenc, Halász Mór, Kohnné-Fried Irén, Halászné-Schön Irma.

A hitközség vezetősége: Kun Mátyás, dr. Flegmann Jenő, Burger Mór, Schwarcz Izidor, dr. Springer Géza, Kohn Jeremiás, dr. Lauffer Miksa.

Két esztendő mulva Aranyosmaróton, majd Békéscsabán lett rabbi. Jeles szónok, átlagon felüli filózofiai iró, a zsidó nemzeti állam gondolata harcosa volt.

Friedmann Károly rabbi 1905 december 28-án halt meg. Évekig tartott a vita: milyen rabbit válasszanak? Végülis 1909-ben dr. Bernstein Bélát találták megfelelőnek arra a szerepre, amit lelkipásztoruktól vártak.

1873-ban a kolerajárvány alkalmával, épületet vásárolt a Chevra Kadisa kórház céljára. A veszély elmultával, a terv megvalósitása lekerült a napirendről.

A meglévő pénzt a temető területének megnagyobbitására forditották. Erre különösen 1930-ban volt szükség. Akkor határozta el a város, hogy az összes vallások részére közös temetőt jelől ki. Csak nagy anyagi áldozatokkal tudták megőrizni továbbra is, a külön zsidó temetőt. Ugyanakkor vásárolt földet temető részére az orthodox Chevra Kadisa

is, amelynek évtizedeken keresztül Schwartz Ede volt a köztiszteletben álló elnöke.

Az iskola tanitói kara művelt, a zsidó hagyományokat tisztelő, vallásos, lelkiismeretes pedagógusokból állott. Szülők és gyermekek megbecsüléssel vették őket körül. Egészen a deportálásig teljesitették eredményes, szép feladatukat: Friedmann Bertalan igazgató, Goldberger Mózes, Szabó Ignác, Friedländer Rafael, Neumann Albert, dr. Wax Aladárné-Friedmann Erzsébet, Szőke Sándorné, Hermann Sámuel.

A két világháború között hitközségi elnökök voltak: Schön Géza, Bodor Zsigmond, Fischbein Gábor.

Az utóbbira háritotta a kegyetlen végzet azt a hálátlan és szomorú feladatot, hogy pontot tegyen a nagy reményekkel indult hitközség történetére.

A TISZAESZLÁRI VÉRVÁD ELLENALLASI SZERVEZKEDÉSRE SERKENTETT NYIREGYHÁZÁN

1882 NYARA elején vitték a nyiregyházi fogházba a tiszaeszlári vérvád gyanusitottjait. 1883 nyarán tartották meg a vármegyeháza nagytermében a nyilvános főtárgyalást.

Több, mint egy esztendőn keresztül tartott a vádlottak gyötrése, a vallató közegek által. A terhelő tanuk befolyásolása rábeszéléssel, fenyegetéssel, csábitással a vádhatóság részéről. Magyarország és a különböző államokban élő zsidóság rémületbe ejtése, a zsidóellenes sajtó hathatós támogatásával.

A per szinhelye Nyiregyháza volt. Tiszaeszlár mellett ezt a nevet emlitette a leggyakrabban, a fordulatos eseményekben gazdag dráma tudósitója. Arnold Zweig irt is ennek a hatása alatt egy drámát „Szamael" cimmel.

Mivel minden izgatás, uszitás, gonosz fondorlat Nyiregyházán összpontosult, a tárgyalásra érkező német, francia, angol, olasz hirlapirók feltételezték, hogy a megyeszékhely zsidósága, tehetetlensége tudatában, megfélemlitve, tétlenül néz, a felszitott szenvedélyekben előre megfogalmazott, súlyos és megbélyegző itélet elé.

A helyszinen azonban az ellenkezőjéről győződhettek meg.

Sem a rabok nem törtek meg, sem Nyiregyháza zsidósága nem ült ölbetett kezekkel. Az ellenállás szelleme, a történelmi próbatétel magaslatára emelte őket.

A Solymosi Eszter meggyilkolásával vádolt zsidók, kivétel nélkül, végtelenül szegény, irni-olvasni is alig tudó, emberek voltak, akikben egyedül a vallásuk tartotta a lelket. Egyéb kincsük nem volt. Ehhez tartoztak. Ehhez ragaszkodtak. Foglalkozásuk szerint, alkalmi munkások,

házalók, hitközségi alkalmazottak. Letartóztatásuk után, Tiszalökön, Vay György csendbiztos és Bari főgyész kinzásaitól gyötrődve, aláírtak mindent, amit kivánt tőlük. A tárgyaláson azonban mindent visszavontak. De az még nem volt elég. Az elfogult birák és a gyülölettől eltelt, a vérvádból politikai hasznot akaró, tönkrement nemesekből és földbirtokosokból álló közönség jelenlétében, tehát veszélyes légkörben, szembe köpték a vérvádat állitó tanukat. Korniss Ferenc elnök rendreutasitásai ellenére, lemarházták és lehülyézték a vérvád képtelenségeit bizonyitó tanukat. Némelyik, derüt keltve, fölényes gúnnyal, iróniával, válaszolt a kérdésekre. Olyan erkölcsi és kedélybeli fölényben voltak a tárgyaláson vádlóik fölött, — hogy a vádak mindenki előtt alaptalannak látszottak. A vádlottak szabadulásáig mégis több mint egy év telt el.

Milyen hatást váltott ki a vérvádat komolyan hivő környező társadalomban ez az ellenállás?

„A vádlottak visszanyerték szabadságukat. Közel tizenöt hónapon át sinylődtek rabságban. Óriási tömeg várta őket a főtéren, amikor, mint szabad emberek, elhagyták a fogházat. Könnyeiket nemtarthatták vissza, de a közönség, valláskülönbség nélkül, részvéttel, vigasztaló szavakkal s a szabadulásuk fölött érzett igaz örömmel fogadta őket.

Hazatértek falujukba. Otthon az elmult esztendő alatt, pusztává lett lakásuk, koldussá lettek feleségeik, gyermekeik. Szegények voltak egyébként is s több, mint egy éven át nem volt otthon kenyérkeresőjük. Az eszlári nép is felocsudott a gyülölködés mámorából, jó szóval és tisztes adományokkal halmozta el őket, hogy ne éhezzenek, hanem vigasz talódjanak." (Eötvös Károly: A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége. Ötödik kiadás. Harmadik kötet 210-ik oldal.)

Azonban a per alatt és után is, Nyiregyháza főutcáin azokban a hónapokban gyakoriak voltak a vezető körök

által szervezett hangos, zsidókat szidalmazó tömegtüntetések. A helybeli napilap, a „Nyirvidék" versenyre kelt a gyülölet fokozásában, Verhovay Gyula ujságjával, a „Függetlenség"-gel, amely Budapestről öntött olajat az előitéletek tüzére.

Milyen visszhangot váltott mindez ki a helybeli zsidóságból?

Erről jellemző részletet közöl fentebb idézett művének 201-ik oldalán Eötvös Károly.

„A városbeli előkelő zsidók, tizenhat főből álló őrséget szerveztek fiatal, bátor emberekből, melynek az volt a feladata, hogy minden lépésemet figyelemmel kisérje, személyem és lakásom biztonsága fölött őrködjék s esetleg minden szóbeli, vagy egyéb bántalmazástól eleve megóvjon s ha mégis történnék valami, azt nyomban és súlyosan megtorolja. Ez őrség vezetője, Goldstein János nyiregyházi szabómester volt, nyilt, egyenes, bátor férfiú, egykor huszár altiszt."

Eötvös Károly, a tiszaeszlári vérvád vádlottjai védelmének a vezetője, saját szavai szerint, úgy fogalmazta meg e világhirü per történetét, hogy ne bántson meg senkit. A zsidóknak se legyen kára belőle. Ha mégis nyilvánosságra hozta ezt a zsidó ellenállási mozgalom létezésére vonatkozó adatot, ez arra vall, hogy miután Szabolcs megyében a kortársak ugyis tudtak róla, nem lehetett meg nem emliteni.

Ezzel együtt elismerte az ellenálás megszervezését, amelyet azzal kivánt enyhiteni, hogy kizárólag saját személye biztonságával hozta kapcsolatba.

A valóságban az ő személye volt a zászló amely köré, — nem ahogy a szóbeszéd járta „a Rothschildék pénzén", — hanem igen is, a nyiregyházi tehetős zsidóság anyagi támogatásával, Goldstein János, a katonai szolgálatukat letöltött zsidó fiatalságból beszervezte azokat, akiket erre alkalmas-

nak vélt. Ma azt mondanók: „kommandó csapat". Fegyelmezettek voltak. Elszántak. A helyi lehetőségeket ismerők.

Goldstein János személyesen tartotta sakkban a nyiregyházi uszitók vezérét, Andrikovicsot, akinek a vendéglőjében gyülekeztek minden nap a vérvád szervezői, kigondolói, kortesei. Goldstein János egy napon beállitott Andrikovics vendéglőjébe. Egyenesen a söntésbe.

— Mi kéne, ha vóna? — kérdezte tőle foghegyről Andrikovics.

— Csak egy kupica pájinka.

— Az még csak akad, ha nehezen is.

— Ide hallgasson Andrikovics uram. Én tudom, hogy maga nem kedveli a mi fajtánkat.

— Nem is lenne miért!

— Én pedig azt mondom magának, valakinek véresre lesz verve a pofája, ha nagyon sokat járatja feleslegesen. Itt a píze. No Isten áldja.

Ennek a szervezett erőnek a létezése, — amelynek nagyságát, számbelileg eltulozták, — adott biztonságérzetet dr. Heumann Ignácz és dr. Székely Miksa nyiregyházi ügyvédeknek, hogy a halálos merénylettel fenyegetőző leveleket félretéve. Eötvös mellett, vállalták a védelmet. Nyiregyházán ugyanis az volt az általános vélemény, hogy aki a vérvádperben a védő szerepére vállalkozik, az maga is kötelet érdemel.

A Goldstein János parancsnoksága alatt lévő csoport érdeme, hogy Nyiregyháza zsidósága támogatta teljes ellátással a börtönben szenvedőket. Azzal pedig, hogy a gyors megtorlást kilátásba helyezte, mind a zsidókat védő Eötvös Károly személye, mind más helyi atrocitásért, legalább a per lelki rombolását kiegyensúyozta. A tiszaeszlári vérvádról, — többek között, —Bary Zoltán is írt, tele rosszindulattal. Az egész irodalom ismertetése, nem tartozhat ide.

AUTONOM ORTHODOX HITKÖZSÉG NYIREGYHÁZÁN

A SZABADELVŰSÉG térhóditása Magyarországon, lehetővé tette a gazdasági és társadalmi érvényesülést. A zsidóság kultúrális és világnézeti rétegeződésének ez adta meg az anyagi alapját. A nézeteltérések nem osztályharcszerű küzdelmekben, hanem vallási vitákban jutottak kifejezésre. A neológ és orthodox kör kialakulásával járó elvi ellentétek eljutottak Nyiregyházára is. Az 1880-as években már porondra lépett egy népes csoport, amely az eddigi hitközségi keretből kilépve, kitartóan azon munkálkodott, hogy orthodox hitközséget hozzon létre. Ez egyre erősbödő folyamat volt, amely az első világháború után már számos önálló intézménnyel rendelkezett, amelyek szükségesek a szigorúan a hagyományokhoz ragaszkodók mindennapi életében.

A Friedmann, Farkas és Rubin család férfiai buzgólkodtak a megvalósitáson.

Friedmann Jicchak nagybajomi rabbit választottak meg hitközségük első vallási fejének.

1895-ben bekövetkezett halála után, rabbihelyettesnek, vejét, Wieder Sólemet választották meg, aki egészen 1944 nyarán történt deportálásáig, töltötte be ezt a tiszteséget.

Az alrabbi, — fia, — Hercke volt, aki családjával együtt, került az auschwitzi gázkamrába.

1917-ig Schwartz Ede volt a hitközségi elnök. Utódja, Kupferstein Hermann, 1920-ig vezette az ügyeket. Őt követte a hitközség, tekintélyt parancsoló „erős embere", Németi Sándor. A deportáló közegek 1944-ben, még községe élén találták. Ezért, mint „főzsidót" elsőnek kergették fel a waggonba.

Németi Sándor elnöksége idején épitették fel a Sip utcá-

ban a nagy orthodox templomot. Négyszáz családból kerültek ki a tagok.

1930-ban, az önálló Chevra Kadisa megszervezésével, külön temetőt is létesitettek. Ennek első elnöke: Heller Mór volt. Utána, fia, Lázár, a gettózásig, irányitotta a Szent Egylet kegyeletes munkáját.

A Talmud Tóra elnöke, Schreiber Sámuel volt.

A „Sasz Chevra" előadásai népszerüségnek örvendtek.

A Chevra Töhilimet kisiparosok alapitották. Első elnökéül Rosenwasser Adolfot választották meg. Őt követte Blau Jehuda, akinek vezetése alatt, szép fejlődésnek indult ez az egyesület. Kezdeményezésére kamatmentes kölcsönpéntár alakult. Megfelelő nagyságu tőke is állott a rendelkezésükre. 1940-ben népkonyhát szervezett. Elsősorban a munkaszolgálatra bevonultak, anyagi gondokkal küzdő hozzátartozóinak állott rendelekzésükre. Blua Jehuda fivére, Mór, tevékeny szerepet játszott, mint pénztáros, — a hitközség életében.

Az orthodox hitközség tagjai közül számosan rokonszenveztek a fogalommá vált „munkácsi rabbival".

Hiveik kegyes adományaiból éltek és egyben éltették a chaszidizmus sajátos szabolcsi változatát az „epreskertutcai rabbi" és a „szabolcs utcai rabbi."

A világi és vallási müveltségre törekvő orthodox ifjuság az 1918-ban alakult „Tiferet Bachurim"-ban tömörült. Egyesületi helységük a Kossuth utcában volt. Önkéntes adományozás révén héber és magyar nyelvü könyvtárhoz jutottak hozzá. Sokan közülük, Nemes-Neufeld Jenővel az élen, rokonszenveztek a cionizmus vallásos ágazatával. A helyiségükben „Bét Jákob" ovoda is volt, ahol héber énekekre tanitották a gyerekeket a Budapestről szerződtetett ovónők.

Az „Ahavat Jiszrael" érzése adott bátorságot az orthodox hitközség számos tagjának, hogy a Hitler elleni háború

idején, a Nyiregyházára menekült, külföldi zsidók életét megmentsék.

Lengyelország összeomlása után, kalandos utakon, több Stryj városából származó család talált menedéket Nyiregyházán Bleich Simon gondoskodása és áldozatos utánjárása révén.

A lengyel-zsidó menekültek segélyezésére alakult bizottság élén Blau Jehuda és fia, Eliezer, — aki jelenleg Izrael Állama külügyminisztériuma főtisztviselője, — állottak. Fáradhatatlanul szerezték a szükséges hivatalos okmányokat. Kapcsolatban állottak a helyi rendőrség idegeneket ellenőrző osztályával. Befolyásolták a nyomozókat. Blau Jehuda volt a „népkonyha" elnöke is. Rajtuk kívül, veszélyeket vállalva dolgoztak: Zoldán Mór szódavizgyáros, Rosenwasser Kálmán bornagykereskedő, Deutsch Samu fűszer és gyarmatárúüzlet tulajdonosa. A mentés terén legendás nevet szerzett, a népszerű Guttmann Slajme, a hitközség sámesza, aki tetteivel másokat is cselekvésre serkentett.

A szlovák-zsidó leányoknak cselédkönyvet váltottak ki költött nevekre. Mint háztartási alkalmazottak éltek ezek egészen a gettózásig, zsidó családoknál. A menekült gyerekeket beiratták az elemi iskolába. György Jenő, a politikai ügyek detektívfőfelügyelője a nyiregyházi rendőrségen, tette ezt lehetővé, — igen szerény és méltányos anyagi ellenszolgáltatás ellenében. Inkább emberségből, mint haszonvágyból.

IDIL A VALLÁS JEGYÉBEN, A GÉZA UTCÁBAN

LIEBER szomszéd ingujjra vetkőzve, kis fekete sapkával a fején, egy szál mellényben, előballagott Liliom-utcai lakásából s szombati énekeket dúdolva, kissé jobbra-balra hajladozva, Istennel, társadalommal és feleségével megbékélve, — aki e szent és magasztos napon nem rágja a fülét holmi pénzmagért — elsétált a Géza-utca sarkáig s Hartmann úr fűszer- és csemegeüzlete előtt megállapodva, szemlélődni kezdett.

Közben békésen emésztett. Unalmában, illetve az egyedüllétet megúnva, benézett a boltba és a legújabb eseményekkel kapcsolatban néhány érdeklődő kérdést tett fel Hartmann úrnak, aki az olcsó néplapok hiradásaira támaszkodva, meglehetősen egyéni, de kétségtelenül eredeti beszámolóba kezdett, amit Lieber szomszéd a Gondviselés kegyelmébe vetett hitének megfelelően odamódositott, hogy most már valami jó fog következni! Hogy milyen alakban, az már nem is érdekelte Lieber szomszédot.

A beszélgetés kissé vontatottan haladt, de nem volt unalmas. Szóval olyan, amilyen társalgás lehetséges két olyan atyafi között, akik közül az egyik — s nem lehet kétséges, hogy ez a valaki: Lieber szomszéd — a legvallásosabb hittestvérek közé tartozónak vallotta magát, úgyannyira, hogy az ő lelki üdvössége csak akkor érezte jól magát, ha nem a hivatalosan is hagyományőrzőnek kikiáltott templomban imádkozott, hanem a „jámborok" gyülekezetében, ahol nem egyszerű porszem volt, amely elvegyül a tengerpart homokjában, hanem igen előkelő és becsületreméltó tisztséget töltött be: ő tartotta az ezüstből faragott Kezet, amely hűségesen és éber figyelemmel mutatja a Szentírás öreg pergamentjére irott szavait a felolvasónak.

A másik pedig, már t. i. Hartmann úr, ő egy „bűnös"

aki minden szombaton kockára tette a tulvilági boldogságát azzal, hogy nyitvatartotta az üzletét, szembeszállt a Tízparancsolattal s inkább az aranyborjúnak hódolt, mint az erőskezű szabadítónak, aki kivezette a „vaskohóból" Jákobnak hetven főről többszázezerre megszaporodott családját... De aki szomszéd, az szomszéd.

Azzal szemben az ember megértő, vagy mondjuk inkább — elnéző. S voltak olyan percek, — például, amikor Hartmann úr a jótékonyság és adakozás terén buzgólkodott — Lieber szomszéd még azt sem tartotta lehetetlennek, hogy abban a boldogabb világban, ahová azok kerülnek, akik ebben a siralomvölgyben jól sáfárkodtak a lelkükkel. Annak asztalánál, akinek Neve legyen áldott, együtt esznek majdan a Leviatan húsából Hartmann úrral.

II.

Alig fejezték be a magasröptű eszmecserét, amikor megjelent Schwarcz úr feltürt ingujjban s a homlokát törülgetve. Hatalmas, pocakos, kopaszodó úriember Schwarcz úr. Falstaff-szerű jelenség. „Béke veled, testvér", — üdvözölte őt Liber szomszéd, mint olyan embert, aki csak tegnap érkezett meg Pestről. Schwarcz úr gazdatiszt volt az egyik tanyán. Ritkán járt haza.

A feleségének olykor-olykor küldöttt egy kis elvermelni valót: burgonyát, zöldségfélét, meg berakni való káposztát. A tyúkketrecet is benépesítette lakókkal s mivel szebb a pulyka, mint a páva, gondoskodott arról is, hogy néhanapján egy kis pulykanyak is kerüljön az asztalra.

Gyerekei ezalatt igyekeztek megkeresni legalább annyit, hogy kabátra, cipőre, ingre és harisnyára is jusson s télen a fáskamra se legyen üres. De ezek ebben az órában még korai gondok voltak. Amíg a szomszédok kabát nélkül gyülekeztek szombat délután egy kis beszélgetésre, addig nincs baj. S ők jöttek is egymásután.

Itt van már Grünwald szomszéd, a szorgalmas szabó-

mester, aki szombaton nem dolgozott. Alighogy megjelent, már bejelentette, hogy négy órakor a „Zsoltáregyletbe" megy, ahol Slomo Baruch Kahan, a fiatal rabbi fog „tanulni" és szent szövegeket magyarázni.

Eziránt Bokor bácsi is melegen érdeklődött, s bár a beavatottak szerint az olvasáson kívül nem tudott semmit, még azt sem értette, amit imádkozott, mégis a legnagyobb tisztelettel és hódolattal nézett fel azokra, akik a közvélemény ítélete és megállapítása szerint: jártasak a Tanhoz fűzött magyarázatok rejtelmeiben és a Talmud törvényeinek kidolgozásában. Hat napon keresztül cipőtalpalással és lábbelikészítéssel dicsérte az Urat és életének legnagyobb vágya az volt, hogy idősebbik fia, aki a műhelyben maradt s apai felügyelet alatt verte a kaptafát, olyan családból vegyen magának feleséget, — mégha hozományt sem kap — amely tudós ősökkel dicsekedhetik.

Ehhez a társadalomhoz csatlakozott még Silbermann úr, a csendes, lassújárású lisztkereskedő. Ő soha egy árva szóval sem panaszkodott, pedig állandóan fájt a lába.

Hogy a társaság teljes legyen, hangos üdvözléssel közéjük toppan Goldberger Mózes tanító úr, Rosenwasser Adolf örökös alelnökkel, aki arról volt nevezetes, hogy igen gazdag ember hírében állott és el sem tudta képzelni az életet úgy, hogy ő a hitközség vezetőségében irányító szerepet ne viseljen.

A szomszédok körülvették Goldberger tanító urat s kényelmes megadással, komolyabb ellenvetések nélkül hallgatták végig ostorozó szavait a korlátoltakról, az elfogultakról és tulbuzgókról, akik a maguk képére akarják alkotni a zsidóságot.

Ez már olyasvalami volt, amit nem lehetett válasz nélkül hagyni.

Lieber szomszéd vitába szállt s a „jámborok" érdemeit magasztalta, akiknek a kedvéért teremtette Isten a világot.

A tanító úr erre elmondott egy példázatot s egy tréfát, amelynek hatása alatt még Lieber szomszéd is mosolyogni kezdett, a társaságról nem is beszélve, amely hangos derüre fakadt. A hangulat határozottan jó volt, mindenki úgy érezte, kár lenne elsorvadásra kárhoztatni, éppen ezért mindannyian a legnagyobb egyetértéssel helyeselték Goldberger tanító úrnak azt az ajánlatát, hogy a mélyen tisztelt társaság sétáljon el Katz bácsi Mák-utcai otthonába, megnézni, vajjon mit csinál az öreg?

III.

Tömzsi, tagbaszakadt, mokány férfi, őszülő, rövidrenyirt körszakállal, fogai között az elmaradhatatlan meggyfaszárú cserép makrapipa, piszkos-fényes rézkupakkal és elkopott, zöldből színtelenre fakult bojttal, fején zsirosan piszkos kalap: — ez Katz bácsi. Róla tudni kell, hogy két marka olyan kemény és érzéketlen, mint a vas és durva, mint a legszennyesebb rongyból készült pokróc. Mintha Isten is arra teremtette volna ezt a két tenyeret, hogy fájdalom nélkül tudjon kikaparni égő, fénylő és tüzelő parazsakat a kályhából, vagy a kemencéből, hogy azután minden sietés nélkül a szűzdohány fölé kerüljenek, amelyet Katz bácsi a legnagyobb titokban, a pézügyőrök éberségét elkerülve, a dohánykertészekkel való kapcsolatai révén, szerzett meg. Katz bácsinak, aki most már hatvanötödik életévét taposta, tulapdonképen nem is volt rendes foglalakozása, ami után adót kellett volna fizetnie, mint például a többi szomszédnak.

Akik ismerték a multját, azok azt mondták, hogy vagy három évtizeddel ezelőtt, amikor még Katz bácsi fiatalembernek számított, az egyik mészárszékben, a hitközség megbízásából, felügyelő volt. Úgylátszik azonban, nem találta elég kifizetődő dolognak ezt a mesterséget s nem bízott abban, hogy a törvényes és becsületes keresményéből vehet sarokházat a Kossuth-utcán.

Egy szép napon azután szélnekeresztették azzal az érveléssel, hogy visszaélt a hitközség bizalmával, nem méltó arra, hogy a hívek konyhájára kerülő szegyen, lapockán, lépen, májon és hurkán csőszködjön. Elkövette azt a hűtlenséget saját lelkiismeretével és a közösséggel szemben, hogy elnézte, akár akarattal, akár akaratlanul, — az ebből e szempontból mindegy is — amint a mészáros, az Ábrahám és Izsák és Jákob istenéhez fohászkodó atyafiak számára eltiltott húst, csempészett be a megengedettek közé. Régen volt, talán igaz sem volt.

Azóta Katz bácsi tetőtöl talpig alaposan megvallásosodott: olyannyira, hogy nyáron, minden szombaton hajnali három órakor kiment a közelben szenderedő, békanyállal beszínezett „Bánya" vízéhez és abban, amint azt a „jámboroktól" látta, a testi gyönyörűséget nyújtó fürdésen, úszkáláson kívül, orlyukait befogva, háromszor a víz alá merült. S ha hideg volt a víz, azt sem tartotta nagy bajnak. Fürdés után, mintegy ellensúlyozva az előbbi szibériai hangulatot és érzéseket, egy sötétzöld színű paradicsomosüvegből valami gyanús folyadékot hörpintett fel, amelyet ő szerényen „spiritusz"-nak nevezett. Ez a tüzes víz a hozzáértők szerint, nem volt más, mint kilencvenfokos tiszta szesz, amely olyan erős, hogy más földi halandót, ha vidám és emelkedett hangulatban is, de földhöz vágna, Katz bácsinak ellenben meg sem kottyant. Ő vidáman és megelégedetten csettintett egyet a nyelvével és még azokat a cseppeket is lenyalta, amelyek a nagy buzgalom közben, szakállára és bajuszára kerültek.

Mivel szombat volt, nem hajtotta ki tehénkéjét az utcára, hogy legeljen. De mivel az igazi jámbor lélek ismeri és megérti barmának lelkét, ő sem hagyta éhezni ezt a bánatos jószágot: már csak azért sem, mert az Istennek ez a négylábú teremtménye olyan jól tejelt, hogy jutott is belőle, meg maradt is.

Ez úgy értendő, hogy néhány litert a szomszédnak adott

el Katz bácsi, a többit meg a tiszteletreméltó és igencsak öregecske oldalbordája használta fel a háztartásban. Ebből lett a túró a béleshez, vaj a süteményekhez, tejfel és aludttej, szóval mindazok a drágaságok, amelyek szükségesek az Áb hó kilencedik napját megelőző „tejesnapok" étrendjéhez.

Katz bácsi szombaton a kora reggeli ájtatoskodáshoz szokott elmenni, hogy már kilenc órára kész legyen az imádkozással. Mivel Izráel gyermekei a „Nyugalom Napját" már csak édes lustálkodásból sem akarták megszentségteleníteni azzal, hogy a rózsásujjú hajnalt ébren köszöntsék, tehát Istenházába nem nagyon siettek, Katz bácsi úgy okoskodott: ha kevés az ember, megbecsülik azt is, aki sem hitbéli tudományokban nem jeleskedik, sem az adófizetés terén nem emelkedik ki. Puszta jelenlétéért megjutlmazzák azzal, hogy a Szentírás tekercsének felemelését őreá bízzák.

Ezt Katz bácsi szakértelemmel és hozzáértéssel, s amit talán legelőször kellett volna említenem, büszke boldogsággal végezte a jelenlévők barátságos elismerésének közepette, akik megdicsérték karjainak erejét, hogy ilyen könnyedén lendítette a levegőbe a súlyos pergamentet. Ehhez képest minden más élvezet: üröm és epe...

Így kezdte Katz bácsi a szombati nap ünneplését. Templomból hazajövet megreggelizett. Ennek az étkezésnek fénypontja a kocsonyáshal volt. Miután jól teleette és itta magát, a szekrény tetejéről leemelte a poros „ötkönyvet" és énekelve olvasta a kijelölt hetiszakaszt, amint azt az iratlan törvények hagyományozták: két verset a Szentírásból és egyet, Onkelosz mester arameus fordításából.

Mire bevégezte, már húzták is a toronyban a levesnótát s egyszerre csak megindultak minden házból a cselédlányok és kisgyerekek, hogy hazahozzák a péktől az ujságpapirral letakart kék, piros és zöld fazekakat, amelyek a szombati ebéd ízes falatjait rejtegették magukban. Katz bácsi pedig

odaszólt házanépének: „mosdani ..." Miközben kezét a törülközővel dörzsölte, azon a nyelven amelyen Isten a világot teremtette, s amelyen az angyalok énekelnek, áldást mormolt Annak nevében, aki elrendelte a kezek megmosását, nemcsak a kohénoknak, akiktől Katz bácsi is származtatja magát, nevével bizonyítva az évezredes, folytatólagos kapcsolatot, mondván: Cohén Cedek a ő igazi neve, bár a nagyvilág csak mint Katz bácsit ismeri. S íme, ott áll a főpap (Katz bácsi) az oltár előtt (asztal) s megáldva a színkenyeret (fonott kalácsot) s várja, hogy hozzák az áldozatok húsát (libacomb), hogy elfogyassza az Úr színe előtt (bekebelezze az utolsó falatig).

IV.

Amikor Lieber szomszéd, Goldberger tanító úr s a többi ismerősök beléptek a világ teremtőjének egyik elfelejtett papjához, Katz bácsi már emelkedett hangulatban volt. Nadrágszíjját három lyukkal kijjebb engedte, de még így is szorítást érzett a gyomra körül.

— Á... á... „boldog, nyugodalmas szombatot..." — üdvözli a szomszédokat, akik szép libasorban szégyenkeztek be az alacsony szobába. Egyszerre úgy érezték, hogy talán mégsem illik másnak az ebédjét így megzavarni. A tanító úr meg is kérdezi rögtön:

— Aztán nem dob minket ki, Katz bácsi, hogy így váratlanul betörtünk ide?

Csak üljenek le az asztalhoz — kínálja őket hellyel Katz bácsi. Az ételről hallgat, mert az már fogytán van. — Ne féljenek, enni úgysem adok maguknak, — biztatja őket nevetve.

Felesége azonban tudta, hogy mi az illendőség? Tálcán süteményt helyezett a vendégek elébe és kínálta őket:

—Ne kosarazzanak már ki!

A szomszédok, akik csak azért ültek le, hogy ne vigyék el Katz bácsi álmát, most már asztaltársakká lettek. Gold-

berger tanító úr az ebéd iránt érdeklődött. Katz bácsi apró csövekhez hasonló ujjain sorolta fel, hogy mit is evett?

— Hát először is ettem kalácsot, amint az írva van: mártsad sóba a te kalácsodat. Azután tojást hagymával. Ezt én magam csináltam. Az asszony vágta a hagymát. Volt még egy kis maradék libamáj, azt beleszeleteltem s hogy jobban csússzék, egy kicsike zsírt is kevertem hozzá. Ezután következett a paszulyleves. Ezt a feleségem nagyszerüen tudja elkészíteni. Hogy ízesebb legyen, még egy darab velőscsontot is dobott bele, s jó, nagyszemű paszulyokat, akkorákat, mint az ujjam. Ebből megettem két tányérral. Izlett... Retket is ettem hozzá. Ez a Talmud szerint is elősegíti az emésztést. A leves után feltálalta a sóletet: ricsettel és libanyakkal. Kugli is volt. Isteni volt. Tegnap estéről maradt még valami kis bor is. Nem tokaji, csak afféle nyíri vinkó, az olcsóbbik fajtából. A rossz nyelvek szerint ezzel vallatták régente a megrögzött, konok bűnösöket. De azért megittam. Tapasztalatból mondom, hogy az ilyen zsíros étel után határozottan jót tesz az egészségnek. Egy kicsit ugyan savanyú, de azért csúszik.

Katz bácsi valóban igazat mondott. A potrohos boros üveg ott szerénykedett üresen és elhagyottan, szomorúan az asztal közepén, mint egy alaposan kifosztott és kirabolt ember, akit a könyörtelen és mohó rablók tetőtől talpig megkopasztottak. Nem maradt bizony abban még annyi sem, hogy este a csillagok ragyogásánál távozó szombatot tele pohárral köszöntse.

— És ezzel már vége? — érdeklődött Goldberger tanító úr.

— Dehogy. Még csak ezután következett a java — bizatta őket gyanúsan csillogó szemekkel és még gyanúsabb jókedvvel Katz bácsi. — Ma ettük meg azt a kis maradék káposztát, amely a hordó alján maradt még a télről. Töltött káposztát aztán igazán kitűnően tud főzni a feleségem,

hogy az a magasságos Isten tartsa meg erőben, egészségben százhetvenöt esztendeig!... Még egy kis füstölt bárányhúst is előszedett valahonnét a padlásról. Én már egészen megfeledkeztem róla, hogy a kémény oldalán még egy kis bárányhús is található. Ő most megfőzte. Ennek az izéhez képest az égből hullott manna csak afféle pótanyag, amely felingerli és lázadásba kergeti az embereket. De ez a töltött káposzta — itt Katz bácsi villájával a tányérjára mutatott, amelyen az ottfelejtett piros zsírtócsák és apró, vágott káposztamaradványok mutatták, hogy fejedelmi étel párolgott még néhány perccel ezelőtt ezen a tányéron — megnyugtat, jóllakat és lecsillapít, ez még a legharagosabb emberből is békés halandót varázsol. Amikor megettem, hálát adtam az Istennek, azt mondtam: „Uram... A világ legboldogabb érzése zsidónak lenni.."

— Hát akkor Katz bácsi a világ legboldogabb embere.

Katz bácsi elégedetten dözsölgette tenyerét:

— Az hát!... Én vagyok a világ legboldogabb embere. Csak egy baj van...

— Mi az?... — támadtak rá minden oldalról élénk érdeklődéssel.

— Hát az, hogy amikor Isten dicsőségére és a szombat tiszteletére, ilyen pompásan beebédelek, nem gyújthatok rá a pipára. No de ez legyen a legnagyobb baj a világon. Hanem azt jól tették, hogy eljöttek, így legalább nem kell egyedül elmondani az ebéd utáni áldást. Egyenek a sütéményből. Jó szívvel adjuk, azután tartsanak velem.

Elénekelték azt a dalt, amelyet a fogságból Cionba menetelő zsidók daloltak. Azután azt mondta Katz bácsi:

— Tanító úr, kérem, kezdje el a „mezimont"...

Goldberger tanító úr kicsit szabadkozott, azt mondta, hogy ez a házigazdát illeti meg, de Katz bácsi nem tágított. A tanító úr látta, hogy nem tudja magát kivonni, hát elkezdte:

— Uraim, mi áldani fogjuk a Mindenható nevét...

—Legyen az Úr neve áldott... — mondták rá mindannyian Katz bácsival az élén, aki olyan boldogan és megelégedetten trónolt az asztalfőn, hogy el lehetett neki hinni: ő a világ legboldogabb embere. A pohárból néhány csepp vizet öntöttek a kezükre. Halkan zümmögve elmondták az imádságot, hálát adva mindenért, amit az Úr kegyelme adott nekik.

Azután elbeszélgettek. Többen a délutáni istentisztelet és Szentírás magyarázat előtt, — szundikálni akartak.

Katz bácsi szemén is látszott, hogy egy kis jótékony ebédutáni szendergés nem menne boldogsága rovására. Épen azért a szomszédok szedték sátorfájukat és indultak arra, amerre tágasabb.

Katz bácsi a kapuig kísérte őket. Visszatérőben nem ment vissza a szobába, hanem a létrát nekitámasztotta a padlás nyílásának, felmászott rajta és azután, hogy senki se zavarja, felhúzta magához.

Belevetette magát a szénába s pillanatok mulva már úgy hortyogott, hogy rengett belé a ház.

AZ ŐSZI ÜNNEPEK FŐPAPJA

DR. BERNSTEIN Béla főrabbi (mert róla szól ez az irás) a közepesnél alig volt valamivel magasabb. Kurtára nyirt szakálla egyenletesen hófehér volt. Ezüst fogantyús bottal a kezében, hosszú, fekete kabátban s magas mellényben járt. Eseményszámba ment, ha sietős lépteivel feltünt a Zrinyi Ilona utcán. Olyankor nem állt meg eszmecserét folytatni egyetlen lélekkel sem. Fogadta a tiszteletet kifejezü köszönéseket. De nem diskurált. Nem szórakoztatott. A gyászolók vigasztalását a Szarvas utcai templomban pénteken este, az imát drámai módon megszakítva, ő végezte el, mint az istentisztelet egy szerves részét. Ő volt Nyiregyházán az egyetlen ember, aki nemcsak ünnepek alkalmával, hanem hétköznapokon is, kéménymagasságú cilindert viselt.

Olyan tekintélyt vivott ki magának, nemcsak a statusquo ante és az ortodox hitközségen belül, hanem az egész megyében, amelyet sem előtte, sem utána, egyetlen rabbi sem ért el azon a tájon. Ennek egyik bizonyitéka volt, hogy egészen 1944 nyaráig, hivatalosan nem fosztották meg Szabolcs-megye törvényhatósági bizottsági tagságától.

Mind a polgári, mind a katonai hatóságok egyfajta uralkodót láttak és ismertek el benne, aki éppen azért kiérdemelte, hogy megkülönböztetett tiszteletben részesitsék. A Nyiregyházán katonai szolgálatot teljesitő zsidókat úgy vonultatták ki a zsidó vallási és magyar nemzeti ünnepek alkalmával rendezett istentiszteletekre — az ő kérésére — mint a katolikusokat, vagy kálvinistákat.

A zsidó iskolaügy megszállottja

Aligha volt még egy főrabbi Magyarországon, aki annyira szivén viselte volna az elemi iskolája ügyét, tanitóinak munkáját, mint ő. Igazában véve csak akkor érezte

jól magát, amikor a „tantestület" hivatalos szobájában tartózkodott s ott vitatkozott különböző nevelési kérdésekről. Érdeklődése nem merült ki hivatalos jellegű látogatásokban, hanem minden nap végigjárta az összes osztályokat. Olykor egy teljes órát, esetleg kettőt is, eltöltött egy-egy osztályban. Ugy beszélt, úgy érvelt, mintha minden tantárgy tanításának a felmerülő gondjai világosan domborodtak volna ki előtte.

A valóságban, igazán minden mást megelőzően, a hitoktatás kérdése volt az, ami sok gondot, vívvódást, de egyuttal sok gyönyörűséget is okozott neki.

„Mózes Öt Könyvének" s az összes „Haftóráknak" magyar nyelvre való áltütetését igen logikusan, hűségesen és komolyan végezte el. Vallástörténeti tankönyveit kellő körültekintéssel, adatközléssel és kissé szárazon elfojtott, tartozkodó lelkesedéssel fogalmazta meg.

A jó és becsületes munkából fakadó meggyőződés, valamint az egyéni hiúság egyaránt érvényesült akkor, amikor mind a Szentírás fordításait, mind a hittankönyveit, kötelező tankönyvekké tette az összes nyiregyházi elemi, polgári, kereskedelmi, fiu- és leány-gimnáziumi, Angol Kisasszonyok zárdájába, tanítóképzőjébe járó zsidó és diákok részére.

Hitközsége példásan rendezett és kiegyensúlyozott anyagi körülmények közt működő zsidó közéleti alakulat volt. Szükmarkúság nélkül, gavalléros előzékenységgel fedezte anyagilag, főrabbijának tudományos működését. Általában minden írását a „tudomány" címkéjével díszített fiókba dobálták be. A hitközség vezetői és a tagok is úgy gondolták, hogy az ő dicsőségüket is emeli, ha elviselhető pénzösszeggel hozzájárulnak tudós főpapjuk munkálkodásának az értékeléséhez.

A hatástalan védőpajzs

Dr. Bernstein Bélának valóban voltak — különösen fia-

talabb éveiben — tudományos természetü elgondolásai és tervei. Efajta szándékainak adta bizonyságát „A magyar-zsidók az 1948/49-es szabadságharcban" című művében. Fontosságát a kötethez írt előszóban Jókai Mór, a magyar romantikus regény mestere, találó meghatározásokkal emelte ki. Igen alapos, szorgalmas adat-gyüjtésre beállított történelmi Pantheon ez, a kor és környezet eszmei harcaival és küzdelmeivel azonosult magyar-zsidók „gothai-almanachja". Stilusa egyhangú és értekező. A kutatók körében eléggé meg nem becsülhető forrásmunkának számít. Ez a mű két kiadásban fogyott el. A Hitler elleni háború idején eléggé hatástalan védőpajzsként emelték a magyar közvélemény elé. Dr. Bernstein Béla ezt tartotta élete főművének. Ez megmaradt. Templomát ugyanis keresztény polgártársai a levegőbe repítették. Híveit meggyilkolták.

Nem volt termékeny író, ami érdemének tudható be. Többi rabbi kartársához képest, aránylag keveset írt. A Mult és Jövő, az Egyenlőség, az Egyetértés, a Zsidó Szemle, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve, a Rabbi Egyesült Értesítője szerkesztőinek többször kellett őt sürgetniök, hogy ünnepi, vagy vallástörténeti elmélkedéseit a kellő időben küldje be.

„Három lépés távolság"

Rendkívül igényes volt másokkal, de önmagával szemben is. Távoltartotta magát az emberektől. A világgal, a társadalommal szemben, beleszámítva hitközségét is, azt vallotta, hogy a legbölcsebb dolog a „három lépés távolság" szigorú betartása. Ezért hívei és ismerősei gőgösnek és büszkének tartották. Ezt a benyomást nem is akarta megcáfolni.

Az irodai óráit pontosabban és szigorúbban tartotta be, mint egy miniszteri hivatalnok.

Délelőtt tíztől tizenegyig várta a híveit „hivatalból" az irodájába, panaszok, bejelentések, kérések és tanácsadások

meghallgatása végett. Aki tizenegy óra után öt perccel érkezett, már csukva találta az ajtót. A legjobb esetben a háztartási alkalmazottól értesülhetett arról, hogy „jöjjön másnap.".

Bizonyos mértékig nemcsak lelkipásztor, hanem diplomata is volt. Legalábbis a magatartásában.

Ö szorgalmazta, hogy a zsidó diákok még a kersztény felekezetek által alapított középiskolákban is, szombaton fel legyenek mentve az írás, rajzolás, kézimunka alól. A zsidó ünnepeken hivatalosan maradtak távol az iskolából.

Szobor-leleplezéseken, magyar nemzeti és társadalmi rendezvényeken ő képviselte a zsidóságot. Az orthodox hitközség rabbija, Wieder Sálom, átlagon felüli hálachikus tanulmányokat írt a Vácon megjelenő szakközlönyben. Elvont elmélkedésre hajló talmudista volt, akit a sors azzal büntetett meg, hogy Nyiregyházára sodorta Jeruzsálem helyett. Idegenül érezte magát kora és nemzedéke társadalmában. A híveivel támadt nézeteltérésekben dr. Bernstein Béla, békítő szándékkal, az ő pártjára állott.

Aki alaposan megfogalmazta mondanivalóját...

Dr. Bernstein Béla ránevelte a hitközség tagjait a templomba-járásra. Azok valóban el is mentek. Nem is annyira imádkozni, mint szónoklatait meghallgatni.

Ritkán beszélt. Évente legfeljebb tiz-tizenkét szónoklatot tartott. Főképpen az „őszi ünnepeken". Ezekre olyan lelkiismeretességgel készült, mint egy jeles tanuló az érettségire. Nem tartozott azok közé, akik akkor remekeltek, ha rögtönöztek. Ö először alaposan megfogalmazta a mondanivalóját. Még a mozdulatokat is betanulta. Csak amikor már biztos volt a dolgában, akkor lépett a közönség elé. Nem mindig volt szines, érdekes, vonzó. De soha nem mondott ostobaságokat, üres szólamokat, pontatlan állításokat. Nem lelkesített, hanem értekezett. Kéziratát a szószéken maga elé helyezte. Beszédeit olyan fontosnak tartotta, hogy nem-

csak hallgatói ítélete, de az olvasó bírálata alá is merte állítani.

Válogatott beszédeinek gyüjteménye, helyettese, dr. Wax Aladár, a körülrajongott ifjúsági rabbi, német fordításában látott napvilágot. A „zsidó törvények" megjelenése után megengedte dr. Wax Aladárnak, hogy az „ő szószékéről" zsidó államot követelő szónoklatokat tartson. A hívek dr. Bernstein Bélában a bölcsességgel párosult megfontolságot, dr. Wax Aladárban a szenvedélyes hitvallók bátorságát értékelték, aki leányával héberül beszélt, hogy ez legyen az anyanyelve. Ismeretlen helyen végezték ki Hitler hóhérai.

A nyíregyházi főrabbi utolsó útja

Dr. Bernstein Béla méltóságteljesen élt és igy is halt meg.

Amikor a csendőrök megjelentek a lakásán, hogy bekisérjék a gettóba, türelmetlenül sürgetni kezdték, hogy szedje össze a holmiját és kövesse őket. Erre ő kezébe vette a kis fekete színű, kemény kötésü, jegyzetekkel telezsúfolt Bibliáját és elindult.

Az egyik kakastollas csendőr rászólt:

— Ez kevés lesz. Vigyen magával valami holmit is.

— Ezért éltem és ezzel halok meg — válaszolta komolyan dr. Bernstein Béla. — A mártirokat ma az én egyházam adja a világnak. Egyedül.

Gondolatait azonban nem „a végrehajtó közegek" utasitásai foglalkoztatták. A gettóba menet eszébe jutott Paulik János evangélikus lelkész beszéde, amelyet 1909 április hó 20-án mondott az ő beiktatási ünnepélyén. Fülébe csengtek a szavak.

„Amikor én ma a helybeli statusquo izráelita hitközség lelkész-beiktató ünnepélyén, ott a templomban és itt az estélyen megjelentem, arra engem nem csupán a társadalmi szabály, hanem a benső szimpátia, a magasabb erkölcsi okok is késztettek.

Tisztelt uraim. A beiktató főrabbi úr ajkáról — aki rövid asztali szomszédságunk ideje alatt is már annyira felköltötte rokonszenvemet — a beiktató beszédben bizonyos önérzettel hallottuk emlegetni Izráel népének a történelem folyamán végzett nagy hivatását — és én megvallom, hogy ez az önérzet helyénvaló.

De nem felejtem el azt sem, Uraim, hogy az én egyházam és a zsidó egyház között mélyen feltünő a hasonlatosság... Az a kemény kőpárna, amelyre hajdan a bibliai Jákob nyugtatta fejét s amellyel a beiktató rabbinus úr a zsidó nép kemény sorsát oly találóan szimbolizálta, a mi osztályrészünk is volt, mert hiszen a lenézésből, hányatásból, üldöztetésből, sőt önvérében való fürösztésből senkinek sem jutott ki a történelem folyamán annyi, mint éppen a magyar protestantizmusnak."

A magyar protestáns gályarabok és Paulik János utódja, Turóczy Zoltán evangélikus püspök, ha az Istennek nem is tetsző, de eklézsiája tagjainak nagyon kedvére eső dolognak tartotta dr. Bernstein Béla Auschwitzban végződő deportálását és megérkezése után gázba küldését.

Az ezt követő vasárnapon, Nyiregyházy (Szohor) Pál polgármester, a Luther-Ház előtt csoportosuló tömegnek a következő kijelentést tette:

— Hála Istennek, ez az első vasárnap, midőn városunkban zsidómentesen tarthatjuk meg az istentiszteleteket.

Másnap a tömeg a levegőbe röpítette dr. Bernstein Béla templomát...

ROMANTIKUS DIÁK-ÉLET

ÖTÖDIK gimnáziumba jártam. Az ágostai hitvallásu, evangélikus, Kossuth Lajos reálgimnáziumba. Dr. Gacsályi Sándor volt az osztályfőnököm. Varga László vette át az osztályunkat. Latint és magyart tanított nálunk. Valaha megnyerő külsejü, rokonszenves arcu férfi volt.

Akik régebbről ismerték s hosszu idő óta nem látták, ezt a képet őrizték róla. Mi a vérerekkel beszőtt szemü, vöröses orrú és arcú Varga tanár urat ismertük ,aki mértéktelenül sokat ivott. Részegséggel üzte el szégyenét, enyhítette bánatát.

Az a hír járta róla: felesége megcsalta. Ezt nagyon a szivére vette. Szerette.

Előfordult, hogy az órára is kissé beszeszelve jött be. Ilyenkor könnyen adta a szekundát. Minden csekélységért kiabált s beírta a fiukat az osztálykönyvbe. Közben, ingerülten kiáltotta, különös, egyéni orrhangon:

— „Friedländer, már megint morogsz!"

— „Nem morgok, tanár úr", — védekezett Friedländer Vili.

„Még feleselsz is? Beírlak az osztálykönyvbe. Különben gyere ki felelni."

—Az osztály pillanatokra megkönnyebbült. Varga tanár úr „kiszúrta" áldozatát. A többiek sorsa attól függött, meddig türi meg Friedländer Vilit maga előtt?

— „A preparációt elkészitetted?"

—„Igen."

A keskeny, hosszú, világoszöld fedelü szószedetfüzetet lapozgatva, Varga tanár úr méltatlankodva állapitotta meg:

— „Amióta utoljára feleltél, nem preparáltál szavakat. Kardos add ide a szószedetedet."

Kardos Tamás az osztály jeles tanulója volt. Apja Nyi-

regyháza kulturális-tanácsosa volt. Tisztelték és szerették. Joggal. Mert humanista volt. Viszonylag fiatalon halt meg. Özvegye gondosan nevelte a fiát. Gyakran jelent meg a „tanári szobában", ahol előzékenyen, a hódolat egy nemével fogadták a tanárok. Határozott megjelenésü, szép, korán őszülő hajú nő volt

Tamást, az első gimnáziumtól kezdve, úgy nevelte, hogy ha eljön az ideje, apja örökébe léphessen, ő is kulturtanácsnok legyen. Tamás nem felelhetett rosszul, mert édesanyja könnyes jelenetet rendezett volna. Nem lehetett ügytlen sem. Testgyakorlásból is jelest kellett kapnia, bár ez kissé nehezére esett. Nem veszett össze senkivel, de kevés fiut engedett közel magához.

Varga tanár úr, a szószedetből kiragadott egy latin kifejezést.

Friedländer Vili nem számitott arra, hogy kihivja felelni. Kétségbeesetten hallgatott.

Kardos Tamás az első padban ült. Közel a tanári dobogóhoz. Óvatosan bár, de segitőkészen súgta a magyar forditást.

Friedländer Vili csak néhány szótöredéket fogott fel. Azt lelkendezve ismételte.

Varga tanár úr ingerülten kiáltotta:

— „Kardos, ne súgj. Én hamarabb hallom meg, mint ő." — Azután Friedländer Vilihez irányitotta szavait: — „Azt már látom, hogy a szavakat nem preparálod és éppen ezért nem is tudod. Nézzük, hogy állsz a nyelvtannal? Kezdj el elemezni. A mai leckéből. Az első mondatot. Készültél?"

— Friedländer Vili buzgón lapozni kezdett. Közben a padokban mozogni kezdtek. Egyesek elég hallhatóan olvasni kezdték a latin szöveget. Legalább a címét tudja. Nem egyszer előfordult már, hogy az osztály támogatásával, sugással, lefelelt. Kétszer-háromszor is elismételte a latin mondatokat. Az elemzésbe azonban nem kezdett. Várta

már, mikor veszti el türelmét Varga tanár úr. Beírja a szekundát. Helyreküldi. Ezt is megváltásnak érezte volna. Csak már véget érjen a leckéztetés. Az osztály azonban azt szerette volna, ha csengetésig kihúzza az időt s ezzel megakadályozza, hogy mások is feleljenek. Azért súgtak neki, hogy kitartson. Egyszerre minden oldalról csend vette körül.

Varga tanár úr lehajtotta fejét az osztálykönyvre. Kissé férfiasan horkolva elaludt.

Friedländer Vili tétován állt. Nem tudta, mit csináljon?

— „Eredj a helyedre. Nem látod, hogy berugott" — parancsolt rá Barnás János, az osztály legmagasabb növésü tanulója.

Friedläder Vili szivesen engedelmeskedett volna a felszólításnak. A többség azonban maradásra biztatta. A hangos vitatkozást meghallották még a folyosón is.

Zsolnay Vilmos igazgató is. Benyitott az osztályba. Azonnal csend lett.

— „Veled mi van fiam?" — kérdezte Friedländer Vilitől.

— „Lefeleltem. A tanár úr azonban nem mondta, hogy menjek a helyemre."

„Elmehetsz. Az osztály maradjon csendben a csengetésig. Varga tanár úr beteg."

Gyengéden bökdösni kezdte. Végül felébredt. Ekkor a tanári szobába vitte. Másnap már Augustinovics tanár úr jött be az órára.

Varga tanár úr általában bizalmatlan és ingerült volt velem szemben. Nem sorozott a jó tanulók közé. Egyetlen egyszer részesitett nyilvános dicséretben. Dolgozatot írtunk az első tavaszi élményről. Röviden és tömören írtam arról a hangulatról, amelyet a Sóstó-i erdőben sétálva, éreztem. Hitelesnek és meggyőzőnek ismerte el ezt a vallomást. Szivéhez közel esőnek érezhette azt a ábrándozást, révületet, álmodozást, amely már túl esett az ébrenlét határain. Nyi-

regyházára jellemző hangulat volt ez, amelyet különösen forró nyári délutánokon foghatott fel az ember, ha sétált az utcákon. Az irodalomban Krúdy Gyula adott hírt róla.

Másnap meglátott az udvaron. Torna óra volt. A fiúk egy fajta labdajátékot üztek. Én tisztes távolságból néztem őket, mint aki nem tartozik hozzájuk. Barátságosan rámszólt. Valósággal rábeszélt:

— „Eredj te is játszani. Túlságosan komoly vagy."

Nem kedvelte a koraérett fiúkat. Olyan diákokat akart maga előtt látni az osztályban, akik tőle tanulják a bölcsességet s nem veszik észre, ha esetleg badarságot mond. Ezért készséggel engedelmeskedtem felszólításának. Belekapcsolódtam a labdajátékba. Ahogy erőmből tellett, futottam. Megelégedetten nézett rám. Azután bement a tanári szobába.

Ez is egyike volt azoknak a gimnáziumi délelőttöknek, amikor boldog voltam s nem tudtam magamat szerencsétlennek. Lassan melegedtem fel az osztály iránt. Idővel már az is fájt lelkemben, ha valakit közülünk osztályismétlésre utasitottak s ezzel végleg megvált tőlünk. A bukástól azért is féltem, mert elszakadtam volna a fiúktól, akikkel egy közösségbe kerültem.

A számtannal én álltam hadilábon, a számtan-tanárok pedig ellenem viseltek háborut. Szalay tanár úr egyszerüen nem vett emberszámba. A tantermen kivül nem ismert meg. Ha köszöntem neki, szúrós szemmel bámult rám, mintha sohasem látott volna. Csak a táblánál, felelés közben, győződött meg arról, hogy tanitványai közé tartozom. Én rettegtem tőle. Mindig vártam a pillanatot, mikor unja meg dadogásomat s helyre zavar. Ő pedig nem büszkélkedett velem. Őszintén örültem tehát, amikor tudtunkra adta Mihály bácsi, a Vilmos császárbajszú pedellus, hogy Szalay tanár urat baleset érte. Dombrádról igyekezett vissza Nyiregyházára, de útközben, valami szerencsétlen véletlen kö-

vetkeztében, — amelyet az osztályunk az isteni igazságszolgáltatás kétségtelen bizonyítékának fogadott el, — kiesett a vonat ajtajából s alaposan összezuzódott a képe. Beszállitották az „Erzsébet" kórházba. A számtanóra tehát elmarad. Egyelőre nincs, aki helyettesítse. Mehetünk haza. Szenvedélyes ujjongásba törtünk ki. Percek alatt kiürült a tanterem.

Az osztály már a gimnázium épülete előtt, a Kállay utcán csoportosult. A többségnek eszeágában sem volt hazamenni. A lánygimnázium felé siettünk. Reméltük, éppen akkor találkozunk a lányokkal, amikor az iskolából a Szécsényi utcára érnek.

Álomszerüen szép májusi nap volt ez. A városon olyan nyugalom áradt szét, mintha éppen most fejeződött volna be a világ teremtése. A déli harangszó messzire hallatszott, de az osztályt nem csábitotta ebédre. Ismerősét akarta látni mindenki.

A VII. osztályra egyáltalán nem hatottak Valentin Mihály iskola-orvos, egészségtan-órán elhangzott előadásai a nemi betegségekről. A fiuk este, csoportba verődve, egymás jelenlétéből bátoritást nyerve, elmentek a kissé undoritó Keskeny-utcai nyilvánosházba, ahonnét utálkozva, bűntudatra ébredve, betegségtől félve, távoztak.

A gimnazista lányok adták vissza a lelki egyensulyunkat. Az ő csókjuk nem rejtett mérget. Ők voltak az eszményképek. Hozzájuk irtak verseket, amelyeket az önképzőkörben olvastak fel. Sokan irtak költeményeket. Néhányan elbeszéléseket is. A magyar irodalom, a legfontosabb tantárgy volt. Mindenkinek meg kellett tanulnia érzéseit és gondolatait pontosan, helyesen és érdekfeszitően kifejezni.

Ebben a légkörben, anélkül, hogy külön biztatást kaptam volna bárkitől, — irni kezdtem. Ezért nem gyülöltek, nem üldöztek, nem gúnyoltak. Természetesnek tartották. A második világháborut megelőző évek gimnazistái voltak.

Az utolsó nemzedék, amely még mert érezni, nem szégyelt szeretni s a legfontosabb dolognak tartotta: a szerelmet. A mások szerelmét és a saját szerelmét.

Hirschl Éva volt az első szerelem. Olyan szépnek láttam őt, hogy ezt szavakkal kifejezni nem lehet. Szőke haja, szürkéskék szeme s olyan alakja volt, amelyhez hasonlót csak versekben és női divatlapokban rajzolnak. Soha nem vesztünk össze. Nem volt harag közöttünk. Minden találkozás élmény volt. A beszélgetések rendkivüli eseménynek számitottak. Puszta léte, a végzet szép ajándéka volt. A nevét csak gátlásokat legyőzve, tudtam kiejteni. A látása olyan elfogódottá tett, hogy a torkom kiszáradt, alig tudtam beszélni. Úgy éreztem, jobb, különb, jelentősebb lettem, amióta Évát ismerem. A valóság fölött lebegtem barátságunk ideje alatt.

Róla irtam az első novellámat, amelyet a Magyar Nemzeti Irodalmi Társaság pályázatán kitüntettek. Az oklevelet a városháza kulturális ügyosztályához küldték le. Ott adták át nekem, kis ünnepség keretében, amelyről a helyi napilap is beszámolt. Szerencsére délelőtt történt az átvétel.

Szalay tanár úr dühös volt, de mégis el kellett engednie az óráról.

Hirschl Éva csodálkozva olvasta a közleményt.

— „Micsoda furcsa dolog ez, hogy azért, mert rólam irt, kitüntetésben részesitik", — mondta.

— „Magától indult ki minden" — vallottam be.

— „Hogyan? Hiszen nekem sose mondta, hogy szeret. Azt sem emlitette, hogy ir rólam."

— Ö volt az első szerelem.

Gimnazista kor.

Én az érettségi után Pestre kerültem a Pázmány Péter Tudomány Egyetemre. A legközelebbi szünidő alkalmával már nem találtam Évát Nyiregyházán. Egyszerüen eltünt,

mint egy szép álomkép. Senki sem tudta megmondani, hova ment? Talán szülei lakhelyére, Szabadkára?

Az évek repültek egymás után. Sok mindenen mentem keresztül, sok felé jártam, mindig olyan emberek között éltem, akik nem ismerték őt. Nem tudtam róla beszélni soha, senkivel. Ha kiejtettem volna is a nevét, nem jelentett olyan fontosságot senkinek sem, mint nekem. De nem is tudtam további sorsáról semmit. Magánügyként őriztem találkozásunk és barátságunk emlékét. Ő a legszebb emlékem.

Sokszor ugy tünt már, hogy a valóságban sohasem élt, csak én teremtettem meg magamnak: élőlényként fogtam fel egy ábrándképet. Pedig: Kende Andráséknál lakott.

De bennem él, mint a forrása s elinditója az irás kényszerének. Soha nem fedezett fel engem senki. Sohasem bátoritott az irásra. Szeretetből fakadt. Éva kék szemére gondolva, irtam le az első mondatot.

CIONIZMUS ÉS CIONISTÁK, — KRÚDY GYULA VÁROSÁBAN

A SCHÖNFELD József szerkesztésében megjelent, budapesti „Zsidó Szemle" című cionista hetilap, 1928 évi 15-i számában, a „Hirek" rovatban, a következő közlemény jelent meg:

„Körzeti Barisszia kirándulás Sóstón. Szabolcsmegyében, A Nyiregyháza közelében lévő Sóstó-gyógyfürdőben, lélekemelő ünnepély folyt le május 27-én, pünkösd első napján. A debreceni cionista szervezet ifjusági tagjai, miután a hajdúböszörményi, miskolci, kisvárdai testvér-egyesületeket meghivták, közös konferenciára gyűltek össze. Mintegy 120 résztvevője volt ennek a konferenciának. Délelőtt 10 órakor érkeztek Sóstóra a vendégek. Vezetőjük kérésére a nagyvendéglő tulajdonosa, a nagytermet, készséggel bocsátotta rendelkezésükre és néhány perc mulva már körülülték a hosszú asztalokat és nagy fegyelmezettséggel hallgatták meg az előadók javaslatait, amelyeket alapos és komoly vita után elfogadtak. Mi felnőttek, kik vendégekként voltunk ott, valóban irigyelhettük ezeknek példás lelkesedését. Déli 1 óráig tartott a délelőtti tanácskozásuk, majd délután folytatták 4 óráig, amikor is megnézték a Sóstó látnivalóit és az esti vonattal indultak vissza. Sok-sok szabolcsi asszimiláns ámulva nézte őket és tetszett neki a külsőleg is kék-fehér szalaggal, magén daviddal demonstráló ifjú had, mely már érkezésekor is csodálkozásra késztette, az állomáson lévő közönséget héber dalaival és héber kommandóval. Reméljük, hogy ezekután a szabolcsi ifjuság is kissé magába fog szállni és fel fogja ismerni, hogy mivel tartozik saját jövőjének és bele fog kapcsolódni abba a nagy áramkörbe, hogy az ő energiájukkal is hozzájáruljanak a zsidóság nagy céljaihoz, a palesztinai ügy

előbbreviteléhez, a zsidó otthon megteremtéséhez. Dr. Salom."

Az alkalmi tudositó, aki álnevet használt s utólag nem sikerült megállapitanunk, valójában, kivel azonosithatjuk, sajnos több idealista lelkesedést, mint tényt közölt az olvasóival. Nem tudjuk, mi volt napirenden? Mit tekintettek hivatalos és mit ellenzéki véleménynek?

Egy fontos tényt azonban a kortárs-szemtanu leirt. Szabolcsban és a Hajduságban már volt cionista mozgalom. Tagok jelentkeztek. Kapcsolatokat tartottak.

Egyben céloz arra, hogy a közvélemény a nyilvános jelenkezést tudomásul veszi. Érdeklődéssel adózik a látványosságnak. Egyébként közönyös. A keresztények is — s ez érthető. De, a zsidók is.

Kérdés: a dorgáló szavak eljutottak-e az érdekeltekhez?

Mind az orthodox, mind a neolog országos, hivatalos képviseletek, készségesen elfogadták a mindenkori magyar kormányok álláspontját: Magyarország területén zsidó nemzetiségi alapon történő szervezkedést nem pártfogolnak. Az ilyen törekvéseket lehetőleg megakadályozzák. Ez a hivatalos magatartás, amely rendszerektől függetlenül, érvényben volt, rendkivüli mértékben befolyásolta a cionizmus sorsát. Oka nem abban rejlett, hogy a magyarok eleve helytelenitették a zsidó államalapitási előkészületeket. A döntő az a felismerés volt, hogy az első világháború után a nemzetiségek, — románok, szlovákok, ruthének, szerbek, horvátok, — elősegitették Magyarország megcsonkitását. A Horthy-rendszer abban reménykedett, hogy az elcsatolt részeken élő zsidóság, amennyiben magyar nemzetiségünek vallja magát, megjavitja az arányszámot s ezzel a területi revizió ügyét.

Jugoszlávia, Románia, Cseh-Szlovákia cionista mozgalmai megszervezték a zsidó nemzeti kisebbséget, amelyet a fiatal államok szivesen vettek, elismertek.

A magyar-zsidóság asszimiláns rétege azonban az uj államokban is, — magyarnak vallotta magát. Az orthodoxok is. (Shapira munkácsi rabbi stb.)

A magyar kormányoknak az volt a fontos: mi a szerepe ebben a cionistáknak?

Nem vették jó néven azt sem, ami Ungvárott, Szabadkán, Kolozsvárott történt.

Azt azonban semmi esetre sem akarták, hogy valami hasonló alakuljon ki magában, Magyarországon.

A cionizmus törvényes elismerése egyik hivatalos félnek sem volt, — ezen okok miatt, — sürgős. A hazafiasság követelte meg elsősorban a cionizmus, udvarias, de határozott, elszigetelését. Ehhez még a félelem és számitás is hozzájárult.

Ez volt a helyzet Nyiregyházán is.

A helybeli Barisszia Aviva állandó kapcsolatban állott a budapesti központtal. Szép eredményeket értek el a K.K.L. és I.M.I. perselyek kihelyezésénél. A „sékel" eladása terén, országos viszonylatban is, élen jártak.

A személyiség varázsa szempontjából igen erősen hatott a tagokra dr. Fried Ábrahám, mármarosszigeti ügyvéd, aki többször tartott előadást ebben a körben. Hallgatóságát szónoklataival fellelkesitette. A rokonságához tartozó Gottdiener fiúkra, akik vezető szerepet játszottak a cionizmus terjesztésében a helybeli diákok között, lélekformálóan hatott. A statusquo hitközség vezetősége a zsidó „törvények" gyakorlatba léptetése után, meghivta, az idősebb nemzedék részére is tartson, a zsidó állam előkészitő munkálatairól, tájékoztató beszámolókat.

Az Aviva Barisszia hetenként tartott összejövetelein megbeszélték a cionizmus időszerű problémáit. Különösen a „zsidókérdés" szerepelt gyakran a napirenden.

Nagy élményt jelentett a sárvári táborozáson való részvétel.

A vezetőség ismert és kedvelt tagjai voltak: Friedländer Lenke, Vajda Magda, Bleich Lajos, Klein Noémi.

1936-ban ujra szerveződött Gál Miklós, Gara György, Böhm Miklós vezetésével. Tevékeny tagok voltak: Deutsch Miklós, Engel Tibor, Guttmann László Ungár Károly, Blum Sándor, Engel Bandi, Fried László, Rosenfeld Károly, Ungár Sándor.

Zuckermann Dávid elsőnek alijázott ebből a csoportból. Maláriában halt meg.

Friedländer Vili szintén ehhez a csoporthoz tartozott. Az arabokkal történt véres összeütközések egyikében, fegyverrel a kezében, esett el. Emlékére, Kfar Makkabi kibuc, amelynek alapitói közé tartozott, könyvet jelentetett meg. Nevére kulturházat épitettek. Halála évfordulóját, rendezvényen számontartják.

Az alábbi személyes visszemlékezés, képet ad arról az odaadóan önzetlen, idealista barissziánusról, akinek a követelésére, az édesapja, a közszeretetben álló „Raffi" a péntekesti „biblia-kört" kizárólagos vallási gyülekezésből, zsidó nemzeti érzésű diák fórummá fejlesztette, amely ellen sem magánosok, sem közületek, kifogást soha nem emeltek.

VILI

A ZSIDÓ elemi iskolában, az egyik üres teremben, a városka fiataljai közül összejöttek vagy harmincan s itt, mintha valami játékoskedvű varázsló kiforgatta volna eredeti mivoltukból ezeket a középosztálybeli, kispolgári eszmények szerint élő fiatalembereket és lányokat, akik különben hivatalnokok, magántisztviselők, kereskedősegédek voltak, lelkesedve beszéltek hősi harcokról, amelyeket valahol a Jordán táján vívnak, küzdelmekben edzett, keménykötésű úttörők: a chalucok. Dalokat énekeltek, amelynek a szövegét Jeremiás nyelvén fogalmazták, előadásokat tartottak, megbeszéléseket folytattak s mindenekelőtt rengeteget vitatkoztak. Vili boldog volt ebben a társaságban, itt érezte

jól magát, aminek okát a közös hiten és eszméken kívül, a serdülő léleknek abban a furcsaságában lehet megtalálni, hogy nyugodtabban ül a felnőttek között, akikben követendő példaképet lát, mint a hasonlókorúak között, akik nem értik meg nagyratörő álmait s az ezidőben meglévő állandó bizonytalanság érzetét, valami ördögi gyönyörrel szöktetik a sírigtartó kisebbségi érzés kalászába.

Vili a „felnőttek" között figyelmes hallgató volt s nem telt bele három hét, már vezérkedett a kiskorúak között. Így ismertem meg. Maga köré gyüjtötte a gimnáziumban az alsósokat, kivitte őket az erdőbe, megtanította őket énekelni, játszott velük, meghódította őket annak az eszmének, amelynek ő is rajongója volt.

Vili már ekkor nagyon „benne élt a mozgalomban" ... Sekelt árult s benső meggyőződéstől átfűtött hangon magyarázta, hogy mentől többet vesznek meg belőle, annál nagyobb súllyal esik majd latba a Palesztina sorsa felett döntő hatalmak előtt: a zsidóság kérése.

A nyári szünidőben cionista táborban volt. Élményekkel megrakodva jött haza. Új ötletekkel lepte meg a fiúkat, nagy tervei voltak, amelyeket meg akart valósítani. Így többek között helyiséget óhajtott szerezni a csoportjának. Egy napon gondolt egy nagyot s merészet: felkereste a hitközségi elnököt. Miután öt percig dörzsölte cipőtalpát, bekopogtatott és elmondta, mi hajtotta ide: Bodor Zsigához?

A hitközségi elnök nagyon szivélyesen fogadta. Barátságosan elbeszélgetett vele. Kikérdezte a mai diákok élete felől. Szemmelláthatólag érdekelte a dolog. Azután ő is mesélt arról az időről, amikor még ő járt gimnáziumba. A visszaemlékezés derűs, rózsás színeivel festette át azt a sötét feketeséget, amely oly sok gondot okozott neki hajdanában, amely a valamikor sokat jelentő „görög pótló" képében volt ismeretes. Nagy megértéssel és szeretettel hallgatta Vili előterjesztését. Mosolygott és közben arra

gondolt: mégis nagy kincs az ifjúság, csak az a kár, hogy ha már egyszer elmult, soha többé nem jön vissza. Nem ellenkezett semmiben, csupán azt jelentette ki szelid mélabúval és lemondó belenyugvással, hogy helyiséget, sajnos, Cion lánya lelkes lovagjai számára nem adhat. Ellenben reméli, hogy Vili is mihamar kilábol ebből az átmeneti betegségből, ami végeredményben nem is olyan veszélyes, mert hiszen: ifjúság, bolondság. Juventus: ventus.

Vili meghökkent egy kicsit erre a kijelentésre. Ö mindebből csak egyet olvasott ki: „otthon" pedig nem lesz.

Elkeseredve jelentette ki:

— Elnök úr téved. Nem az ifjúság beteg, hanem önök. Az egészséges ösztön azt súgja, hogy életünket zsidó és egyetemes emberi eszmények szolgálatában éljük le.

Más ember szájából ez a kijelentés közhelynek hangzott volna. Vili hitt abban, amit mondott s ez a néhány mondat szenvedélyes vallomássá zománcozódott az ajkán. Átélte minden betűjét, nemcsak itt, ebben a pillanatban, hanem később is, amikor érettségi után, 1937 nyarán, Avigdor Hameiri költeményeivel a táskájában, útlevél nélkül berobogott Svájcba. Hogy csinálta ezt? ... azt nem árulta el senkinek. Bernben ütötte fel sátorfáját. Az ottani Cionista Szövetség egy gazdag orvos családjánál helyezte el ideiglenesen. Az egyenletes, nyugodt és kiegyensúlyzott polgári életbe az ő megjelenésével rögtön változás állott be. Már az első napon elromlott a fürdőszobaberendezés. Vili a legválságosabb pillanatban megjelent s miközben az orvos hálóingben parádézva izgult, hogy nem rontja-e el végkép az egész alkotmányt, ő néhány perc alatt rendbehozott mindent.

—Ime, az átrétegeződés diadala — állapította meg elégedetten önmagáról.

Svájci élményeit négyoldalas levélbe mesélte el szüleinek, akik ezt a beszámolót büszkén mutogatták ismerőseiknek.

Ezután hetekig nagy izgalom, nyugtalanság és aggodalom volt az otthoniak között. A levelek elmaradtak, értesítés sem jött. Vilit valószínűleg elnyelte a föld. Ezt a pattanásig feszülő idegállapotot, amelyben apja és anyja élt, Vili másfél hónap mulva a következő néhány sorral óhajtotta lecsillapítani, egy képeslapon: „Ma indul a hajónk Palesztinába. Jól vagyok. Hogy megnyugodjatok, kijelentem: vigyázok magamra, hogy meg ne hüljek. Csókol Vili." Utóiratképen még hozzátoldotta, hogy amint megérkezik, mindent el fog követni, hogy szüleit kivigye. — Ez volt Vilinek, a cionista diáknak utolsó híradása magáról.

* * *

A sómér hácáir mozgalom 1933-ban alakult meg. A legnagyobb titokban. Tagjai: néhány gyerek és serdülőkorban lévő leány és fiú.

1935-ben, dr. Wax Aladár vallástanár állását elfoglalva, szervezni kezdte a zsidó ifjuságot, cionista szellemben. Ő hivta létre a sómer hácáir magvát képező csoportot. Az ő neveltjei vettek részt a mátrahidegkuti nyári táborozáson.

Ezek visszatérve Nyiregyházára, 150-főnyi fiatalságot toboroztak maguk köré. A cselekvésre kész rész, elment a Szentendre szigetén lévő Üzbégen rendezett nyári összejövetelre. Ideológiai érvekkel felfegyverkezve, tértek vissza.

1941-től a szlovákiai menekültek segitségére siettek azzal, hogy személyi irataikat az üldözettek, hontalanok, szerencsétlenek rendelkezésére bocsátották. Az élelmezésijegyek használata alkalmával, a rendőrség gyanut fogott. Nyomára jött a fiataloknak. Spira Mosét, Deutsch Jákobot, Füredi Istvánt, Lisszer Lászlót letartóztatták. Rendőrségi vallatás, toloncházi fogvatartás után, Garany-Ricsére internálták le őket.

A kulturmunka mellett, a nyári szünidő alkalmával, a diák tagok munkát vállaltak ismerős családoknál. A munkabért a közös pénztárba adták be.

A helybeli szociáldemokrata párt, — leginkább zsidó, — tagjaival, heves ideológiai vitákat folytattak a sómér hácáir utjáról és célkitűzéseiről.

A német megszállás idején, a mozgalom egyik tagját, Spira Mosét a Gestapó letartóztatta. Történetesen ugyanakkor tartották ott fogva: Kastner Rezsőt is.

Abban az időben tűnt fel Füredi Pista, mint mozgalma áldozatot vállaló harcosa. Először Muratáborban volt őrizetben. Onnét megszökött. A Szálasi-rémuralom idején Budapesten bujkált. Bejutott a Vadász utcai üvegházba. Onnét irányitott ellenállási szervezkedést.

A háború után oroszlánrészt vállalt a sómér hácáir ujjászervezésében, hachsara létesitésében.

1946-ban, Romanián keresztül alijázott. Egyik megalapitója volt Jaszur-kibbucnak.

1948 március 27-én, Füredi Pistát, más bajtársaival együtt, akikkel egy karaván kisért, mint önkéntes utbiztositó, egy arab banda orvul megtámadta és meggyilkolta.

Bece neve: Favri volt. Szerették a mozgalmában. Emlékére a Jaszur-kibbuc füzetet adott ki a fényképével.

Édesapja, Füredi Sándor dr. ügyvéd, az első világháborúból tiszti ranggal és kitüntetésekkel tért vissza. Tagja volt a reakciós szellemű Frontharcos Szövetségnek. Annak ünnepi felvonulásain résztvett. Az asszimiláció hive volt midaddig, mig fia makacs és megrendithetetlen uj utak keresésének a hatása alatt, megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy gyermeke a zsidók független állama, polgára lesz. Apa és fiú utjai elváltak. Örökre. Pistából Favri-Avraham lett és Israel Állama hősi halottja.

* * *

Az alijára már 1925-ben elszánták magukat: Mandel Rózsi, Glück Erzsi, Mandel Elza, Eisdörfer Jenő, Heller Jakab, Bárány Zsiga, Goldberger Benjámin és a tiszaberceli Cahan Gizi.

A Hanoár Hacioni és a Mizráchi a háború után fejlődtek komoly erővé. Ők vették át az előző két mozgalom helyét Nyiregyházán.

* * *

Az idősebb nemzedékhez tartozó cionisták közül, az eszme állandó hirdetői voltak: Deutsch Samu és dr. Fried Manó. Az utóbbi, mint lelkes hebraista, egyike volt azoknak, akik Nyiregyházán a modern héber irodalmat olvasták.

A cionisták külön typust jelentettek Nyiregyházán. Ők voltak azok, akik elvi okokból nem jártak a Városháza és a Ferenczi-könyvkereskedés mellet lévő. Herskovics Fanny trafikba. Ez volt a magasabb rétegek társadalmi központja. Gentry zsidók találkozóhelye.

A cionizmus terjedése párhuzamosan folyt a zsidóság gazdasági szerepének és politikai jogainak egyre kíméletlenebbül folyó megnyirbálásával, majd teljes megsemmisitésével.

A fiúk nem remélhették már, hogy apáikhoz hasonlóan, tagjai lehetnek a magyar nemzetnek. Ez a felismerés vezette őket arra az elhatározásra, hogy elmagyarosodásuk tetőpontján, visszaforduljanak népükhöz, amelyet valójában nem ismertek s országukhoz, amelyet addig, rabbik meséjének tartottak. Valami nagyon fájt nekik. Elindultak tehát hazafelé. Nem „egyiptomi kivonulást" akartak, hanem törvényes repatriálási jogot . . .

A SZABOLCSI „ZSIDÓ GENTRYK" SZEREPE A FÖLDMÜVELÉSBEN ÉS ÁLLATTENYÉSZTÉSBEN

NEM véletlen, hogy a mult század végén a vérvád a Szabolcs-megyében fekvő, istenháta mögötti kis faluban, Tiszaeszláron született meg. A hagyományos zsidógyülölet mellett nagy szerepet játszott ennek a megszervezésében az is, hogy éppen azzal egyidőben kezdtek a zsidók a megye földmüvelésében és állattenyésztésében vezetőszerepet játszani. A nemesség gazdasági bázisa hónapról-hónapra zsugorodott össze, a társadalmi tekintélyt biztositó földek kicsusztak a lábuk alól. Még az olyan törzsökös, keresztény magyar foglalkozást, mint a disznóhizlatást is,—zsidó bérlők és nagybirtokosok vették a kezükbe. A zsidóság összarányszámához viszonyitva, — nem voltak túl sokan, de a keresztény tömegek szemében ugy tetszett, mintha egész Szabolcsmegye mezőgazdaságának az irányitását zsidók ragadták volna magukhoz.

Kemecsei Haás Ignác és fia 20.000 katasztrális hold saját és bérelt földön gazdálkodott. Majdnem minden évben, 3000 mangalica-sertést hizlalt. Tehenészete első volt a megyében.

Bodor Zsigmond, aki éveken keresztül a nyiregyházi Statusquo hitközség elnöke volt, Dombrád határában, 5000 hold saját birtokon gazdálkodott. Évente 1200 sertést hizlalt és többszáz vágómarhát nevelt.

Lichtmann Mór Vasmegyeren 3000 holdon gazdálkodott, 1300 mangalicát hizlalt évente és 600 hizómarhát adott el.

A disznóhizlalás terén jelentős szerepet játszottak: a téti Propper-család, akik 1200 holdon gazdálkodtak, a Gyulaháziak, akiknek birtokában 900 hold volt, a kótai Reismann-család, amely 1200 katasztrális holdat müvelt meg, a Klárfivérek, akik 2000 holdon mintagazdaságot létesitettek.

A középbirtokosok száma körülbelül százra tehető, közülük ismertté váltak:

Fried Miklós 600 holdat bérelt Nyirbogdányban;
Hartmann József Vasmegyeren 127 holdon gazdálkodott;
Lisser Farkas Beszterecén 300 holdat müvelt meg;
Weissmann Jenő Nagyhalászon 140 hold ura volt.

Kupferstein N. Nyirbogdányban 500 holdat bérelt és szeszgyára volt;

Weisz Mátyás, vagy ahogy csufnevén ismerték, „veszett Weisz" Nyirbogdányban 200 holdon gazdálkodott.

a Grossmann-családnak Demecserben 150 holdja volt

a Glück-családnak Kisvárdán körülbelül 550 holdja volt;

a Csillag-család Kéken 240 holdat müvelt meg;

a Klein-család ugyancsak Kék községben 200 holdon gazdálkodott;

Grossék Ramocsaházán 500 holdat müveltek meg;

Reich Vilmos Nyirkarász környékén 450 hold ura volt;

a Hartsteinok Nyiregyházán 500 hold urai voltak;

a Reichmann-család Nyirtason 200 holdat müvelt meg

a Lebovits-család Kisvárdán 100 hold ura volt;

a kisvárdai Diener István és Pál 3.000 holdon gazdálkodott, a birtok maga Anarcson volt, a szeszgyár pedig Kisvárdán.

A kisvárdai Reismann-családnak az első világháboru előtt többezer hold erdeje és fürésztelepe volt Ungvár mellett. Kisvárdán 2.000 katasztrális hold birtokuk volt.

A Nyiregyházán élő Szakolyi-családnak 1.000 hold birtoka volt.

A ZSIDÓK SZEREPE NYIREGYHÁZA VÁROS ÉS SZABOLCS VÁRMEGYE SPORTÉLETÉBEN

Krémer Ferenc megrendítő emlékezése.
(Brooklyn. New-York, U.S.A.)

EZ a könyv a nyiregyházi zsidóságnak a háboru és a gettózás előtti és alatti idejéről beszél általánosságban. Meg kell örökiteni azonban az utókor számára a nyiregyházi és szabolcsi zsidóknak a sportban elfoglalt szerepét is. Ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert azok a zsidó testvéreim, sportbarátaim, sokat — de nagyon sokat — tettek annakidején a város és az egész megye sportjának, elsősorban labdarugásának fellenditése érdekében. A sportvezetők, mecenánsok, játékosok, drukkerok egész sora került ki a zsidó közéletből és nyugodtan megállapithatom, hogy nélkülük soha nem érte volna el a Város és a Megye sportja azt a nivót, országos hirt, amit elért. A két vezető nyiregyházi sportegyesületnek, éppugy a szabolcsi vidéki egyesületeknek is voltak zsidó vezetői, akik óriási anyagi áldozatot is hoztak a sportegyesületük nivójának fellenditése érdekében.

Jómagam 10 éves kis falusi (kemecsei) gyerek voltam, amikor beköltöztünk Nyiregyházára. Én már akkor gyerekkoromban „eljegyeztem" magam a sporttal és ez a sportszeretet négy évtized után: ma is töretenül él bennem. Sportélményeim első fejezete a nyiregyházi hires bujtosi sporttelepen a NYTVE pályán kezdődött, ezt az időszakot fiatalságom legszebb sportemlékeként őrzöm meg magamban. A bujtosi sporttelep, a NYTVE pálya, annak deszkából épitett kis tribünje kitörülhetetlen emléke marad fiatalságomnak. Ott laktunk Nyiregyházán, a Bocskay ucca végén és onnan vezetett szabad időmben minden utam, az Incédy soron keresztül a NYTVE pályára.

A NYTVE életébe bekapcsolódva, két évtizeden keresztül átéltem sok-sok sportsikert, ugyis mint aktiv versenyző (labdarugó, asztali tenniszező) ugyis, mint a NYTVE vezetőségének egyik tagja, és ugyis, mint labdarugó játékvezető, aki az ország minden részében sok sok labdarugó mérközésnek voltam a játékvezetője.

A NYTVE név fogalom volt vidéken. Labdarugói többszörös kerületi bajnokok voltak, hasonló sok sikert ért el a birkozó, asztali tennisz, vívó athletikai stb. szakosztály is. Kerületi, vidéki bajnokságok, országos „válogatottságok" fémjelezték a nagyhirü club kitünő munkáját. És ebben a munkában élen jártak a club zsidó vallásu vezetői: Geiger György főtikár (ma New Yorkban él), dr. Guttmann (Major) József titkár (ma Santiago de Chilében él). Ők vitték előre a NYTVE ügyeit sok sok sikerrel. Lehetett a NYTVE elnöke a mindenkori Főispán, Alispán, vagy orsz. képviselő, vagy akármilyen más neves megyei, városi notabilitás, az ügyeket, a munkát mindig zsidók végezték. Bodor Pál (azt hiszem ő is valahol az U.S.A.-ban él) a labdarugó szakosztály áldozatkész vezetőségi tagja volt. A deportálásában elpusztult dr. Rosenstein Zsigmond a neves ügyvéd, Hoffmann Ferenc a volt Kossuth téri füszeres áldozatkész támogatói voltak a NYTVE-nek s a szakmunkában is élenjártak. A megboldogult Salamon Kálmán (volt vas keresk.) az egyik leglelkesebb NYTVE hivő volt. Mindannyian vezetőségi tagjai voltunk a NYTVE-nek, különböző tisztségekben.

A labdarugó csapatban a deportálásban elpusztult feledhetetlen emlékü és nagytudásu Guttmann (Golem) Rezső jelentette hosszu éveken át az első számu erőt, aki a szintén elhunyt Reichmann Danival, a két Goldstein testvérrel (Pista, Bandi) sok sok NYTVE sikernek a főrészese. Kitünő labdarugó és később jó vezető volt a most Uruguayban élő Rosenstein Jóska is . Az Izraelban élő Weisz Jaszi

az egyik legjobb NYTVE futbalista volt. A muszosoknál elpusztult Ullmann Sanyi, Schwarc Bulu, Weiszhausz Anti sok NYTVE labdarugó győzelemnek volt a részese. Valahol a Don körül pusztultak el még: Geiger Imre, Weinberger Miklós, Schnitzler Győző, Propper Feri, Landau Laci, Döme Pista, dr. Balázs Gyurka, Blau Saje, akik a vivó, asztali tennisz, athletika és birkozó szakosztályokban szereztek sikert a NYTVE kék-fehér szineknek. Különböző időkben erősségei voltak a labdarugó csapatnak a ma Pesten élő Goldstein György, Grünfeld József, a Nyiregyházán élő Deutsch Laci, az Izraelben élő Bleich Lajos, és Béla, a három Kepes testvér (Zoli, Nándi és Laci) Füredi Pista, a Párisban élő Langer Sanyi, Farkas Jóska. Mindannyian majdnem egykoruak voltunk és büszkén gondolok vissza arra a NYTVE ifjusági labdarugó csapatra, amelyben ezek a drága jó barátaim játszottak, amelynek én voltam a középcsatára és a vezetője egyszemélyben.

A NYTVE-nek 8-10 működő szakosztálya volt, de egyetlen egy se volt, amelyben nem működtek volna vezetőkként, versenyzőkként zsidók. Az asztali tennisz szakosztályunk (amelynek sz.o. vezetője és aktiv versenyzője voltam) a vidék egyik legerősebb szakosztálya volt. Staub László is (jelenleg Detroitban él) tagja volt a szakosztálynak. Sok kerületi, vidéki és országos bajnokságon szerepeltünk, mindig sikerrel. A megboldogult dr. Balázs György, Blau Saje, a birkozó versenyeken szereztek sok bajnokságot egyesületünknek. És ki emlékszik már vissza arra a sok fiatalra, aki tódult a NYTVE pályára, fiatal zsidó gyerekek, akik szerették a sportot, a NYTVE-t, ahol tárt karokkal fogadták a szakosztályok zsidó vezetői a zsidó versenyzőket.

A deportálásban és a muszos frontokon elhunyt NYTVE sportolók és sportvezetők emléke legyen örökre áldott.

De örökitsük meg a másik nagy nyiregyházi clubnak, a

zöld-fekete szinü NYKISE-ben működő zsidó vezetők, sportolók, mártir halált halt zsidó testvéreink emlékét is. A clubnak a Bethlen út végén, túl a vasuti felüljárón, volt a pályája. Kende András személyében (pár évvel ezelőtt New Yorkban hunyt el) egész kiváló ügyvezető elnöke és áldozatkész vezetője volt a NYKISE-nek. Sok kerületi bajnokságot nyert a csapat, annak egyik erőssége volt Friedman Cupi a Szatmárról Nyiregyházára került fedezet (pár évvel ezelőtt hunyt el Nyiregyházán.) A NYKISE-ben játszott az Izraelben élő Nochomovits Jaszi, sok sikerrel. Jobbszélső volt. A fiatalok között sokat szerepelt a vásárosnaményi Roth (Reményi) Jóska is. Nem nagyon emlékszem vissza, hogy a többi szakosztályokban működött volna — e zsidó versenyző, a vezetők azonban főleg azok voltak. Az áldottemlékü Beregi Dezső és hűséges felesége, Maibaum Mariska, olyan hive és mecenása volt a NYKISE-nek, amit nem is lehet kellően értékelni. Salamon Ernő a labdarugó szakosztály vezetője, Molnár Bertalan a club főtitkára, Propper József főpénztáros, Schick Jenő a vezetők elsőszámu „dribblere", Wirtschafter Elemér, Gara Jenő és még sokan sokan, akikre nem emlékszem vissza, biztositották munkájukkal, áldozatkészségükkel ,hogy a NYKISE nagy club, nagy labdarugó együttes, többszörös bajnokcsapat lett.

Ezek között egyedül Reményi Jóska él Bécsben, a többi sportbarátunk — fájdalom, mind elpusztult.

Legyen áldott az emlékük ezeknek a kiváló sportembereknek.

NYTVE-NYKISE meccs Nyiregyházán? Ez egyenlő volt a pesti nagy MTK-FTC örök derbi mérkőzésekkel. Hetekkel ezelőtt a mérkőzés előtti eseményekről, a várható eredményről, a mérkőzés után pedig hetekkel is, a mérkőzéssel kapcsolatos eseményekről folyt a vita a vezetők, drukkerok között. A Kossuth téren a szobor körül, a sarkon lévő Rot-

taridesz féle trafik előtt, a kispadokon, órákon át, éjfélig is a nagy meccs volt a téma. Én két meccsre emlékszem visszsza: az egyik sok örömöt, a másik bosszuságot hozott nekem és sok sok NYTVE-istának.

Az öröm egy „erev-Jompkippur" délelőttjén volt, amikor a Bethlen uti pályán nagy küzdelmet vivott a nagycsapat és Rosenstein Jóska góljával — meglepetésre — a NYTVE nyert 1:0-ra. (Az este beállt Jom Kippur miatt, — játszották d.e. a meccset.)

A bosszuságot — de milyen nagyot — egy, a bujtosi pályán nagy esőben lejátszott és 6:0-as NYKISE győzelemmel végződött mérkőzés hozta, a NYTVE csapata a sáros, vizes talajon nem találta fel magát, a NYKISE viszont egész kiválóan játszott.

Volt egy sportlap Debrecenben: a sárga Keletmagyarországi Sporthirlap, amit a megb. emlékű Hermann Laci zsidó barátunk szerkesztett. Nyiregyházáról, a mérkőzésekről a szaktudósitást én és a megb. emlékü Schick Jenő barátom adtuk le vasárnap esténként telefonon. Le sem irhatom azt az izgalmat, ahogy hétfőn reggel várták a két club hivei a Rottaridesz trafik kinyitását és milyen mohón olvasták a szakmai tudósitásokat. De szép idők voltak ezek — és éltek még mindannyian, a mi drága zsidó sportbarátaink is, akik mind — mind hivei és áldozatkész, lelkes tagjai, támogatói voltak a nyiregyházi sportnak.

Auschwitz ... orosz front ... muszos világ ... itt már nem volt NYTVE-NYKISE vita, elpusztultak drága barátaink, testvéreink, az én Schick Jenő barátom a dorosicsi kórházban pusztult el ... drága sportbarátaim, nemcsak emléketeket kell megőriznünk, de örökké gyászolnunk kell Titeket. Legyen Nektek békés nyugodalmas tulvilági életetek.

És legyen áldott az emléke azoknak a megboldogult zsidó sportbarátaimnak is, akik velem együtt a Labdarugó

Játékvezetők Testületében működtek és igy segitették elő a labdarugó sport fejlődését. Dr. Szilágyi Jenő ügyvéd, a népszerü „Bunyó Bácsi", Földes Miklós, Weiszhausz Jenő, tovább a már emlitett Schick Jenő, Molnár Bertalan, Wirtschafter Elemér, a nyirbátori dr. Glückmann Zoltán ügyvéd, mind mind erősségei voltak a Játékvezetői Testületnek, amelynek még Staub László és hosszu ideig Geiger György is tagja volt.

Örökitsük meg emlékét a deportálásban elpusztult dr. Révész Gyula nyirbátori ügyvédnek, a NYAFE kiváló elnökének, akinek áldozatkészsége, nagy hozzáértése igen jó labdarugó csapatot hozott össze Nyirbátorban. Grünstein Jóska jobbhátvéd (New Yorkban él) egyik erőssége volt a csapatnak. Kisvárdán Steiner Andor, dr. Altmann Marci, Berger Feri, dr. György Mihály szerzett az ottani sportéletben kiváló érdemeket, mint a KSE vezetőségének tagjai. A csapatban a mindig vidám, erős fiatal Neumann Zoli jobbhátvéd, kiváló labdarugó is a nácik áldozata lett. És az a sok-sok nyirbátori-kisvárdai lelkes zsidó sporthivő, akik egyrésze a Donnál, másik része Auschwitzban pusztult el, azok mind — fájdalom — a zsidóság nagy veszteségét jelentették.

És kinek jut ma már, az idők távlatában eszébe, az a sok sok lelkes nyiregyházi és vidéki zsidó áldozat neve, akiket pedig meg kellene örökitenünk ebben a könyvben. A Don körüli hómezők, hósivatagok, az auschwitzi krematóriumok elnyelték ezeket az áldott emlékü zsidó testvéreinket. Itt a szabad Amerikában, ha visszagondolok fiatal életem éveire, visszagondolok azokra a soha el nem feledhető, nyiregyházi, szabolcsi zsidó sportbarátaimra és az egész nyiregyházi, szabolcsi zsidóságra, széles ágba kiterjedt rokoni és baráti körömre, akik mind ... mind ... a náci gonoszság áldozatai lettek, visszagondolok, a Sip uccai zsidó életre, a Szarvas uccai zsidó életre, a zsidó fiatalságra,

öregekre, felnöttekre, kicsinyekre, akkor... akkor mindig könny tolul a szemembe. Mint most is e sorok irásánál. Sátánok, szörnyetegek, gazemberek pusztitották el ezeket az áldottemlékü igaz embereket, sportembereket is, akiknek csak egy „bünük" volt: zsidók voltak. És mi, akik a Mindenható kegyelméből élve maradtunk, nekünk kötelességünk örökkön örökké megőrizni emléküket.

De könnyes a szemem ilyenkor azért is, mert a sporttal és minden mással kapcsolatosan is, az áldottemlékü, drága jó, megboldogult Édesanyám jut eszembe. Fiatal koromban a Bocskay ucca végén lévő Gimnáziumi játéktéren futballozás közben eltört a kezem. Milyen féltő gonddal vigyázott reám a gyógyulásomig a drága jó Édesanyám és milyen féltő gonddal szorított magához drága jó Anyám, amikor vasárnaponként megvárt engem a NYTVE pálya bejáratánál és boldog volt, hogy semmi sportsérülésem nincs. Még most is érzem a féltő és szerető Édesanya édes ölelését és csókjait... 1942 évben, egy zimankós tavaszi reggel kikisért engem a Sóstói uton lévő Erdei Kitérő állomáshoz, onnan inultam el Sárospatakra, a muszos behivómmal. Sirva és könnyek között bucsuztunk egymástól, mintha megéreztük volna, hogy ez az utolsó találkozás. Nem is láttuk többé soha egymást...

ZSIDÓK NYIREGYHÁZA GAZDASÁGI ÉLETÉBEN

A ZSIDÓK nem a faji, vallási, népi rokonság, hanem a gazdasági szükségszerűség következtében kaptak helyet a magyar társadalomban.

A középkorban a király, a fejedelem, vagy a hatalomban utána következő főnemes hivására mentek a zsidók Magyarországra. Negyedik Béla behivta őket, mert szüksége volt rájuk. A tatár hordák tönkretették az országát. A zsidókat bizta meg, hogy kereskedelmet és ipart teremtsenek, amelynek virágzása az ő hatalmát is megszilárditotta. Hogy nagyobb kedvük legyen a bevándorláshoz, kiváltságlevélben biztositott részükre kedvezményeket. Nagy Lajos birodalma „három tenger vizében hunyt le." Nem volt szüksége zsidókra Ezért — , a korszellemnek megfelelően — ,előzetes kirablásuk és kifosztásuk után, kikergette őket országa területéről.

Nyiregyházán egy évszázadon keresztül éltek zsidók.

A tőkés termelési rendszerre áttérő Magyarország, a kereskedelem, ipar, kivitel-behozatal, nemzetközi kapcsolatok és mindenekelőtt a hiányzó tőke előteremtése, lehetővé tette a zsidók bevándorlását. Szerepük, ez időn keresztül ugyanaz maradt. Amilyen mértékben fejlődött a város, vele haladt a zsidóság is.

A látszat szerint, — legalábbis a forgalmasabb utcákon látható cégtáblák uán itélve, — a kereskedelem és az ipar minden hasznothajtó fajtája, zsidók tulajdonába voltak.

Ebből, a zsidóság ellenségei azt a következtetést vonták le, hogy ők uralják a várost. Elzsidósitanak erkölcsöt, kultúrát, politikát, nyelvet. Befolyásuk, pénzük révén, — „mert, mig mások dolgoztak, ők, csakis ők, kerestek". — mindenható.

A valóságban a helyzet egészen más volt.

A zsidó kereskedő, iparos, szabad pályán működő értelmiségi, magántisztviselő, függvénye volt mindvégig az államalkotó keresztény magyar tömegek gazdasági igényeinek. A jó termés, jó ára, megtöltötte vevőkkel a boltokat. Ellenkező esetben, üresen kongtak az üzletek. A földmives volt az igazi vásárlóközönség. Ha ez a réteg válságba jutott, vele bukott a zsidó kereskedő is. Mert adót fizetnie kellett. A váltók törlesztésének elmaradása, gyors árverezést vont maga után.

A tönkrement zsidó nem jelentett problémát a városnak. Szégyelt továbbra is ott maradni. Vagy kivándorolt Kanadába, vagy Budapestre költözött, ahol a zsidók által lakott negyedekben, megkisérelte ujra a szerencséjét. A fővárosban nem ismerték.

Akik Nyiregyházán maradtak, vagy hitközség által eltartott, hivatásos koldusok voltak, vagy állandó erőfeszitéseket tettek a középosztályi jómód felé. Ezt a látszatot mindenképpen megőrizték.

Külön fejezetben mutattunk rá arra, hogy, milyen szép számban voltak nyiregyházi illetőségű, zsidó bérlők, földbirtokosok Szabolcsmegyében. Ez volt az alapja a szeszgyáraknak, burgonya, káposzta feldolgozó üzemeknek, amelyeket zsidók vezettek. Ezzel magyarázható, miért foglalkoztak, nemzedékeken keresztül, egész családok terménykereskedéssel? Mind a többezer holdak urai, mind a kisgazdák és ridegparasztok a zsidó terménykereskedőkkel állottak kapcsolatban. Ők bonyolitották le a belkereskedelem mellett, a buza és burgonya kivitelt is.

Jó nevet vivtak ki magunknak ezen a téren: Bónis Mór, Reichmann Béla, Klein Jenő, Bónis Adolf, Kende Sándor, Kertész Pál, Kende András, Klein Adolf, Schnittlinger Géza, valamint a Szamuelly-család.

A haszonra árnyékot vetett a kockázat. Az önérdeket korlátok közé szoritotta a tény, hogy valójában a nagybir-

tokosok javára kellett dolgozniok. Elvben, elméletben gondolhattak és érezhettek amit akartak. Mindennapi tevékenységükkel azonban arra kellett törekedniök, hogy ennek a rétegnek a kezéből ne csusszon ki sem a föld, sem a közjogihatalom. Belőlük éltek. Végül arra kényszerültek, hogy értük is éljenek.

Ehhez a gazdasági alaphoz való kötöttség idézte elő: Nyiregyháza „elzsidósodása" helyett, — a zsidók elmagyarosodását, ahogyan elképzelésük szerint, ez megnyerhette a vezető osztályok tetszését. Aki ebben az egyoldalu szerelemben áldozatot hozott, — az a zsidó volt. A vallásán kivül, minden szellemi örökségéről lemondott. Sokan vették át a gentry-életformát. Hasonultak, amennyire engedték őket. Tudat alatt, ugy látszik érezték, hogy mindenek ellenére, csak szerepet töltenek be, amely kötelességük. Különben: vendégek. A középkorban, „hospes"-eknek nevezték volna őket, ékes latin nyelven. A paraszt azt látta: a zsidó mindig „az úrhoz" huz, — ha az hagyja. Nem „dirigáltak" tehát a zsidók, bár bárók, grófok, hercegek tárgyaltak velük.

Gyárak és gyárosok nem voltak Nyiregyházán. A Szécsenyi utcán lévő „Gőzmalom" már nagyüzemnek számitott. Az igazgatója, Vermes, Blau Lajos, a kiváló Biblia-kutató, a Rabbiképző Intézet rektora veje volt.

Nyiregyháza város-jellegét, a zsidó kereskedők modern üzletei és értelmiségének élénk szellemi érdeklődése adta meg.

A Glück-butorüzlet a Vay utcán, egyike volt a legnagyobb vállalkozásoknak. Ők rendezték be a gentryk lakásait. Eléggé erősek voltak ahhoz, hogy hosszúlejáratu hiteleket is tudtak nyujtani. A készpénzfizetés eléggé ritka volt az állami, megyei, városi, magasrangu tisztviselők között is. A zsidó kereskedők udvariasan vártak, gyakran hónapokig, a törlesztésre. Általában, — kiegyenlitették a

számlákat. Adósok a Kállay családból kerültek ki Ők úgy gondolták: már az egyedül, nagy megtiszteltetés a zsidónak, ha beteszik a lábukat az üzletébe.

Az irószer és könyvkereskedők (Reinitz Gyula, Szántó Ernő), a gyógyszerészek (Gonda és Farkas családok) a vendéglősök (Klein Gerson, Fried, a „Kiskorona" tulajdonosa) az Ungár-textilüzlet, a Friedman cipőkereskedés, Stég Lajos bodegája, a Wirtschaffter féle vas-üzlet, a Kálmán-üveg és porcellán kereskedés, az építőiparban a Gotteszmann és a Gottdiener fakereskedők raktárai jelentős szerepet játszottak.

Mind a kereskedelemben, mind a kisiparban egyfajta mértéktartás, feltünéstől való viszolygás nyilatkozott meg. Bizonyára a környezet hatása alatt alakult ki ez a magatartás. Nagy vagyonokat nem szereztek, de az átlagos jómódot elérték. Befeléforduló életet éltek.

Grósz és Döme ismert disznókereskedők voltak. Zsidóknál ritkán észlelhető foglalkozást űztek.

Az ügyvédek, orvosok, mérnökök, könyvelők jó anyagi helyzete arra vallott, hogy elzsidótlanodásuk, természetes következménye a keresztény körökkel való szakmai kapcsolatoknak. A hitközség túlságosan szűk keret volt a részükre, mind az érvényesülés, mind pedig a társadalmi emelkedés szempontjából.

A hivatalokból, a huszas évektől kezdve, még azokat a tisztviselőket is elbocsátották, vagy nyugdijba küldték, akiket a szabadelvüség korában alkalmaztak.

Magától érthetővé tették, hogy zsidó vallásu személy közszolgálatba nem léphet.

Ritkán előfodult, hogy az államvasutaknál meghagytak állásban egy-egy szakembert, mint például Földi-Feldheimot.

A keresztény vallásra térők közül is előnyben részesitették azokat, akiket családi kapcsolatok fűztek törzsökös magya-

rokhoz, más megyéből költöztek Nyiregyházára s ott még a zsidók sem sejtették származásukat. Ezeknek a multjáról a gettózás idején hullott le a lepel. Akkor értették meg: miért nem vásároltak ezek soha zsidó kereskedőknél?

A legcsendesebb és legboldogabb időkben sem lehetett — az első világháború után, a zsidó hitfelekezet tagja: a rendőrség, katonaság, tényleges szolgálatban lévő tisztje Nyiregyházán. Akiket erre a szerepre elég aljasoknak tartottak, — besugóknak, beugratóknak, alacsonyabb fokon, alkalmaztak. Ezek közölték az „illetékesekkel" a zsidók „titkait." Tekintve, hogy nagy port felverő gazdasági, vagy politikai visszaélést még így sem sikerült elővarázsolni, azt mutatja, hogy a zsidóság emberi-erkölcsi magatartását, az anyagi helyzetük, emelkedő, vagy sülyedő változásai nem rendítették meg. Egy szerelmi féltékenységből származó, heves szenvedélyre valló gyilkosságot követett el egy zsidó, Klein Sándor, akit a bíróság többévi fegyházra ítélt, — éppen ezekre a lelki okokra való tekintettel. Nem a pénz utáni mohó sóvárgás sarkallta K.S.-t megdöbbentő tettére.

A mezőgazdaságban való részétele által emelkedett Nyiregyháza zsidósága. Ennek az elvesztésével kezdődött meg a társadalomból való teljes kiközösitése is. A bérleteket, földeket vették el „törvényes úton" először. Ezt követték az ipari és kereskedelmi engedélyek felülvizsgálása és végül a bevonása.

Mire a testi megsemmisitésükre sor került, tulajdonképpen már semmi foglalkozásuk sem volt. A „Törvény" megtiltotta, hogy gyermeke iskolába járjon, a szülő hivatalban, üzemben dolgozzon, a kereskedő, a rendeletek kijátszása nélkül árút kapjon.

A város a zsidók nékül is tovább folytatta az életét. A fejlesztők érdemeit bünné változtatták át. A szabadelvű kapitalizmus, amely lehetővé tette a zsidók munkáját, maga is megszünt. A helyébe lépő, egymást követő társadalmi

rendszerek zsidóság szemléletében, már nélkülözni tudták mindazon érveket, amelyek száz esztendővel azelőtt a zsidók mellett szóltak. A Mór megtette kötelességét, a Mór elmehetett, — Auschwitzba . . .

NYIREGYHÁZA ZSIDÓSÁGA NYELVE

RAVASZ LÁSZLÓ református püspök, a Horthy-korszak parlamentje Felsőházában tartott egyik beszédében azt állapitotta meg, hogy „a szabolcsi zsidók száján habzik a jiddish."

Volt-e valami alapja ennek a kijelentésnek?

Nyiregyháza zsidóságát illetőleg, — vajmi kevés.

Figyelembe véve azt a tényt is, hogy Szabolcs megye általában, de Nyiregyháza különösen, a bevándorló zsidók jellegzetes területe volt, — az első világháború előtt Galiciából és Lengyelországból, ahonnét jiddis anyanyelvet beszélve érkeztek meg, a nyelvi és kultúrális elmagyarosodásuk még ezeknek a rétegeknek is, állandóan erősödött és elmélyült. Ez tükrözte vissza a magyar társadalom gazdasági életében való elhelyezkedésük fokát.

Hivatalosan, a statusquo hitközség, a mult század végén nyilvánitotta ki azon elhatározását, hogy bevezeti a templomban a magyar nyelvű beszédet és az irodai ügyvezetést is.

Az orthodox-közösség ilyen határozatot nem hozott. Egészen a tragikus körülmények között történt megszüneséig, egyfajta jiddis nyelven hangzottak el a templomban a beszédek, a jesivákban és chéderekben az előadások. Ebben a körben a konzervativ valláshoz kapcsolódott a jiddis nyelv. Ujságot, könyvet azonban ezen a nyelven nem olvastak, nem jelentettek meg. A halachikus értekezéseket az egész megyében, héberül irták. Az egyetlen népkönyv, a melyet főleg az idősebb, vallásos nők olvastak, a: „Cöéna Ureéna" című „jiddisdajcs" mű volt. A kultúrálisan elmaradt, szegény sorsban élő személyek beszélték — magyar szavakkal keverve, — egymás között. A felnövő ifjuság egyre kevésbbé élt vele a nyilvánosság előtt.

Az elemi népiskolától kezdve, az Egyetemekig, mindenütt, magyar nemzeti szellemben folyt a tanitás. A fiúk általában nem folytatták apjuk mesterségét. Az értelmiségi foglakozások felé törekedtek. A német nyelv, a multban is, kevesek tudománya volt azon a tájon. A jiddisnek gyakorlati haszna nem volt, mert a megélhetési forrásuk a magyar paraszt volt, akivel kizárólag magyarul köthettek kereskedelmi kapcsolatokat. Ott nem voltak szláv, román, vagy német ajku nemzetiségek sem.

Kizárólag a zsidó valláshoz ragaszkodhattak, de nem a „nép-nyelvhez". Az anyanyelv: magyar volt.

Ezt betetőzte, az, a harmincas években hozott rendelkezés, hogy csak azt az orthodox rabbit fogadták el a hivatalos közegek anyakönyvvezetőnek, aki legalább a négy polgárit elvégezte. Jobban ismerték a fiatal rabbik Arany János „Toldi"-ját, mint Salom Alechem, vagy Morris Rosenfeld műveit. — A nyelvi és kulturális magyaroskodás önkéntes volt. Nem erőszakos fenyegetés idézte elő.

Nyiregyháza orthodox zsidó fiataljai magyar könyveket olvastak. Kulturájuk is magyar volt. Ez, abban a korban, természetes és magától érthetődő volt, mert ez a kultúra hozta el nekik a modern gondolatokat, új vivmányokat.

A nem orthodox rész már maga volt a magyar nyelv és kultúra bástyája. Minden akcentus nélkül beszélték a magyar nyelvet. Tekintélyes részük jobban ismerte a magyar irodalmat, mint a keresztény tömegek. A Kereskedők és Gazdák Köre könyvtárának több olvasója volt, mint az Uri Kaszinóénak.

Az élő héber nyelv iránti érdeklődést éppen abban az uj nemzedékben tudta dr. Wax Aladár felébreszteni, amely már beleszülettet a magyar nyelvbe és kultúrába. Ez az uj „orientáció", egybeesett a hitleri eszmék térhódításával. Lányok és fiúk egyaránt hajlandóságot mutattak a héber nyelv tanulására.

Klein Adolf — aki Izrael Államában, Abraham Eljon nevet vette fel — a statusquo hitközség Talmud Tórájának elnöke és iskolaszéki vezetőségének tagja volt. 1938-ban azt javasolta: vezessék be a héber nyelv tanitását az elemi iskolába. Ugyanazon év nyarán a gyerekek részére „Héber-tábort" létesitett, ahol Lőwy Slomo tanitotta szép eredménnyel, az apró népet héber énekekre, a nyelv alap elemeire. A „melamedja" a statusquo chedernek, Goldberg Salamon lelkes, idealista cionistaként élt és tanitott, — Bibliát, Talmudot, imákat magyar nyelven.

A hebraizálási törekvések a szélsőséges asszimilánsok körében közönnyel, enyhe gúnnyal találkoztak. Általában azonban, a szülők helyeselték a kisérleteket. A vallástalan szülők a héber nyelv tanulásában a zsidósághoz való tartozás modern formáját látták. Hangsulyoznunk kell, hogy ez helyi kezdeményezés volt. Nem kaptak bátoritást nagyobb tapasztalatokkal rendelkező központtól, amely egyáltalán nem is létezett.

A modern világnyelveket, németet, franciát, angolt, zsidóknak és kereszténveknek a kedves, szerény, szinte legendás tiszteletet ezen a téren kivivó, Gewürcz-lányok tanitottak. A Nyugat kultúrája előörsei voltak Józsa András pátriájában.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN KITÜNTETETT TISZTEK ÉS ALTISZTEK SZABOLCS-MEGYÉBEN

A SZABOLCS-MEGYÉBEN élő zsidóság az első világháboru éveiben nagy számban vett részt a különböző arcvonalakon a harcokban. Számosan estek el, ahogyan ők akkor, őszintén hitték: a haza védelmében, többen pedig bátorságukért, vitézségükért kitüntetésekben részesültek:

Lazarovits hadnagy (Nyiregyháza) arany, nagy- és kisezüst, Károly-csapatkeresztet kapott.

Grossmann Lajos (Beszterec) főtörzsőrmester, kétszer részesült arany, nagyezüst és kisezüst kitüntetésben, valamint bronz-Károly csapatkeresztben.

Kundler Dezső (Kisvárda) zászlós nagyezüst, kisezüst és bronz Károly csapatkereszt kitüntetésben részesült.

Haász Sándor Kemecse, főhadnagy, Signum Laudis, arany érdemrend-kereszt, Károly csapatkereszt. kétszer nagyezüst és kisezüst érdemrendet kapott.

Dr. Roth József hadnagy (Kisvárda) nagy ezüst, kisezüst, bronz Károly csapatkeresztet kapott vitéz magatartásáért.

Bieber (Nyiregyháza) főtörzsőrmester, bronz Károly csapatkeresztet, nagyarany, kisarany, nagyezüst, kisezüst érdemrendet kapott.

Weisz (Nagyhalász) őrmester, bronz Károly-csapatkereszt, nagyezüst és kisezüst érdemrendben részesült.

György Sándor (Nyiregyháza) hadnagy, bronz Károly csapatkeresztet, nagyezüst és kisezüst érdemrendet kapott.

Reichmann Béla (Nyiregyháza) hadnagy, bronz Károly csapatkeresztet, nagyezüst és kisezüst érmet kapott.

Kálmánczi hadnagy (Kisvárda) bronz Károly csapatkeresztet, nagyezüst és kisezüst érmet kapott.

Perkedi Rudolf (Nyiregyháza), százados, 75 százalékos hadirokkant, bronz Károly csapatkeresztet, nagyarany, kisarany, nagyezüst, kisezüst érdemrendben részesült.

KÁLLAY MIKLÓS PÉNTEK ESTÉI VARJULAPOSON

1943 MÁRCIUS hava. A Varjulaposra vezető országúton elolvadt a hó. Sűrű latyak borította a kiálló, apró köveket. Miközben a gépkocsi robogott, ablakaira időnként sárcseppek pattantak fel s elhomályosították, bepiszkították az üveget.

Péntek este volt. Szerte az országban, az elsötétítési rendelet nyomán, elbujtattak minden fényt. Budapesten, a nyilas érzelmű légoltalmi ellenőrök, különös előszeretettel lesték a zsidók lakásait. Ha fény szürődött ki az ablakon, messzire hallható hangon, boldogan orditották:

— Feldmann úrék ott a harmadik emeleten gondosabban, alaposabban sötétitsenek be. Mert igy, nemcsak az angolok veszik észre, hanem mi is látjuk, hogy fénnyel jeleznek repülőiknek. Már figyelmeztettük egyszer magukat. Most fizethetik a birságot.

A varjulaposi kúriából azonban nyugodtan világithatott messzire a fény. Tulajdonosát, illetőleg bérlőjét, Engel Samu bácsinak hivták.

A közeledő gépkocsi fényszórói szintén vigan, félelem nélkül pásztázták az utat. Kállay Miklós miniszterelnök ült benne. Megirták róla az ujságok is, hogy az antibolsevista táborban szerzett kiváló érdemeiért, Hitler Adolf a „Sas-rendjellel" tüntette ki.

A házőrző komondorokat az egyik béres, akit a mezőgazdaságban mutatkozó munkáshiány miatt felmentettek a tényleges katonai, arcvonalbeli szolgálat alól, fürgén beterelte az embernyi magasságúra épített kutyaólba. Ne zavarják felesleges ugatásukkal, bizalmaskodva előrenyujtott sáros mancsaikkal a vendéget.

Engel Samu Nyiregyházán, a Kereskedők és Gazdák Körében olvasta a Magyar Nemzetben Tombor Jenőnek a

harctéri helyzetet magyarázó cikkét, amikor Julka néni, ennek a régi zsidó társadalmi egyesületnek egyetlen keresztény alkalmazottja, bekiáltott hozzá, hivják a telefonhoz. Kállay Miklós közölte vele, hogy meglátogatja. Nem ez volt az első eset. Nem hatódott meg a bejelentéstől.

A miniszterelnökség nagy rang, ügyes ember kezében jövedelem is, de rengeteg bajjal, izgalommal, vesződséggel jár. Különösen „ilyen" háború idején, amelybe könnyü volt belépni, csak, búcsút venni tőle igen-igen nehéz. Gondokban, veszedelmekben nincs hiány. Csak az igazi, megbizható barátok vannak kevesen. Talán azért ragaszkodik hozzájuk az ember, még akkor is, ha történetesen, egyik másik zsidó is.

Engel Samu még gyermekkorban, Nagyhalászon, barátkozott össze Kállay Miklóssal. Együtt játszottak. Egy ízben, szórakozásból félreverték a református templom nagyharangját. Rémülten futott össze a fél falu. Azt hitték tűz ütött ki, vagy más veszedelem szakadt rájuk. A szülők komoly gazdasági dolgokról beszélgettek. Engel Samu édesapja bérelte az ősi Kállay-birtokot.

Engel Samu 1922-ben, — fiatal házas volt akkor, — a törvényhatósági joggal felruházott megyeszékhelyre, Nyiregyházára költözött. A városka legszebb utcájában, a Szécsenyi utcában, a legszebb házban lakott, az Ér-patak mellett.

A Kállay-család ajánlatára 1931-ben, a tönkrement Dessewffy grófok is neki adták bérletbe a birtokukat. Ekkor költözött ki családjával Engel Samu, a tulajdonukat képező Varjulapos pusztára. A nyiregyházi tusculanumot, a Mater Tauffer főnöknő vezetése alatt működő „Angol Kisasszonyok" zárdája vette meg.

Volt néhány megrongálódott pajta Varjulaposon. Gazdasági célokra már nem használták. Az ország rendjét és biztonságát féltő hatósági közegek szemében azonban érték

lett. Távol volt a nagyvilágtól. Valahol az Isten háta mögött. Benőtte a fű az odavezető utat.

Amikor 1939-ben felmerült a Románia ellen inditandó háboru terve, oda internálták le a megbizhatatlannak minősitett keresztény személyeket. A titok nem került ki a nagyvilágba. A főhadiszállás, — a mint ezt vitéz nagybaconi Nagy Vilmos, az akkori vezérkari főnök, később honvédelmi miniszter, a visszaemlékezéseiben megirta, — Sóstógyógyfürdő szállodájában volt. Vitéz omorovicai Imrédi (Heller) Béla tartalékos huszárfőhadnagy, majd miniszterelnök, Komár Julia szinművésznő barátja és a zsidóság konok ellensége, is ide vonult be. Azt vallotta, először a belső ellenséget kell ártalmatlanná tenni.

1942 esztendeje végén, már az orosz hadifolyok egyrészét is, átmenetileg Varjulaposra vitték.

1944-ben a jómódu szabolcsi zsidók kerültek a pajtákba. Engel Samu segitett rajtuk. Amig ott voltak: elviselhetővé tette a helyzetüket.

A barátság Engel Samu és Kállay Miklós között természetesen szemet szurt a Szálasi-Szalosjan Ferenc, Megay-Maizler Károly, Reinisch Ferenc irányitása alatt szervezkedő tábornak.

A képviselőházban nyilas képviselők interpellációt jegyeztek be. Az ország szine előtt, kérdést intéztek a miniszterelnökhöz:

— Hogyan tudja összeegyezteni a „zsidótörvények" végrehajtója, intranzigens keresztény és nemzeti lelkiismeretével, hogy változatlanul a zsidónak tekintendő személynek, Engel Samunak, ad háromezer magyar holdat bérletbe, holott ez a kialakulóban lévő „Uj Európa" szellemével ellenkezik?

A szerény tehetségü, bizonytalan, habozó Kállay Miklós váratlanul ellenállást tanusitott. Nem tagadta meg barátját, akivel gyermekkora óta tegeződött és örök hallgatásában

bizva, mindenkori politikai és gazdasági, valamint személyi gondjait vele beszélte meg. Valósággal lirai hangon állott ki mellette. A szélsőjobboldali ellenzék gunyos közbeszólásaitól kisérve, bevallotta, a jövőben sem szándékszik Engel Samutól a bérletet elvenni. Ettől függetlenül, vele az emberi, baráti kapcsolatot megszüntetni. Ez szivügye. Ha akarják — gyengéje. Meggyőződése és tapasztalata, hogy Engel Samu jó és hűséges sáfára a magyar földnek. Kiváló gazda.

A világháboru összes kisérőjelenségeivel, mintha egy más földrészre tolódott volna át. Négy ezüst gyertyatartóban meghitten és zavartalanul lobogtak a gyertyák.

— Engel Samunál ez már igy szokás, — vette tudomásul Kállay Miklós.

Bokáját összevágta. Szertartásosan meghajolt és kezet csókolt Engel Samunénak.

A férfiak azonnal bezárkóztak a birtok ügyeit megtárgyalni. Utána került sor a vacsorára. Fagyasztott potyka és márna került az asztalra. A megkocsonyásodott hal-lé ízét magukbaszivták a vöröshagyma és burgonya karikák. Szlivovicot ittak utána. De csak módjával. Nem önmagáért. Inkább azért, hogy a hagyománynak megfelelően, örök álomba részegitsék a halat. Mérsékelten tördeltek a kalácsból, mert már a mély porcelántányérban illatozott a gyüszünyi nagyságu csigákkal zsufolt leves, amelynek felszine aranysárgán csillogott. A zsiros hullámok alatt csirkemájak uszkáltak.

— Gundelnál sem csinálják ezt különbül — bókolt a háziasszonynak Kállay Miklós.

Amikor a pulykahúshoz savanyitott hordós-káposztában megpuhult almákat mellékeltek, megelégedését csak szemvillanással fejezte ki. Közben rabvallató nyiri vinkót ittak. A gazdaság termését. Bőségesen cukrozott, omlós mákosrétes után, házilag készitett szilva és barack befőttet ettek.

Kállay Miklós nem kivánt feketekávét inni. Aludni akart éjszaka. Pihenni.

Engel Samuné szemében, nehezen titkolt szomorúságot látott. Érezte, néma szemrehányás ez.

— Higyje el, nagyságos asszonyom, én sem vagyok mindenható. A munkaszolgálatos kiegészítőnél egyszerüen figyelmen kívül hagyták Bandika érdekében küldött levelemet. Akaratommal szembehelyezkedve, vitték ki Ukrajnába. Tiborért azonban már harcolni is fogok.

Tibor „honi munkásszázadba" került.

A hitleri lerohanás után, Kállay Miklós a török követségre menekült. Egy szőnyegbombázás alkalmával a felesége halálosan megsebesült. Tibor a „romelhárító századdal" került oda. Találkoztak. Véletlenül. Beszélgettek. A szörnyü jelenről és a szép multról. Könnyezve panaszkodott szerencsétlen sorsáról a volt miniszterelnök.

— Azok a péntek esték Varjulaposon! Azok voltak szépek! Mi történt édesapáddal?

Sem Kállay Miklós, sem a Dessewffy grófok nem mondták fel a bérletet Engel Samunak. A varjulaposi udvarházból vitték feleségével együtt, egyenesen a vagonokhoz. A sóstói csendőrség parancsnoka, aki odakisérte, csodálkozva kérdezte:

— Hát Engel urat miért viszik? Mindenki tudja milyen jó gazda...

— Talán azért, mert nem jó helyen, rossz emberek között gazdálkodtam! Csak ennyit mondjon parancsnok úr a fiaimnak, ha egyszer élve előkerülnek. Ez a végrendeletem.

A deportáltakkal zsúfolt vonatból kitekintve, Engel Samu látta, hogyan maradnak el mögötte a bérelt ezer holdak.

Tibor fia Izráel államában telepedett le. Megbecsült gazdaságiszakoktató felügyelő.

Kartársai nem is sejtik, hogy a mezőgazdaság „gisza di jankutáját" még a magyar latinfundiumokon sajátította el...

EGY HALÁLRA ITÉLT KÖZSÉG A NYIREGYHÁZI GETTÓBAN

A Nyirmadai Zsidóság rövid története Dr. Klein Andor főrabbi (U.S.A.) emlékezése

SZABOLCS v.m. a 19 század utolsó évtizedeiben még egy hasznavehetetlen sóstavas homoksivatag volt. A század fordulóján megjelenő könyvek „Sötét Szabolcs"-nak nevezték. Szegény kis falvak, szegény parasztjai szolgálták a féltucat gazdag nemesi családot. De már a 1920-as években Szabolcs megye, komoly, fontos gazdasági tényezője lett az országnak, nemcsak a mezőgazdaság, hanem ipar és kereskedelem terén is. Ez szinte teljesen, a Szabolcsi zsidóságnak köszönhető. Egy-két évtized kellett csak az emancipátio után, hogy a hálás zsidóság tüneményes tehetsége, alkotó készsége és képessége eredményes legyen. És ebben a munkában a Nyirmadai Friedék, Friedmanék, Weinstockék, Katzék, Kallaék, Goldsteinék, Fülöpék stb... stb. bőven kivették részüket.

Nyirmada, Szabolcs v.m. északkeleti részén Nyiregyháza-Vásárosnamény vasuti ut mentén fekszik. A hires nemes Patay, Hunyady, Bay kastélyok sötét ányékában kb. 2.000 paraszt és iparos élt a 17.század végén. Közöttük zsidók is éltek. A zsidó temetőben az 1750-es évekből sirkövek tanuskodnak zsidó életről. A 18. század végén komoly hitközségi élet volt. Az első rabbiját, a hires Kállói cadik Yichak Eizik Taub z.l. iktatta be.

A 19. század elején a hitközség létszáma olyan nagy volt, hogy 1825-ben egy szép nagy templomot épitettek. (a jelenlegi templom helyén.) A telket a már kihalt, nemes Patay család adományozta. Aránylagosan békességben éltek a zsidók Nyirmadán. Jó kisiparosok, kereskedők voltak,

egyesek a nagy nemesi családok földbirtokainak gondozói voltak. Tiszteletet szereztek maguknak.

Az 1848-as forradalom sok nyirmadai fiatal zsidónak adott alkalmat, hogy bebizonyítsa haza és szabadság szeretét. Ekkor már a nagytudásu Jecheszkiel Mesulem Teller z.l. volt a hitközség rabbija, aki több, mint 40 évig volt szellemi vezére, az akkor már szép számu zsidó közösségnek.

Az 1867-es emancipatio nemcsak az utat nyitotta meg az alkotó tehetségek előtt, hanem magával hozta az elmagyarosodást is, de ez nem jelentett elzsidótlanodást. (Jellemző rá, hogy Nyirmadán még az 1930-as években sem volt, aki a szombatot nyiltan megszegte volna.)

1884-ben nyilt meg a magyar tannyelvü elemi iskola. Rozman Ignác, egy kiváló pedagógus, vallásos zsidó, volt az első tanitó. Jellemző a zsidó hitközség jó hirére és a békés viszonyra a faluban, hogy a Görög Kath. lelkész biztatta a szülőket a magyar iskolára. Érdekes és ritka történelmi tény, hogy ugyanaz a Görög Kath. lelkész volt a zsidó iskola első elnöke.

1892-ben szerencsétlenség érte a hitközséget. A templom és az iskola leégett és a hitközség történetét megörökitő naplók, jegyzőkönyvek elpusztultak.

Rövidesen ujjá épitették a templomot, nagyobbat, szebbet. Modern iskola épületet, talmud tórát, rituális fürdőt, tanitó, metsző és samesz-lakást.

A Chevra Kadisa, amelynek alakuló ülésén a Kállói Caddik is résztvett, ujjáalakult. Megalakult a nőegylet, melynek főcélja a szegény gyerekek felruházása és a szegény lányok férjhezadása volt. A nőegylet az utolsó percig dolgozott, utolsó elnöknője, a tehetséges, agilis Klein H. Jakabné volt.

A szépen virágzó hitközséget belső veszély fenyegette. Teller rabbi 1895-ben meghalt. Hosszu és heves harc fejlődött ki a csaszidizmus és az aszimilátió fele hajló tagok között. Pillanatnyilag a chaszidok győztek, mert — a később

hires mezőkaszonyi Caddik, Fränkel lett a hitk. rabbija. Az ellenzék nem adta fel a harcot. A vita országos botránnyá fejlődött. Az ellenzék vezére, Krausz Mór, lett a hitközség elnöke, aki Rosh Hasaná előestéjén két csendőrt állittatott a templom bejárata elé, hogy idegenből jött chaszidokat be ne engedjenek a templomba. Erre a rabbi válasza az volt, hogy ő maga is elhagyta a templomot, hazament és a saját kis Bét Hamidrasában imádkozott a chaszidjai körében.

Ez csak élesebbé tette a késhegyig menő harcot. Elvi harc volt ez, nem személyi és azzal végződött, hogy a jámbor lelkü, békére vágyó rabbi lemondott. Utóda Samuel Brach lett, aki az Országos Központi Iroda által kiküldött békéltető bizottság egyik tagja volt. Brach rabbi nem hozott békét a hitközségbe. Most a másik rabbi hivei öltötték fel a háborus egyenruhát. De itt már az elvi harc személyi harccá vált. Ugy hogy egy reggelen a fürdőház ablakából, az ott fürdőző rabbira két lövést adtak le. Az egyik talált is, de nem életvesszélyesen. Soha nem tudódott ki, hogy kik követték el? De az a két ember, akiről a hitközségben suttogtak, az egyik megőrült, a másik pedig szerencsétlenség áldozata lett. Mindenki az Isten ujját látta benne. Ez járult hozzá ahhoz, hogyha a béke nem is állt teljesen helyre, de a harc egyre csendesebb lett. A teljes béke csak 1920-ban Brach rabbi halála után, következett be. Az uj rabbi, a kassai Jungreisz Samuel fia, Jakab (Jakov Joszéf) mondhatni, egyhangulag került a rabbi székbe, aki elvette Brach rabbi leányát. Jungreisz 23 évi müködése alatt: a hitközség virágzott. Jesivája hamarosan országos hirü lett, több mint 100 növendéke volt. Uj talmudtóra helységet, uj fürdőt épittetett. Áldásos működését Auschwitzba fejezte be 12 gyermekével, feleségével, anyósával, vejével és egy unokájával.

Az első háborut megelőző években, az iskolai növendékek száma egyre nőtt és egy második tanitóra volt szükség.

Igy esett a választás Klein Hirsch Jakabra, aki 1910-ben Ónodról költözött Nyirmadára feleségével, három fiával, egy lányával. (Még két lánya és egy fia született Nyirmadán.)

„Klein tanitó ur", ahogy őt a falu apraja, nagyja szólitotta a vallásos zsidó szellemnek és a magyar kulturának harmóniját hozta a hitközségbe. Ömaga — Shevet Sofer-nak volt egyik legjobb tanítványa. Komoly talmudtudós és egyben a világitudományok mestere volt, nagy rabbik leszármazottja. A háboru idején az egész falu lelke volt, dolgozott a községházán, tanitott, illetőleg kisegitett a ref. iskolában is. A falu lakósainak ügyes bajos dolgait intézte. Feleségével, két lányával és egy fiával Auschwitzban fejezte be az életét.

Az 1914-es háboruban hat Nyirmadai zsidó lett hősi halott. Köztük volt Rozman Ignác tanitónak a veje.

Rozman Ignác nyugdiba ment, a hitközség egy női tanitót választott Lázár Zoltánné sz. Weinstein Malvin személyében, aki igen kiváló képzettségü tanitó volt. Férjével és három leányával Auschwitzben mártir halált halt.

Közvetlen a második világháború előtt: közel 1.000 lelket számlált a nyirmadai zsidóság, melyből kb. 150-en tértek vissza. Jelenleg kb. 10-en élnek Nyirmadán.

Klein H. Jakab nyugdijba ment 1935-ban és fia Tibor lett a hitközség tanitója, aki jelenleg U.S.A.-ban lakik.

A NYIREGYHÁZI GETTO SZERVEZETI FELÉPITÉSE

ELNÖK: Fischbein Gábor.

A Zsidótanács tagjai: Weinstock Samu, dr. Böhm Ignác, dr. Springer Mór, Láng Arnold, Weisz Mór, Kovács László, Ungár Béla, Haász Sándor, Németi Sándor, Rosenwasser Kálmán.

A Zsidótanács irodájának ügybeosztása:

Általános igazgatás, élelmezés, felruházások, kérelmek: Friedmann Adolf.

Irodai munka kiosztása, felvilágositások, ellenőrzés: Angyal Ernő.

Munkáskirendelés, nyilvántartások, statisztikák: Leichtmann Pál.

Pénztárkezelés: Dr. Polgár Rudolfné.

Egyházi ügyek, fürdőügyek és közegézségügyi ügyek: Spitzer Izidor.

Felruházás: Friedmann Edit.

Levelezés: Ungár Miklós.

Anyagbeszerzés: Dr. Stark Béla.

Posta, lakásügyek és panaszok: dr. Farkas Imre.

Irattáros: Klein Nándorné.

Élelmezési és anyagraktár könyvek vezetése: Neufeld Tiborné.

Iroda tisztviselők: Dr. Balász Györgyné, Gross Gabriella, Gross Olga, Kelemen Zsuzsanna, Strausz Éva, Szántó Piroska, Springer Livia, Schlesinger Vilmos, Lefkovits Livia, Weisz Andor.

Vezető orvos: Dr. Breider Kálmán.

A kórház helyettes vezető orvosa: Dr. Gergely Imre.

Helyettese: Dr. Kertész Jenő.

Beosztott orvosok: Dr. Kormos Pál, dr. K. Farkas Irén,

dr. Káin Bertalan, dr. Tapai László, dr. Kovács László, dr. Pollacsek Sándor, dr. László Adolf, dr. Szilárd Jenő.

Nyiregyházán orvosok: dr. Heller Dezső és dr. Török Imre.

Nyiregyházi ambulancia és körzeti orvosok: Dr. Gálosi Dalma, dr. Pogány József, dr. Weisz Sándor, dr. Katz Ignác.

A legénység tagjai:

1. Ács Rezső,
2. Burger Samu,
3. Burger Sándor,
4. Back Gerson,
5. Bleich Hermann,
6. Drucker Tibor,
7. Deutsch József,
8. Eisdörfer Jakab,
9. Frankfurt Sámuel,
10. Friedmann Péter,
11. Fendrich Lipót,
12. Friedmann László,
13. Feuerstein Emil,
14. Grünstein Andor,
15. Gross Lajos,
16. Grünwald Márton,
17. Grünberger Lajos,
18. Glück Ernő,
19. Ganzfried Lajos,
20. Gross Adolf,
21. Goldfarb Bertalan,
22. Goldfarb Ferenc,
23. Gross Jenő,
24. dr. Gáspár József,
25. György József,
26. Heimlich Zoltán,
27. Heller Hermann,
28. Hönig Jenő,
29. Hüvös Gábor dr.
30. Hirsch Márton,
31. Heller Jenő,
32. Heller Pál dr.
33. Kádár Mihály,
34. Kaufmann Ferenc,
35. Klár Mihály,
36. Kohn Elemér,
37. Kohn Miklós,
38. Krausz Ábrahám,
39. Kertész Gyula,
40. Kertész István,
42. Klár Gábor,
43. Klein Ferenc,
44. Katz Sándor,
45. Klein Adolf,
46. Kahán Mór,
47. Klein Ferenc,
48. Kepes Zoltán,
49. Kepes Lajos,
50. Lichtenberg Sándor,
51. Lazarovits Sándor,
52. Lichtenberg Irma,
53. Lichtmann Miklós,

54. Lőrinczi Miklós dr.
55. Markovits Sándor,
56. Mándi Lóránd,
57. Miskolczi Imre,
58. Nagy László,
59. Nemes László dr.
60. Németi Tibor,
61. Ohrenstein Frigyes dr.
62. Popper Jenő,
63. Pollák Ferenc,
64. Perkedi Rudolf,
65. Rosenberg István,
66. Reichmann Béla,
67. Reiner Lajos,
68. Rosenthal Miklós,
69. Rosenberger Sándor,
70. Schwarz Sándor,
71. Schwarz Jenő,
72. Schwarz Gábor,
73. Stark László,
74. Springer Sándor,
75. Rosenberg Jenő,
76. Szekeres László,
77. Szőke Lajos,
78. Wirtschafter László,
79. Ullmann László,
80. Szántó László dr.
81. Bleich Lajos,
82. Csillag Jenő,

Kórházi gyógyszertár személyzete:

Vezető: Gonda Mihály.

Beosztottak: Fejér Ferenc, Gergely Erzsébet, Neu Károly, Balázs Mihály.

Szülésznők: Grüner Péterné, Wassermann Miklósné.

Kórházi lelkészek: Dr. Bernstein Béla és dr. Wachs Aladár.

Zsidó rendfenntartók névsora: Faragó Béla parancsnok, Miklós Ferenc beosztott vezető, Hoffmann Ferenc beosztott vezető, Lazarovics Sándor beosztott vezető, Strak Lajos beosztott vezető, Salamon Ernő segédtiszt, Dőri Béla irodavezető, Bleich Miklós kerékpáros küldönc, Burger György beosztás nélküli tiszt, Lazarovics Miklós beosztás nélküli tiszt.

DOKUMENTUMOK A NYIREGYHÁZI GETTÓBAN TÖRTÉNT KEGYETLENKEDÉSEKRŐL

1946-BAN, Nyiregyházán, Király Aladár tollából, — a szerző saját kiadásában, 67 oldalas könyv jelent meg ezzel a cimmel: „A NYIREGYHÁZI GETTÓ TÖRTÉNETE". Ebben a kötetben, Király Aladár a Friedmann Edit Joint-tisztviselőnőtől kapott dokumentumokat közölte le: hozzáfüzve a felháborodást, keserüséget és kiábrándulást, amelyet a gettózás és a deportáció keltett az életbenmaradt zsidóság szivében. Az alábbiakban, minden kommentár nélkül, közöljük az általa megmentett dokumentumok szövegét, amelyek hiteltérdemlő módon tanuskodnak azokról a kegyetlenségekről, amelyek a nyiregyházi gettóban és később a Harangod és Simapusztára kitelepitett zsidókat sujtották.

ÖNGYILKOSOK

A kinzásoktól való félelmükben a következők választották, — hóhéraikat megelőzve, — az önkéntes halált:

Balázs Mihály gyógyszerész, Balázs Mihályné szül. Glück Erzsike, dr. Schön Géza orvos, dr. Káin Bertalanné szül. Wirtschafter Lili, dr. Molnár Viktor orvos, dr. Molnár Viktorné.

A nélkülözések, elviselhetetlen lelki kinok és testi szenvedések következtében „természetes" halállal költöztek el az élők sorából:

Molnár Gyula gyógyszerész, Glück Mórné, Tauber Bernátné, Löffler Sándorné, Mandel Samu gazdálkodó, Klein Ignác, Lakatos Viktor, Biró Zoltán mérnök, Klein Sámuel, Özv. Weisz Mártonné, Roppel Ferenc szabó, Grüner Rudolf, Weinberger Ida, Klein Mórné, Herskovits Géza gyógyszerész.

A POLGÁRMESTER FELSZÓLITÁSA A ZSIDÓK ÖSSZEIRÁSÁRA

9615/1944. F.J.

Tárgy:

A zsidó személyek összeirása:

HATÁROZAT

Utasitom a zsidó közösségi szerveket, hogy az összes zsidó személyekről családtagjaikkal együtt, egy névjegyzéket állitsanak össze négy példányban, a lakhely és lakás feltüntetésével és azokat ezen határozat átvételétől számitott 48 órán belül, a városi főjegyzőnek (Városháza emelet 3. sz. szoba) rövid uton adják át.

A névjegyzékben a felsoroltak anyja neve is feltüntetendő.

Nyiregyháza, 1944 április 11.

Nyiregyházy Pál s.k.
polgármester

A GETTÓ TERÜLETE

A polgármester utasitására a város mérnökei kijelölték a gettót. Négy utcát vettek igénybe erre a célra a Dohány-utcát, Vay Ádám-utcát, Kótay-utcát és a Bessenyey-teret. Ez utcák kijáratait többszörös drótsövénnyel vették körül. A gettó parancsnoka dr. Horvát Zoltán rendőrfogalmazó lett, helyettesei: dr. Cziráky és Ujfalussy rendőrfogalmazók.

A ZSIDÓTANÁCS JELENTÉSE SEIDL GESTAPO-KAPITÁNYHOZ

ZSIDÓTANÁCS, NYIREGYHÁZA

Külön jelentés

Az élelmezési ügyekre vonatkozólag jelentjük, hogy a nyiregyházi gettóba tömöritett zsidók élelmezésére vonatkozó elvet, hogy minden személy 14 napra elegendő élelmet hozhat magával, nem vitték keresztül. A falusi zsidókat

hirtelen elköltöztetésük meglepetésszerüen érte és nem állott rendelkezésükre megfelelő idő sem, hogy élelmiszer tartalékjukat előkészitve magukkal vihessék. Nagyon sok olyan beköltözött volt, aki élelmiszertartalékkal egyáltalán nem is rendelkezett. A zsidótanács elrendelte, hogy azok a zsidók, akik Nyiregyháza városából még a gettóba nem költöztek be, de a beköltözöttek is, élelmiszertartalékjukból a vidékieket segitsék ki.

A zsidótanács a következő élelmiszertartalékokkal rendelkezik:

80 q liszt, 40 q bab, 10 q borsó, 50 q burgonya, 90 kg. zsir, 300 q fa, 30 q szárazfőzelék. Továbbá 200 q burgonyát vásároltunk, miből dr. Balla tanácsos parancsára 100 q-t Simapusztára küldtünk.

Nagy nehézségeink vannak a tüzelőfa beszerzésénél is, mert, mint köztudomásu, a vidékiek fát sem hozhattak magukkal. A tüzelőfa nemcsak a főzéshez, hanem higiénikus dolgok elintézéséhez is szükségeltetik. Az államrendőrség elrendelte, hogy azon lezárt lakások, hol tüzelő vagy burgonya található, nyittassanak ki.

Nyiregyháza 1944 április 27-én.

Aláirás.

A VÁRMEGYE ÉS A VÁROS POLITIKAI HATÓSÁGAIHOZ, VALAMINT SEIDL GESTAPO-KAPITÁNYHOZ INTÉZETT JELENTÉS

ZSIDÓTANÁCS, NYIREGYHÁZA

Tisztelettel közöljük, hogy a vidékről Nyiregyháza városába behozott zsidókat csak a legnagyobb nehézségekkel tudtuk elhelyezni. Minden lakásban elképesztően nagy tulzsufoltság uralkodik.

Szabadjon nekünk szives figyelmét felhivni azon körülményre, hogy nemcsak a gettóban elhelyezett zsidókra, de Nyiregyháza egész lakosságára is mit jelent ily szük területre

határolt tömörités, mert városunkban nincsen vizvezeték, csatornázás, sőt a legtöbb házban ivóviz sincs, de ahol már ilyen található is, a legtöbb helyen a kutak elvannak romolva. Sok házban a W.C. leirhatalan állapotban és megtelve vannak. Ily körülmények mellett a szükségleteknek nem felelnek meg.

A tanács tagjai a tegnapi napon 25 lakást ellenőriztek és tapasztalataikról a következő jelentést teszik:

KOSSUTH-utca 5.

198 személy van elhelyezve, a kut javitásra szorul, az ivóviz nem elegendő. A lakrészek tulzsufoltak, W.C. kevés.

KOSSUTH-u. 7.

153 személy, ivóviz egyáltalán nincsen. Az itt elhelyezett zsidók nincsenek ruhával, takaróval ellátva, mert otthonról nem hozhattak magukkal semmit. W.C. kevés.

KOSSUTH-u. 9.

170 személy, a lakás tulzsufolt, nagy hiány takarókban.

KOSSUTH-u. 1. és 13.sz.

141 személy, hiány takarókban.

KOSSUTH-u. 17.

176 személy, köztük van egy eltetvesedett nő. Ruhái el lettek égetve. Járványveszély.

KOSSUTH-u. 30.

45 személy, kicsiny udvar, W.C. tele, járványveszély.

KOSSUTH-u. 41.

11 személy, tulzsufolt, ruhahiány.

KOSSUTH-u. 43.

39 személy, W.C. tele, ruhahiány.

KÖRTE-u. 6.

152 személy, a kut rossz, a W.C. tele, eddigi megállapitás szerint két eltetevesedett személy, ruháik elégetve, tulzsufoltság, hiány hygiéniában, ruhában.

EPRESKERT-u. 3.

43 személy, W.C. teljesen telt, tulzsufoltság, vizhiány.

EPRESKERT-. 45.

25 személy, tulzsufoltság, kevés élelem, tisztálkodási lehetőség nincs.

EPRESKERT-u. 48.

77 személy, tulzsufoltság, kevés élelmiszer, ruhahiány.

EPRESKERT-u. 46. és 54.

98 személy, tulzsufoltság, tisztálkodási lehetőség nincs, öt gyermek teljesen meztelen.

EPRESKERT-u. 49.

25 személy, általános panasz, kevés élelem és ruházat.

NYIRFA-u. 6.

117 személy, az épület rossz állapotban, rettenetesen túlzsufolt és kicsi udvar, körülbelül a bejárati kaputól 5 méterre van a W.C. teljesen rosszállapotban. Egy sulyos beteg.

NYIRFA-u. 4.

47 személy, a ház majdnem összedől, tulzsfolt, vizhiány.

NYIRFA-u. 8.

94 személy, a W.C. teljesen rossz, használhatatlan, egy sulyos beteg nő.

NYIRFA-u. 10.

165 személy, erősen tulzsufolt.

NYIRFA-u. 20.

52 személy, hiány ruházatban.

NYIRFA-u. 28.

93 személy, tulzsufolt, egy személy tetves, félmeztelen.

NYIRFA-u. 40.

54 személy, borzasztóan tulzsufolt, ruházatban hiány.

NYIRFA-u. 42.

52 személy, tulzsufolt.

KESKENY-u. 2.

174 személy, rettenetesen tulzsufolt, a kut azonnali javitásra szorul, hiány vizben és higiéniában.

KOSSUTH-u. 2.

196 személy, rettenetesen tulzsúfolt, az udvar tele siremlékekkel, ugy hogy használhatatlan. Ruhahiány.

Az itt felsorolt lakásokat mi e hó 18-án déli 12 óráig tekintettük meg. Meg kell jegyeznünk, hogy a lakásokról adott létszámjelentésünkben csak a vidékről behozott személyek szerepelnek. A lakások őslakói még külön megszámolandók.

Még megjegyezni kivánjuk, hogy a beköltözöttek csak három napra elegendő száraz élelemmel rendelkeznek. A városba való behozataluk előtt két napig gyüjtőtáborban voltak, hol nem tudták magukat kipihenni és a tulzsufolt lakásokban a pihnésre lehetőségük nincs. Nélkülözik a legszükségesebb tisztálkozási lehetőségeket. Nem tudtak magukkal hozni szappant és mosdótálat, pénzüket elvették tőlük, ugy hogy ezen hiányokat vásárlás utján sem tudják pótolni. A legtöbbnek csak egy ruhája van és teknő hiányában lehetetlenség azokat kimosni. A beköltöztetteknek nem volt megengedve, hogy főző- és evőeszközeiket magukkal hozzák, ezeknek ily nagy menyiségben való beszerzése lehetetlen.

Ha a beköltöztetések ily gyors iramban fognak tovább folyni, ugy ezeknek az ellátása lehetetlenné válik, bár a beköltözöttek az elhagyott lakásokban e nélkülözött tárgyakkal bőven rendelkeznek.

Orvosaink véleménye szerint az ivóviz és W.C. hiány továbbá a behozott zsidók kimerültsége és a fokozódó hőség katasztrófális következményekkel járhat.

Utalással az itt felhozott érvekre, kérjük, hogy azokat fontolóra venni és a bajokat orvosolni sziveskedjék.

Éppen most kapjuk a hirt arról, hogy Varjulaposra be-

hozott személyek teljesen élelemnélkül állanak és Engel Sámuel ur, az ottani birtokos hajlandó őket élelemmel ellátni, tisztelettel kérjük ehhez való hozzájárulását.

Reméljük, hogy kérelmünk kedvező elintézést nyer és vagyunk

(dátum hiányzik) teljes tisztelettel

Aláirás

Hivatalos megállapitás szerint a begettózottak létszáma: 17.580 személy.

KÉRVÉNY A POKOL KAUPJÁBÓL

AMIKOR a gettó lakói megtudták, hogy Nyiregyházáról Sima, Nyirjes és Harangod-pusztákra telepitik ki őket, hatalmas kétségbeesés lett urrá a lelkeken. A Zsidótanács megbizásából a tikár, Ungár Miklós, a következő memorandumot nyujtotta át Szabolcs-vármegye főispánjának, alispánjának és Nyiregyháza város polgármesterének.

ZSIDÓTANÁCS, NYIREGYHÁZA

Az emberileg alig elképzelhető mélységü hasadék legmélyebb fenekére taszitottak nevében: egy utolsó jajkáltással fordulunk vármegyénk első polgárához.

Mi ugy érezzük, hogy hibáztatandó emberi ösztönökből folyó csekély kivételtől eltekintve, — mindnyájan az egész életünkben, az emberi tisztesség, a honpolgári hüség és városunk és vármegyénk iránt tartozó kötelességek teljesitésének utján haladtunk. Éppen ezért a legszörnyübb mértékkel fel sem mérhető az az elpusztitó csapás, mely egy irtóztató lavina hirtelen legördülésével reánk zudult és egyszerre elpusztitotta mindazt, amit egész életünkben szorgalommal épitettünk. Ez a lavina most már mindnyájunk életét is elpusztitással fenyegeti. A hatóság által tett intézkedésekből következtetjük, hogy minnyájunknak egy messzefekvő tanyára való kitelepitése forog szóban. Nem is tudjuk leirni, hogy az eddig létesitett gyüjtőtáborok ne-

hézségeinek ismeretében, milyen kimondhatatlan testi és lelki szenvedések várnak reánk, ha ez a kitelepítés valóra válik. Távol minden élelmezési központtól, távol minden egészségügyi intézménytől, teljes testi leromlás, az ezzel járó járványos betegségek és ezek következményeként az elkerülhetetlen halál várnak reánk. Ez a sors vár nemcsak a halállal szembenézni tudó férfiakra, hanem a soha, senkinek nem vétett ártalan gyermekeinkre, asszonyainkra is. Ugy érezzük, hogy mi nem érdemeltük meg ezt a keserü sorsot.

Ezért bátorkodunk könnyel telt szemekkel, egy utolsó könyörgéssel jönni és imára kulcsolt kezekkel esedezünk, hogy a reánk lesujtani készülő utolsó nagy csapást rólunk elháritani kegyeskedjék. Nagyon szerény lett már a mi igényünk a fokról-fokra, egyre mélyebbre történő letaszitottságunkban. Sokezer léleknek haláltól való szabadulást jelentő hálasóhajtása fog égnek emelkedni, ha abban a kegyelemben részesülünk, hogy a városnak csak két-három utcájában a legszükebb helyre összeszorulva megmaradhassunk. Esdekelünk érte, legyen a halálos itélet megkegyelmezés utján, ilyen módon átváltoztatva. Hiszen sok helyen, több városban ilyen módon lett az ottani zsidó lakosság elhelyezve.

És ha talán a sors ugy rendelné, hogy ezt a kegyelmet nem kapjuk meg, a kitelepitéssel kapcsolatban, legalább valami enyhitésért esedezünk. Hadd maradjanak meg az ügyeink intézésére, egészségügyünkről való gondoskodás céljára létesitett központi szervezeteink és intézményeink továbbra is eddigi helyükön a városban, hogy e szervezeteknek és intézményeinknek legyen legalább módjukban a bekövetkezendő szenvedéseinket enyhiteni.

A jóságos Istenhez fohászkodunk, hassák meg e könyörgéseink a lelket, melynek gondozására eddig mi is rá voltunk bizva. Talán lehet, hogy többezernyi lélek hála-

sóhajtása áldást fog hozni a könyörülőkre és egész vármegyénkre is.

Nyiregyháza, 1944 május 5.

Mély alázattal

a nyiregyházi zsidó lakosság nevében
A NYIREGYHÁZI ZSIDÓ TANÁCS

A kérvény támogatására felkérték Dudás Miklós görögkatolikus püspököt, Thuróczy Zoltán evangélikus püspököt, Török Dezső római katolikus kanonok plébánost és dr. Korompay Károlyt, a róm. kath. egyházközség világi elnökét, akik visszautasitották a támogatást azzal az indokolással, hogy Krisztus gyilkosainak megmentéséért nem hajlandók egy lépést sem tenni.

Ugylátszik a keresztény felebaráti szeretetnek olykor mégis vannak határai.

JELENTÉS A TIFUSZJÁRVÁNYRÓL

A tisztiorvoshoz a következő beszámolót küldték:

ZSIDÓTANÁCS, NYIREGYHÁZA
JELENTÉS

A rendőrkapitányság által értesülünk, hogy Simapusztán kiütéses tifusz ütött ki és ennek következtében az idevaló koncentrálás ma délutántól szünetel.

Nyiregyháza, 1944 április 30.

A nyirjesi gyüjtőtáborban a zsidók fölé kirendelt csendőrőrs parancsnoka, Trencsényi József, a következő beszéddel fogadta az odaterelt zsidók ezreit:

„Zsidók, most itt vagytok valamennyien, — a méltóságos asszonyok is, akiknek a megyebálon a főispán kezetcsókolt. Most itt csak zsidók vannak, a zsidók pedig nem emberek."

A „nem emberek"nek természetesen nincs helyük Szabolcs-megyében, amiből az következett, hogy el kellett őket távolitani nemcsak a város, hanem egész Magyarország területéről is. Nyirjespusztával megkezdődött a bevagoni-

rozás, utána Simapuszta és Harangod gyüjtőtáborainak felszámolása.

Ezzel Nyiregyháza Szabolcs-megye, de Magyarország zsidósága története is véget ért.

A nyiregyházi getto és az odatömöritett községek

NYIREGYHÁZA városa és a közeli községek zsidósága gettóba tömöritését 1944 április hó 14-én hajnalban kezdte meg a csendőrség. A következő községekből terelték be csekély poggyásszal, a Nyiregyházán kijelölt gettóba a zsidó lakosságot.

Tiszadada, Kemecse, Tiszadob, Demecser, Ujfehértó, Vasmegyer, Tiszarád, Tiszapolgár, Tiszalök, Tiszaeszlár, Máriapócs Pócspetri, Büdszentmihály, Nagykálló, Biri, Balkány, Kótaj, Buj, Gáva, Paszab, Vencselő, Balsa, Timár, Pazony, Ramocsaháza, Székely, Tét, Apagy, Levelek, Sényő, Oros, Napkor, Nyirmihálydi, Gelse, Kállósemjén, Kiskálló.

Ezen községek zsidó lakossága már az első világháboru előtt is ott élt, s szüleik ott voltak eltemetve. Szerény vallási közösségeket teremtettek meg, ahol általában, anyagi gondokkal küzködve éltek. A gettóba való költözéssel órák alatt közel 70, vagy olykor 100 éves multra visszatekintő zsidó községeket szüntettek meg, szerény vagyonkájuktól megfosztották őket, ingó- és ingatlantulajdonuk szomszédaik prédájává lett. A gettó előcsarnok volt részükre a gázkamrákhoz.

A SZABOLCS-MEGYEI KIVÉTELEZETTEK SORSA

A KÜLÖNBÖZŐ cimeken kivételezettségeket kapott személyek, családok: a gettózás idején még odahaza maradhattak lakásaikban. Figyelemmel kisérhették a megyeszékhelyre tömöritett többezer zsidó tragikus sorsát. Az a tény, hogy őket nem zaklatták, bizonyos ábrándokat és reményeket keltett bennük, különösen a kitért zsidók hitték azt, hogy népük és vallásuk megtagadása most hozza meg a gyümölcsöt.

Két hét mulva azomban minden előzetes értesités nélkül, egy éjjel összeszedték az összes kivételezetteket, körülbelül 160 személyt és ismeretlen helyre vitték őket. Egy lélek sem került vissza közülük.

Egy-két kiragadott eset mutatja, hogy a magyar társadalom mennyire nem fogadta be a kitért zsidókat. Még abban az esetben sem, ha ősi, keresztény magyar családok leszármazottaival házasodtak össze.

Bánó Berger Anna Vasmegyeren volt postamesternő. A zsidók nem számitották maguk közé, ő is igyezett származását eltitkolni. Az ottani református paphoz ment feleségül, ezen a réven kapta meg a kivételezettséget. Egy szomoru hajnalon őt is, ismeretlen helyre vitték.

Debróczky, Kemecse község jegyzőjének felesége, családi nevén Keszler Aranka: elhagyta hitét s férje révén kivételezettséget kapott. Sorsára csak következtetni lehet, mert a Gestapo zsoldosai vitték őt magukkal gépkocsin, ugy, hogy érdeklődni sem lehetett, mi történt vele?

SIRATÓ ÉNEK

1944 JUNIUS havában szokatlan időben szólaltak meg a harangok Nyiregyházán.

Nem a delet jelezték, nem tüzvészt adtak hirül. Örömteljes eseményt akart közölni Szohor Pál polgármester úr, a régi multra visszatekintő, jellegzetes vidéki város lakosságával.

A gondosan lelakatolt teherkocsik elvitték Ujfehértó, Vencsellő, Demecser, Nagykálló, Ramocsaháza, Tiszalök, Kótaj, Buj, Levelek, Kemecse zsidóit — ismeretlen tájak felé.

Eldőlt és végetért a nagy per, amelyről éppen itt állapitotta meg Eötvös Károly: „már ezer éve folyik és még mindig nincsen vége".

A Sós-tó vize, — mintha mi sem történt volna — változatlanul, nyugodtan és barátságosan tükrözte vissza a forró juniusi nap sugarait.

A Bethlen-utcán végig csendesen, meghitten és hangulatosan borzolta az enyhe szél a nyirfák ezüstösen csillogó leveleit.

A Károlyi-kertben és a Kossuth-téren illatoztak a muskátlik, rezedák és rózsabokrok s amikor a „kis-vonat" rövid pihenőre, lélekzetvételnyi időre, megállott az „erdei-kitérőnél", az őzek nem futottak el riadtabban, mint máskor.

Természet és társadalom valami ijesztő drámai természetességgel vette tudomásul, hogy 17.500 zsidó lakost, — kellő szervezettséggel és lelkes odaadással —, egybetereltek és a halálkemencék fütőinek a kezére játszották át őket.

A zöld zsalugáteres ablakok mögül kiszürödő zongoraszó, amely oly szükségszerüen hozzátartozik Krúdy Gyula és Benczúr Gyula városához, nem vallott amellett, hogy az

előre megfontolt kiüzés viszhangot keltett volna a lelkiismeretben.

Nyiregyháza zsidósága kivételével, a város lakói ugy érezték, hogy most nem elkezdődött valami rendkivüli és előre-nem-várt katasztrófa, hanem befejeződött egy akarás és vágy, amely már évtizedekkel ezelőtt, még a mult század végén. Ferenc József boldog uralkodása idején, vérvád alakjában robbant itt ki és Solymosi Eszter vérét kérte a tüntető tömeg számon attól a zsidóságtól, amely éppen akkor indult el az asszimiláció utján.

Valahol: a Géza-utcában, a Bujtoson, a Kölcsey-utcában, különböző zsidó házakban , a gondosan ápolt virágos kertekben, csendőr-csizmák nyomán letaposott virágok szintelenül fonnyadtak a nyári forróságban, mintha ottfelejtett koszoruk lettek volna eltünt halottak sirjain.

Ami Nyiregyházán történt, nem irható a véletlen számlájára.

Az emlékek sürü erdejéből felhangzik egy beszélgetés, amelynek annak idején különösebb jelentősége nem volt, de megdöbbentő értelmet és tartalmat nyert a bekövetkezett katasztrófában.

A Kossuth Lajos reálgimnázium diákjai, a harmincas évek végefelé, kirándultak Debrecenbe és maglátogatták a történelmi nevezetességü református kollégiumot. A két iskola tanárai baráti beszélgetésre csoportosultak, s akkor, a világ legjámborabb emberének minősitett. Kiss László tanár úr, a mi latin tanárunk, a kifejlődött vitába beleszólva, ezt jegyezte meg:

„Ugy kell bánni a zsidókkal, mint ahogy a méhész a méhekkel. Először gyüjtsék csak egybe a virágokról a mézet és utána ki kell őket füstölni a kasból."

Amikor a kas kifüstölésének az ideje elérkezett, akkor a tanár urak kiszolgáltatták a diákokat és a diákok a tanáraikat.

Évtizedeken keresztül ismert alakja volt Nyiregyházának Deutsch tanár úr, Kállay Miklós miniszterelnök urnak valaha matematikatanára. Ő is bekerült a teherkocsiba.

A rikitó szinekben tobzódó tragédia apró árnyalatai döntően vallanak arról, hogy ami Nyiregyháza zsidóságával történt, — s általában Európa legtöbb országának a zsidóságával! — olyan katasztrófa, amelynek okait, ma már független álamunk talaján állva, ujból meg kell vizsgálnunk!

Nem felejtünk soha! És nem térünk napirendre. A vértanuk meggyalázásának minősitjük azokat az utóbbi időben felröppent jogtalan követeléseket, amelyeket utólag velük szemben támasztanak, számonkérve tőlünk az elmaradt ellenállást és harcot. Gyerekek, nők, betegek és aggok, sehol a világon még nem ragadtak fegyvert a túlerővel szemben.

Nyiregyháza zsidóságának a deportálása eleven példája a többség és kisebbség közötti erőviszonyból származó következményeknek.

Nem volt „zsidó-kérdés" Faludzsánál, ahol az izraeli hadsereg körülfogta és fegyverletételre kényszeritette az egyptomit. Nem volt „zsidó-kérdés" Haifán, 'ahonnét rémülten menekültek az arab tömegek. S nem lesz a jövőben sem zsidó-kérdés, ha az erők és a számbeli többség a zsidóság oldalán lesz.

Több évszázadon keresztül laktak török parasztok Bulgáriában s a közelmulban, jóformán egyik napról a másikra, kétszázezer török parasztot átdobtak Bulgáriából Török országba. Görögök milliói laktak Törökországban s a törökök mészárolni kezdték a görög lakosságot, hogy kierőszakolják görög milliók történelmi hazájukba való áttelepitését. Csehek deportáltak magyarokat és svábokat. Románok székelyeket telepitettek át Budapest környékére. Ez a mesterségesen homályba boritott tény magyarázza meg, hogy miért lehetett a multban zsidókat deportálni haláltáborokba

s miért lehet lesz a jövőben is ugyanezt megismételni mindazon helyeken, ahol végzetsszerüen, örökre, — mind vallási, mind pedig nemzeti szempontból, számszerüen, kisebbségre vannak ítélve.

Indokolatlanok a szemrehányások és értelmetlenek az önmarcangolások, mert nem adnak feleletet semmire és nem mutatják meg: merre van a kiut a zsákutcából? Nem a gyávaság büntetése volt a tüzhalál, nem a foglalkozáshoz való ragaszkodás és osztályhoztartozás vonta maga után a kegyetlen kiüzést.

Az északafrikai Atlasz hegységben zsidók tizezrei évszázadok óta arab kisgazdák földjeit művelték meg felesben. Béresek, szántóvetők és állattenyésztők voltak mind a mai napig s mégis most, amikor a forradalom lángja fellobogott a világ ezen táján is, életük veszélybe került s ha nem hoznák őket izraeli hajók a láchisi övezetbe, akkor ma Birkenau és Mauthausen után tiz évvel, kevés különbséggel, ugyanazon sorsra jutottak volna, mint Nyiregyháza zsidósága.

Ritka az a nemzedék, amely vértanukat vallhat szüleinek és testvéreinek s éppen ezért nehéz megtalálni a ma nemzedékének a megfelelő magatartást vértanuival szemben.

Izrael állama díszpolgárainak iktatta be őket.

Erkölcsi szempontból, igaz lélekkel csak az tudja idézni vértanuit, szellemi találkozásra, aki Izráelben él.

Kinos és zavarbaejtő, megszégyenitő és megalázó a vértanukra nézve, ha kinzóik és hóhéraik környezetében hivják őket az élők maguk közé.

Nyiregyháza zsidóságának a vértanui nem hatalmaztak fel élőket arra, hogy a nevükben megbocsássanak és külön-békét kössenek.

Ami elmult, azon valóban nem lehet már változtatni, de a mult folytatása sem kötelező és megváltoztathatatlan törvény.

Vértanukra emlékezve, nem a keserves és szégyenteljes multat akarjuk meghosszabbitani, hanem őket is a jövőhöz akarjuk kapcsolni. Nem az a feladatunk, hogy szertefoszló szavakban megnyilvánuló elégtételt követeljük a részükre azért, mert alkottak, dolgoztak és a társadalomnak, amely kiközösitette őket magából: termelő tagjai voltak.

Megnövekedett keretben kell a helyüket megállni. A magyar zsidóság családi albuma mellett, a teljesség kedvéért, joggal igényt tart rájuk Izráel egyetemes történelme is. Uj jelentőséget és fontosságot kapnak a nyiregyházai Epreskert-utcai és Szabolcs-utcai chászid gyülekezetek hétköznapjai és ünnepnapjai. Többet nem gyökértelen exotikumként szerepelnek, hanem szervesen hozzátartozó szines köveiként annak a mozaiknak, amelyet zsidó messziánizmusnak könyveltek el. Emlékezésünk nem téved a multatvisszasóvárgás dülőutjára, hanem értékeket idéz, akik a zsidóság érdekében dolgoztak. Nem mehet könnyen feledésbe a szervezetileg két részre szakadt Nyiregyháza zsidóságának közös erővel fenntartott, minden évben többszáz gyermeket befogadó iskolája, tanitói korának növendékeik életét hosszu ideig elkisérő hatása. A jesivák ifjuságának életformává szilárdult hogyamánytisztelete ugyanugy értékké kristályosodot ki, mint dr. Bernstein Béla magyar zsidóság történetét rekonstruáló tudományos munkássága.

Önérzettel tarthatjuk számon: Nyiregyháza zsidósága a legnagyobb csendben, de az adott körülményekhez képest igen szép eredménnyel, vezette mentőakcióját a Szlovákiából Magyarországra menekült gyerekek érdekében. Minden publicitást mellőzve, szeretettel és hatásosan gondoskodtak róluk. Nem az ő lelkiismeretüket terheli, hogy a katasztrófa órájában a szolvákiai gyerekeket is velük együtt kiszolgáltatták a halálkemencék fűtőinek.

Izrael állama hazahozta a vértanukat. A repatriálás

azonban nem korlátozódhatik kizárólag a halottakra. Az emlékezés Izraelben, az élőkre is kiterjed és ilyenkor megállapitjuk, hogy mennyire hiányoznak ők is nekünk.

A katasztrófák megismétlődését csak a kisebbségi állapot megszüntetésével és a mindent eldöntő többség megteremtésével lehet megakadályozni.

Tul közel vagyunk még a deportálások idejéhez, ahhoz, hogy elhigyjük, létezhetik olyan, amire azt mondhatjuk: ez lehetetlen.

Deportálás lehetséges és lesz is mindaddig, amig akad a közelben zsidó, akit beparancsolhatnak a teherkocsiba.

Nyiregyháza zsidóságának számottevő rétege, évtizedeken keresztül, az elnemzetietlenedés utját járta. A legmesszebbre mentek el: a legvégső határig. Az ő kisérletük bukása int arra, hogy minden cinizmustól és felületességtől mentesen, közeledjen a ma még külföldön élő zsidó tömeg az izraeli nemzeti állam gondolatához.

Hiába keresnék a vértanukat a földben, a sirban. Ott nem találná meg őket senki. Csillagokká váltak, akik Izráel egén ragyoknak és világitanak. Mutatják az utat a tengereken- és a levegőben-hazatérőknek. Nem látta őket senki holtan. Mi is ugy emlékezzünk rájuk, mint ahogyan az életben láttuk őket. Nem kisértetek, akik riasztanak és ijesztenek, hanem szülők, testvérek, barátok, jó ismerősök, akik arra várnak, hogy uj életre keljenek kertek virágjaiban, gyerekek mosolyában, papok imáiban, költők dalaiban: Izrael államában.

FEGYVERES HÖSIESSÉG, VAGY „KIDUS HASEM"?

MÁJUS-junius-julius havában, Izrael államában, minden hétre jutott egy-egy „Azkara". Valaha-volt falvak, községek, városok megmaradt zsidói, külön-külön emlékeznek családjukra, akiket 1944. nyarán öltek meg, valahol Európában...

Egészen meglepő módon, sőt megkülönböztető módon, éppen a magyar zsidóságot ültették a vádlottak padjára, s mintegy megbélyegezve, úgy tüntetik fel, mint a gyávaságnak és a katasztrófával szembeni megalkuvásnak és belenyugvásnak a képviselőjét.

Másfél évtized telt el azóta. Történelmi távlatból állíthatjuk mérlegre az embereket és eseményeket. A legtárgyilagosabban ítélve is, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ami a magyar zsidósággal 1944-ben, a kölönböző lengyel- és németországi haláltáborokban történt, nem minősíthető másnak: mint „Kidus-Hasem"-nak.

Lehetetlen egy közösségről véleményt alkotni ugy, hogy nem veszik figyelembe a lelki életét, erkölcsi magatartását, törvényekkel és állami rendszerekkel szemben. A magyar zsidóságot mind a zsidó vallás oldaláról, mind pedig a magyar állam részéről, egy évszázadon keresztül a „Dina demalchuta, dina" (Az állam törvénye, törvény) szellemében nevelték, oktatták és vezették.

A zsidóellenes rendeltek és intézkedések Magyarországon a néptömegek által választott parlament, törvényes keretek között hozott törvényei voltak, amelyeket, elvben, azoknak is el kellett fogadniok, akiknek belőlük káruk származott. Nem az idegen megszálló hatalom szövegezte meg a zsidóellenes törvényeket. — A magyar zsidóság százezrei, annak a népnek a képviselőivel találták magukat szemben,

amelynek a körében éltek, nyelvét beszélték, kulturájával és történelmével azonositották magukat és soha semmilyen formában nem jutott eszükbe, hogy ezzel a néppel, akár a csendes passzivitás határáig is, szembeszálljanak, vagy éppen partizán alakulatokba tömörülve, fegyveres ellenállást kezdjenek. Bármerre nézett, bármerre tekintett a magyar zsidó, mindenütt a törvényt: rendet, csendet és nyugalmat talált. Tisztviselőket, egy törvényes államhatalom minden rendü és rangu képviselőit, akik ugyanolyan „lelkiismerettel" hajtották végre ezeket a rendeleteket, mint a multban, más természetüeket. Ezt a végtelenül törvénytisztelő és a magyar államhoz minden körülmények között hü zsidó réteget, az utolsó pillanatig megtévesztették, becsapták és félrevezették a magyar hivtalos körök, amig végül egyszerüen eladták az egész magyar zsidóságot a hitleri rendszernek.

Nem az volt a helyzet Magyarországon, mint például Jugoszláviában, ahol egy levert államból egyszerüen elszállitották a mindenki által gyülölt megszállók, a zsidó tömegeket, amely intézkedéshez a jugoszláv törvényhozás egyetlen szervének sem volt semmi köze, ahol tehát a zsidóság, a deportálás végrehajtói elleni lázadásban nem érezhetett semmiféle törvényellenes cselekedetet.

Magyarországon azonban a tisztviselő általában igy gondolkozott: Lehet, hogy ezek a rendeletek szigoruak és embertelenek, de végeredményben: szabályszerü törvények és azt neki végre kell hajtania, mert különben elbocsátják az állásából.

Csak ha ezt a tényleges állapotot figyelembe vesszük, érthejük meg, miért tanusitott a magyar zsidóság olyan magatartást, mint amilyet tanusitott?

Csak egyet láthatott és érezhetett, hogy kizárólag a zsidósága a kritérium, amely miatt az a szörnyü katasztrófa érte. Nem tettek különbséget kapitalista és proletár, val-

"BARISSZIA" — 1930. NYIREGYHÁZA.

Jobbról balra: Bleich Lajos, Dr. Lichtmann László, Dr. Scher László, Dr. Levelekí-Lichtblau László, Gottlieb Ignácz, Seelfreund József, Weinberger Miklós, Tàjai-Teitelbaum Ernő, Waldner Arpád, Goldberger Benjamin, Kohn Elemér.

Gizi-nèni (Szőke Sándornè) IV. osztàlya
1935.
A statusquo hitközség temploma lépcsőin.

lásos vagy vallástalan, művelt vagy tudatlan, tisztességes, vagy gazember zsidó között.

Ezt a különleges helyzetet, ha összehasonlitotta az általa ismert hasonló helyzetekkel a zsidó történelemben, akkor könnyen azonosithatta Antiochus Epiphanes, vagy a spanyol kiüzetés és inkvizició korával, amikoris „Kidus Hasem"-nek minősitették azt a passziv magatartást, hogy zsidósága tudatában, ment a halálba anya a gyermekével, egész családok, testvérek, rokonok.

A magyar zsidóság deportált százezrei nem tették le kezükből a fegyvert gyáván, már csak azért sem, mert ilyen nem volt. De fegyverbiró ember sem volt közötte. — Ismeretes, hogy 1940-től kezdve, egészen 1944 májusáig, ugyancsak törvényes keretek között, a fegyverforgatásra alkalmas férfiakat behivták és tunyomó többségüket a határon tulra vitték. Hogy mi lett a sorsuk? Tudjuk.

Minden lázadás, minden felkelés, partizánmozgalom épen ezekre a korosztályokra támaszkodott volna, nem pedig azokra, akik a gettóban voltak összetömöritve, rövid időre. — Statisztikai szempontból nézve is, a deportáltak feltünően nagy része tizenhat éven aluli gyermekek voltak, egészen a csecsemőig, negyven éven felüli asszony és rengeteg beteg, akiket a különböző kórházakból vittek ki a vagonokhoz.

Ha egy anya a gyermekével a lángokba kerül, akkor azt nem lehet másnak minősiteni, mint „Kidus Hasem"-nek, mert semmi mást nem érezhetett abban a pillanatban, mint azt, hogy ő zsidó és ezért hal meg.

A történelmi keretekbe beállitva: egy igazságosabb és etikusabb történetirás, a halálba küldött magyar-zsidó százezreket a „Kidus-Hasem" glóriájával fogja övezni, éppen ugy, mint a máglyára került spanyolországi zsidókat.

Nem tulzás, ha azt mondjuk, valamint ma büszkén hivatkozik minden spanyolországi eredetü zsidó család, év-

századokkal ezelőtt vértanuságot elszenvedett ősére, aki a máglyán fejezte be életét és ebből a „Kidus Hasem"-ből nemesi oklevelet csinált, ugyanolyan dicsőségnek fog számitani a birkenaui halálgyár lángjaiba került magyar-zsidók utódai között is ez a tragikus vég.

Egy közösség megatartását katasztrófális helyzetben, igazságtalanság egy szolgálatvezető őrmester szemlélete alapján megitélni. A hősnek van egy alternativája is, különösen a zsidóság történetében, s ez: a vértanu. A hősiességnek van egy másik pólusa is, s ez: a „Kidus Hasem."

Szenes Anikó nem ölt meg egyetlen embert sem, mégis Izráel hősnője lett.

Anna Frank nem repitett a levegőbe egyetlen katonaszállitó vonatot sem, s mégis az ő személyén keresztül mozgósitják az utókort a végső erkölcsi győzelemre, a hitleri-vadállati rendszer fölött.

A tények azt igazolják, hogy minden nép fia ellenállás nélkül beszáll a deportáló vonatba, ha egyszer már arra kerül a sor. Beszálltak a franciáknak a tizezrei, az ukránok, a lengyelek, akiket Németországba vittek munkára és nem mondható, hogy rózsával volt megvetve az ágyuk. Sőt a megszállott orosz területekről is vittek százezrével munkásokat a németországi gyárakba. Amikor arra került a sor, a Csehszlovákiában élő magyarok is beszálltak a deportáló vonatba, legfeljebb nagyobb szerencséjük volt, mert azokat a Szudeta-német vidékre vitték. — De beszálltak a svábok is ,amikor a háboru utáni években Magyarországból deportálták őket. — Nem állottak ellent a törökök sem, amikor Bulgáriából, — többszáz-éves ottlét után, — egyik napról a másikra, átdeportálták őket Törökországba.

A prófétának van igaza, amikor arra inti a miles gloriosust: (dicsekvő katonát) „Ne dicsekedjék a hős, az ő hősiességével".

Végtelenül sokszor hangzik el álmatlan éjszakákon a tra-

gikus kérdés:

—„Istenem, miért történt ez így?"

Nem könnyü a feleletet megfogalmazni, de ha egyáltalán van válasz erre a kérdésre, akkor csak a „Kidus Hasem" magyaráz meg valamit ebből a lassanként titokká váló borzalmas tragédiából.

Nem leértékelés és megvetés, hanem szeretet és dicsőség illeti meg a magyar zsidók százezreit, akik a „Kidus Hasem" oltárán véreztek el.

MIÉRT KÉRITEK TŐLEM, HOGY FELEJTSEK?

„Azt mondják, felejtsem el
anyámat, aki szült, apámat, aki nemzett,
...mert úgy mondják, senkinek sem használ,
ha elmondom mi történt velünk...
...hiszen minden jobb lesz majd holnap —
csak felejtenem kell...
...beszélnek hozzám, biztatnak gyakran,
feledni nem tudok, de élve maradtam —
.. ..
...csak kérik, ne nézzek olyan leverten,
emlékeimből ne idézzek
és mondjam, hogy mindent kihevertem...

EZEKET a verssorokat Csokits János: Ha elmondom mi történt velük... című költeményéből idézem. A vers az „Irodalmi Ujság" január 1-i számában jelent meg. A szerzője nem zsidó. Ezeket a sorokat nem azért írta, hogy a zsidókat rávegye a hitleri korszakban történt szörnyüségek felejtésére. Azért ragadott tollat, hogy az 1956 őszén lejátszódott forradalomra emlékeztesse a magyarokat.

Hagyományainknak megfelelően, egy ősi zsidó gondolkodási módszerrel a „kál va-chomer"-rel szeretném érezteti az erkölcsi jogosultságát annak, hogy igenis helyén való az emlékezés és emlékeztetés a nagy zsidó katasztrófára. Ha a magyar költő ugy gondolja, hogy nem nyugodhatik meg s belső kényszert érez, hogy nemzetét emlékeztesse egy forradalomra, amelynek sok áldozata volt, de a legtárgyilagosabban hasonlitva is össze az eseményeket, nem is lehet egy napon emliteni a nagy különbséget a két véres esemény között. Az egyik oldalon ezrek estek el nem ártatlan bárányokként engedve lemészárolni magukat, hanem fegyverrel, harcolva, egy konkrét ellenfél ellen; mig

a másik oldalon hatmillió zsidó került a máglyára, nem mint katona, hanem mint a különböző népeknek törvénytisztelő állampolgára.

A felejtetésnek hatalmas irodalma született meg az elmult években. Meglepő, hogy a felejtés hivei a zsidóság köréből kerültek ki, feltünően nagy számban.

Nemrégen még ugy tetszett, hogy a felejtés az egészséges és természetes visszhang, mig az emlékezés: beteges és természetellenes jelenség.

Éppen az ugynevezett egyszerü emberek milliói mutattak hajlandóságot arra, hogy felejtsenek. A gyakorlatban ez abban nyilvánult meg, hogy éppen azokban az országokban, ahol a zsidó tömegek hetven-nyolcvan, sőt kilencven százaléka áldozata lett Hitler csatlósainak, rögtön a háboru befejezése után, — Izráel népe történetében páratlan méretben, — megkezdődött a vegyeházasságok sorozata. Nácik, nyilasok, usztasák, Hlinka-gárdisták és a lengyel zsidógyülölet harcosainak az asszonyait zsidó házakban láthattuk viszont, — míg férjeik: börtönben, akasztófán végezték életüket, vagy Dél-Amerikába menekültek. Ez volt a gyakorlati felejtés legszembeötlőbb megnyilatkozása. Az élet ezen a téren olyan elképesztő témát tartogat a regényirók részére, hogy azok egyelőre nem is merik ezeket megírni, mert attól tartanak, hogy az olvasók valószinütlennek és kiagyaltnak találnák a történeteket.

A felejtés másik alakja: az asszimiláció továbfolytatásának a szolgálatában áll. A zsidók kezdtek arra hivatkozni: legalább egy évszázadig nem kerül sor mégegyszer arra, hogy gázkamrákba tereljék őket. Nem érdemes tehát az emlékezéssel árkot ásni önmaguk és környezetük közé.

A harmadik csoport: világnézeti elveket fogalmazott meg, hogy alátámassza felejtése létjogosultságát.

Miután a zsidók egy része ilyen szépen kiegyezett és megbarátkozott a véres közelmulttal s igyekezett a jelent

ugy élvezni, mintha mi sem történt volna, következtek be azok a jelenségek, amelyeket végül is az Egyesült Nemzetek Szervezetében kellett a tagállamoknak hivatalosan megbélyegezniök. Felszólították a népeket, hogy a jövőben a tankönyvekben adjanak helyt a felejtésre itélt zsidó katasztrófának a megismertetésére. A világsajtó munkatársai nem sajnálták a fáradságot s utána néztek: hány sort, vagy hány oldalt szenteltek a Nyugat-Németországban megjelent tankönyvek Hitler zsidóellenes hadjárata bemutatására?

Ebben a pillanatban a helyzet tehát ilyen furcsán alakult: a legmagasabb nemzetközi erkölcsi testület megbélyegezte azt a törekvést, amely nemzsidó körökben felejtetni akarja az európai zsidóságot ért katasztrófát, ugyanakkor, amikor a zsidóság körében még mindig eléggé szilárdan tartja magát az a felfogás, amelyet egy szóban igy foglalhatunk össze: felejteni!

Az igazi iróknak és művészeknek azonban éppen az a nagy erényük, hogy nem tudnak és nem akarnak felejteni. Ellenkezőleg: az évek mulásával egyre jobban tökéletesitik lelkükben a feldolgozásra váró anyagot. Gyakran évek, évtizedek mulva lépnek műveikkel a nyilvánosság elé. A történelemhez fellebbeznek és tőle kérnek elégtételt az elkövetett és felejtésre itélt igazságtalanságokért.

Lehetséges, hogy az örmények annakidején, megalkuvásból, türtek és hallgattak. Nem tárták a világ elé szenvedéseiket. Jött azonban a zsidó Franz Werfel s olyan döbbenetes erővel irta meg a törökök örményüldözését „Musa Dag negyven napja" cimü regényében, hogy még azok is tudomást szereztek a legnagyobb titokban elkövetett mészárlásokról, akik térben és időben, többezer kilométeres távolságban éltek az eseményektől.

Méir Levin amerikai zsidó iró, aki a „Kefiah" cimü — filmsikert is aratott — regényével éveken keresztül számos országban sok-sok millió olvasót szerzett magának, jó más-

fél évtizeddel a gázkamrák elpusztitása után „Éva" cimmel világsikert aratott regényt irt, amelyben elmesélte egy lengyel zsidó diáklány történetét, az általunk oly jól ismert élményeket, hamispapirokkal, szökésekkel, „kápókkal." A könyvről beszélnek, a regényt olvassák, héber fordításban is mejelent, mert jól, érdekesen és hatásosan jelenetezte népünk és korunk véres tragédiáját. A közvélemény — ez alkalommal valóban: „ezernyelvű, egyszívű brigád," — sehol nem hagyta cserben a könyv irója és kiadóját. Nem mondták: nem kell a könyv a témája miatt. Inkább arról tettek tanuságot, hogy kezdik ma már elviselni a közelmult eseményeit s minél távolibbá válik az élmény, annál jobban hajlandók szívükbe fogadni művészi visszatükrözését.

Lélektanilag elemezve a felejteni akarókat, a felejtést követelőket, talán abból az érzésből fakadt ez a magatartásuk, ami a gázkemencék árnyékában élőkben kiváltotta a hitetlenkedést, akik, — kétségbeesetten, — nem akarták elhinni, hogy nem messze tőlük valóban égetik testvéreiket, hozzátartozóikat. Ezt az érzést, azok között a körülmények között, emberileg meg lehetett érteni, mert az életösztön szolgálatában állott. Ma azonban, tudva az eseményeket, tudatosan felejteni, végülis nem más, mint felszólitás, a történelemhamisitásra és történelemtorzitásra.

Az irók nem tudhatják „ezt" felejteni, mert ugy érzik, hogy erről kell irniok, ha nem történelmi regényt irnak, a jelenkori társadalmat ábrázolják, akkor lehetetlen megkerülniök ezt a zsidó katasztrófát, amelynek hatása politikai, vallási, művészi formában is, kimutatható a zsidóságtól távoleső területeken is.

Azok, akik horogkereszteket rajzolgatnak, nem állanak egyedül. Abdul Nasszer végeredményben ugyan azt akarja, amit ők; Izrael népe történelmének a meghamitását és teljes megsemmisitését, anélkül, hogy nyoma maradna.

Izrael népe történelme több sikon mozog: a hősiesség és

a martirológia dimenzióiban. Izrael vallási és népi élete és fejlődése, elválaszthatatlanok egymástól. Az ellenségei nem tudják fenntartani az egyiket úgy, hogyha megsemmisitik a másikat. Aki csak a vallást ismeri el Izraellel kapcsolatban, előbb-utóbb oda jut, hogy ezt is pusztulásra itéli. Ez a nagy történelmi tanulsága a hitleri korszaknak. Hová kerülünk, ha ezt a tanulságot is elfeledjük? Mit kapunk érte cserébe? Mivel jutalmaznak érte?

Izrael Állama és népe találta meg a helyes választ erre a kérdésre, akkor, amikor nemzeti feladatként intézményekben és alkotásokban, — például: „Martirok erdeje," Jad Vásem, — teremtett meg emlékeztetőket örök időkre.

VALÓBAN MEGGYILKOLTAK-E HATMILLIÓ ZSIDÓT?

Drámai beszélgetés Mose Kollal a „Jad Vasém" intézet hivatásáról

— MÉG alig mult el tiz esztendő s a külföldi sajtóban különböző nyelveken, egyre határozottabban és merészebben teszik fel a kérdést: Vajjon valóban lemészároltatott-e a hitleri rendszer hatmillió zsidót?, — kezdte el az ismertető beszélgetést Mose Kol, a Cionista Világszervezet egyik ismert vezető egyénisége, a Jad Vasem intézet vezetőségének tagja. A felindulástól remegve folytatja: — Nem rémlátomás, hanem elképzelhető valóság, hogy ha nem emelünk gátat e megdöbbentő történelemhamisitásnak, akkor a hatmillió mártir kivégzése egyszerüen, — mint mondják, — a propaganda területére siklik át, mint ilyet itélik meg s térnek napirendre a világ népei, nemzetünk szörnyü katasztrófája fölött. Többek között ennek az ellensulyozására született meg a Jad Vasém intézet.

— Az intézetnek a gondolata, Mordechái Senhabi, a Mismár Háémek-i kibuc tagja, lelkében született meg, aki azt még a második világháború idején, a Keren Kajemet Lejiszrael kuratóriuma elé terjesztette. Londonban, 1945 augusztusában, tartották meg az első cionista összejövetelt a háboru után, ekkor ez a javaslat ismét napirendre került. Egyhanguan elfogadták. Alapot létesitettek, amelynek az élén az akkori Erec Jiszráel-i Zsidó Népi Tanács állott.

— A brit mandatárius hatalom eléggé barátságtalanul szemlélte ennek az intézetnek az első lépéseit. A munka azonban megindult. Az állam megszületése után mindenki belátta, hogy ennek az intézménynek a legméltóbb és legilletékesebb gazdája maga: az állam lehet. 1953 augusztus 19-én, a nemzeti egység jegyében, a parlament megszavazta

a törvényt, amelynek ez a pontos neve: „Hok zikáron hásoá vöhágvurá — Jad vösém."

— A „Jad-Vasém" himnemü, vagy nőnemü szó-e? — kérdezem.

— Ez a kérdés felvetődött előtünk is. A Héber Nyelvtudományi Akadémia elé terjesztettük s ezt a választ kaptuk: „Az általános nyelvi használatban: himnemü" — s mi ebben az értelemben használjuk.

— Döntő bizonyiték került a kezünkbe arra vonatkozóan, hogy valóban hatmillió zsidó vált a hitlerizmus áldozatává. Az izráeli külügyminisztérium segitségével, az utóbbi hetekben, határozott lépéseket tettünk az irányban, hogy a Jad-Vasém részére, a lehető legrövidebb időn belül, adják át a Nyugat-Németországban őrzött „Arolson" archivum zsidókra vonatkozó anyagát. Ez az archivum az iratoknak a millióit őrzi, de ami a mi számunkra elsősorban fontos, húszmillió kartotékolt nevet is. Az okiratok, bizonyitványok, a hitleri rendszer áldozataira vonatkoznak, akiket különböző módokon és helyeken elpusztitottak. Az iratok között megtaláltuk a gettók, koncentrációs- és haláltáborok transzportjainak a névsorait s a rájuk vonatkozó jelentéseket és jegyzőkönyveket. Ugyanebben az archivumban meg van azoknak a névsora is, akik a háború után németországi táborokban maradtak s UNRA-segélyt kaptak. Néhány héttel ezelőtt Bonnban szerződést irtak alá, annak a 9 államnak a képviselői, — közöttük Izrael állama is, — a nyugat-német kormánnyal, akik résztvesznek ennek az archivumnak a felügyeletében. A bonni kormány kötelezte magát, hogy még az ezután következő években sem fogja megszüntetni az Arolson-archivum nemzetközi jellegét. Izrael kormányát külön összekötő tiszt képviseli az Arolson-archivumban. A zsidóknak a neveit, okmányait, most kezdték lefényképezni. Ezt a munkát egy angol társulat végzi. A mikrofilmeket a Jád-Vasém archivuma veszi majd

át s a jeruzsálemi „Emlékhegyen" épülő házában gondozza majd.

— Komoly problémát okozott nekünk, hogyan építtessük fel azokat az épületeket, amelyek hivatva vannak megőrizni a nagy tragédia emlékeit? A történelemben páratlanul álló intézmény ez és az épület külsőleg is ki kell fejezze, hogy milyen tragédiának az emlékét őrzi! Tekintettel kellett lennünk arra a hatalmas anyagra, ami az évek folyamán itt felhalmozódik. Ezért két mérnököt, Weintraubot és Windet, Európába küldöttünk, hogy tanulmányozzák a könyvtárak, archivumok építkezésének a régi és uj fajtáit. Háromezer négyzetméternyi területen emelkedik majd az az épület, amely a könyvtárat és az archivumot foglalja magába. Háromemeletes lesz. Olvasóterem és dolgozószobák lesznek benne a közönség s a tudományos munkások részére. Mellette, egy-emeletes épületben, amely 300 négyzetméternyi területet foglal el, lesznek a kiállitások, a katasztrófa éveiből származó emlékek bemutatása. Templomot is fogunk épiteni, amely a különböző „Landsmanschaftok" rendelkezésére áll majd, hogy az évfordulók alkalmával itt istentiszteleteket tarthassanak. Az épületeket jeruzsálemi terméskőből emeljük.

— A Jad-Vasem a barátok, hozzátartozók, szülők, gyermekek kérésére, a mártiroknak emlék-állampolgárságot adományoz. A nemzetközi jogban uj fogalom ez: nincs párja. De a legnagyobb nemzetközi jogászok mégis hitelesitették ezt az uj jogi fogalmat, mondván: bár arra nincs precedens, hogy halottaknak állampolgárságot adományozzanak, de mégis indokolt és igazságos, mivel arra a tragédiára sincs precedens, aminek következménye ezen állampolgárság adományozása.

— A Jad Vasém egyezményt kötött a KKL-el, amely lehetővé tette, hogy a „Jáár-hakdosim"-ot a Jad-Vasem szerves részévé iktatta be. A „Jáár-hágvurá" ugyancsak

hozzánk került. Egyezményt kötöttünk a Jivó-val, — az amerikai zsidóságnak kultúrális szervezete, — hogy közös kiadványokat jelentetünk meg, s a mártirok emléke megörökitésére vonatkozólag, közösen dolgozunk. Egyezményt kötöttünk az Izráeli Történelmi Társulattal, hogy elősegitjük a birtokunkban lévő történelmi anyagok kicserélését. Ugyancsak egyezményt kötöttünk a párizsi Snéurson által alapitott „Dokumentációs Központtal", amely főleg a franciaországi zsidók tragédiájára vonatkozó anyag összegyüjtésével fogalakozik, hogy a birtokában lévü anyag eredetijét, vagy másolatát, teljes egészében, átküldi hozzánk.

— A Jad-Vasém tudományos munkássága Jiszráél Halperin professzor irányitása alatt folyik, aki azt a megbizást kapta, hogy a több kötetből álló „Pinkász köhilot" anyagát gyüjtse össze és rendezze sajtó alá. Ennek a kötetnek a célja, hogy történelmi, földrajzi lexikona legyen az összes elpusztitott zsidó hitközségeknek. Minden zsidó település, ahol legalább egy minjánra való férfi volt együtt, már helyet kap ebben a kötetben. Felvetődött az a probléma, vajjon ábécésorrendben, vagy pedig földrajzi elosztás szerint, — a) Kelet-Europa, b) Közép- és Nyugat-Európa, c) az Európán kivüli országok, — állitsák össze a kötetet? Az abc mellett döntöttek.

— Rendkivüli feladatot vállalt magára a Jad-Vasém, amidőn programjába iktatta, hogy a mártirok neveit összegyüjti, — a rájuk vonatkozó adatokkal együtt. Külön lapokat bocsátottunk ki, hogy azt mindenki kitöltse s a Jad-Vasém rendelkezésére bocsássa. Pénzbe nem kerül, dijtalanul kapja meg minden igénylő, s ezúton fordulok külön a magyar anyanyelvü izraeli jisuvhoz, hogy a készülő nagy történelmi hamitás megakadályozásában legyen segitségünkre, mártirjai adatainak hozzánk-juttatásával. A gyilkosok el akarták rejteni gonosztettük nyomait; a Jad-Vasém összegyüjti, a világ elé tárja s megörökiti őket, — fejezte be nyilatkozatát Mose Kol.

NYIREGYHÁZA ÉS KÖRNYÉKE MÁRTIRJAI

AZ alant közölt névsor nem teljes. A Szabolcsiak Köre Emlékbizottsága többszöri felszólítása ellenére, — csak ennyi nevet sikerült összegyüjtenünk. Erőteljesen hangsulyoznunk kell ezt, mert esetleg azt a megtévesztő és félrevezető gyanusitást erősithetné meg, amelyet a zsidóság ellenségei konokul terjesztenek, tudnillik, hogy nem felelnek meg a valóságnak azok a számok, amelyeket veszteségeinkről nyilvánosságra hoztak különböző könyvekben és beszámolókban e tragikus kor történészei.

Legnagyobb részt az Izrael Államában élő hozzátartozók közölték velünk mártirjaik neveit.

A külföldön élők csak véletlenül szerezhettek tudomást akciónkról. Nagyon valószinü, hogy a legtöbben egyáltalán nem is hallottak arról, hogy hütlen városunk zsidósága, ártatlan áldozatainak az emlékét, legalább ebben a formában mindenki részére elérhető módon, meg akarjuk örökiteni.

A hiányos névsor azonban tulajdonképen azért jött létre, mert a legtöbb esetben egész családok kerültek a gázkamrákba, vagy kinozták halálra őket különböző táborokban s nem maradt utánuk közvetlen hozzátartozó, vagy rokon, aki gondoskodhatott volna arról, hogy a szükséges adatok hozzánk eljussanak.

EZEK FELETT SIRÁNKOZOK ÉN SZEMEIM ONTJÁK A KÖNNYET OH... OH, MI LETT VELÜNK...?

APAGY	Winkler Aranka
Reich Mór (Móse)	Winkler szülők
Reich Ilona (Lea)	Winkler nagyszülők
BALKÁNY	Safir Aron
Winkler Márton	Safir Julia

Weisz Mór
Weisz Teréz
Klein Amália
Klein Valéria
Klein Borbála
Lieff Sámuél
Lieff Berta
Lieff Jenõ
Lieff Anna
Lieff Ernõ
Lieff Sándor
Lieff Pisti
Wertheimer Herman
Wertheimer Száli
Wertheimer Samu
Wertheimer Margit
Wertheimer Éva
Wertheimer Judit

BUDAPEST

Dancinger Andor
Dr. Horvát Zoltán

BÜDSZENTMIHÁLY

Goldmann Zelda
Goldmann Margit (született Kohn)
Kohn Éva
Schwartz Béla
Klein Herman
Klein Eszter
Klein Erzsébet
Epitz Imre
Klein Sára
Fülöp Zsófi

CÉGÉNY

Spira Májer
Spira Mór
Spira Szerén
Spira József
Spira Sándor
Spira Laci

DEBRECEN

Dr. Réti László
Dr. Horváth Sándor

DEMECSER

Leichtmann Herman
Leichtmann Jolán

GÁVA

Meizlik Ernõ
Groszfeld Róza
Segelbaum Márton
Segelbaum Mártonné
Segelbaum Berti
Segelbaum László
Segelbaum Sámuelné sz. Maibaum Adél
Segelbaum Sámuel
Segelbaum Judit

IBRÁNY

Ferber Miklósné született Schächter Szidi

KÁLLÓSEMJÉN

Strausz Lajos és családja
Strausz Miksa és családja
Strausz Artur és családja
Reinitz Moshe és családja
Malek Slomo Joszef
Malek Chájá és a gyermekek

Grünblatt Móric
Grünblatt László
Özvegy Grünwaldné

KÁNTORJÁNOSI

Heimlich Sándor
Heimlich Nelli
Heimlich Vilmos
Heimlich Marika
Dr. Heimlich Ernő (Budapest)

KEMECSE

Segelbaum Rebus
Stern Mór
Auspitz család
Dr. Pollacsek Sándor
Dr. Pollacsek Sándorné sz. Adler Vilma
Glück Erzsébet (Baba).
Stark Miklós orvostanhallgató

KENÉZLŐ

Grünwald Bertalan
Maitlinger Antal
Maitlinger Etel
Maitlinger Áron

KISVÁRDA

Farkas Andor
Klein Ilona
Klein Lili
Wiesner Ármin
Fränkel Eszter, Wiesner Árminné
Rein Áron
Freund Eszter
Freund Channa és gyermekei
Freund Sámuel
Freund Jenő
Freund Ráchel
Freund Regina
Freund Boris
Freund Simon

KÓTAJ

Meizlik Ignác
Meizlik Sarolta
Meizlik Piroska
Meizlik Lenke
Meizlik Menyhért
Meizlik Eszter
Meizlik Kati
Gantner Bella
Bernát Béla
Bernát Béláné sz. Stern Róza
Bernát Klári
Rosenberg Rudolf
Rosenberg Rudolfné szül. Funk Sári
Rosenberg Dezső
Heimlich Lászlóné sz. Rosenberg Lenke

MÁRIAPÓCS

Weinberger Dávidné
Weinberger Henrik
Weinberger Beáta
Weinberger Zoli
Lőrinczy Lajos
Lőrinczy Lajosné

Lörinczy István
Özv. Lörinczy Lipótné

NAGYHALÁSZ

Hirsch Jiszráél Chájim
Hirsch Perl
Weisz Baruch
Kornfeld Borbála

NAGYHALÁSZ

Weisz Becálél
Engel Hermann
Engel Teréz
Engel Olga

NAGYKÁLLÓ

Winkler Sámuel
Winkler Ilona
Winkler Sándor
Reich Sándor
Reich Sándorné
Reich Tibor
Reich György
Reich Vera
Reich László

NAPKOR

Goldstein Jesájáhu Salom
Goldstein Rivka
Herskovits Márton
Weinberger Helén
Teiller Jehezkiél

NYÍRÁBRÁNY

Braun Timea
Rosenfeld Jenő
Rosenfeld Jenőné sz. Egri Vilma
Rosenfeld Sándor
Rosenfeld Sándorné szül. Hajdu Magda
Rosenfeld Marika

NYÍRACSÁD

Deutsch Jakab
Deutsch Jakabné
Deutsch Jolánka
Deutsch Katalin
Deutsch Miklós

NYÍRBÁTOR

Székely Sára
Székely Éva
Weinberger Menyhért
Weinberger Menyhértné
Weinberger Tibor
Weinberger Lajos
Weinberger Jakab
Weinberger Sára
Weinberger Éva
Fried Sámuel
Fried Sámuelné
Herskovits Ignácné
Herskovits Sámuel
Herskovits Imre (Budapest)
Herskovits Tibor
Herskovits Miklós
Weiszkorn Joszef
Weiszkorn Paula
Weiszkorn Miklós
Teitelbaum Tuvia
Teitelbaum Rivka

NYÍRBÉLTEK

Amsel Mór

זכור

EMLÉKEZZ!

לא אליכם כל עברי דרך הביטו וראו אם יש מכאוב כמכאובי יגי

Tinéktek szólok, utak vándorai, tekintsetek ide és nézzétek, van-e fájdalom enyémhez hasonló...

A nyiregyházi getthóval elhurcolt kedveseim

örök emlékezetére.

Nyirjespuszta I. csoport Ijjár 24. 1944 május 17. szerda	Harangod Sziván 1. 1944 május 23. kedd	Simapuszta Sziván 3 1944 május 25 csütörtök	Nyirjespuszta II. csop. Sziván 7. 1944 május 29. hétfő	Nyirjespuszta III. csoport Sziván 15. 1944 június 6. kedd
1945 május 7. hétfő	1945 május 13. vasárnap	1945 május 15. kedd	1945 május 19. szombat	1945 május 27. vasárnap
1946 május 25. szombat	1946 május 31. péntek	1946 június 2. vasárnap	1946 június 6. csütörtök	1946 június 14. péntek
1947 május 14. szerda	1947 május 20. kedd	1947 május 22 csütörtök	1947 május 26. hétfő	1947 június 3. kedd
1948 június 2. szerda	1948 június 8. kedd	1948 június 10. csütörtök	1948 június 14. hétfő	1948 június 21. kedd
1949 május 23. hétfő	1949 május 29. vasárnap	1949 május 31. kedd	1949 június 4. szombat	1949 június 12. vasárnap
1950 május 11. csütörtök	1950 május 17. szerda	1950 május 19. péntek	1950 május 23. kedd	1950 június 31. szerda
1951 május 30. szerda	1951 június 5 kedd	1951 június 7. csütörtök	1951 június 11. hétfő	1951 június 19. kedd
1952 május 19. hétfő	1952 május 25. vasárnap	1952 május 27. kedd	1952 május 31. szombat	1952 június 8. vasárnap
1953 május 9. szombat	1953 május 15. péntek	1953 május 17. vasárnap	1953 május 21. csütörtök	1953 május 29. péntek
1954 május 27. csütörtök	1954 június 2. szerda	1954 június 4. péntek	1954 június 8. kedd	1954 június 16. szerda
1955 május 16. hétfő	1955 május 22. vasárnap	1955 május 24. kedd	1955 május 28. szombat	1955 június 5. vasárnap
1956 május 5. szombat	1956 május 13. péntek	1956 május 13. vasárnap	1956 május 17. csütörtök	1956 május 25. péntek
1957 május 25. szombat	1957 május 31. péntek	1957 június 2. vasárnap	1957 június 6. csütörtök	1957 június 14. péntek
1958 május 14. szerda	1958 május 20. kedd	1958 május 22. csütörtök	1958 május 26. hétfő	1958 június 3. kedd
1959 június 1. hétfő	1959 június 7. vasárnap	1959 június 9. kedd	1959 június 13. szombat	1959 június 21. vasárnap
1960 május 21. szombat	1960 május 27. péntek	1960 május 29. vasárnap	1960 június 2. csütörtök	1960 június 10. péntek
1961 május 10. szerda	1961 május 16. kedd	1961 május 18. csütörtök	1961 május 22. hétfő	1961 május 30. kedd
1962 május 28. hétfő	1962 június 3. vasárnap	1962 június 5. kedd	1962 június 9. szombat	1962 június 17. vasárnap
1963 május 18. szombat	1963 május 24. péntek	1963 május 26. vasárnap	1963 május 30. csütörtök	1963 június 7. péntek
1964 május 6. szerda	1964 május 12. kedd	1964 május 14. csütörtök	1964 május 18. hétfő	1964 május 26. kedd
1965 május 26. szerda	1965 június 1. kedd	1965 június 3. csütörtök	1965 június 7. hétfő	1965 június 15. kedd
1966 május 17. szombat	1966 május 20. péntek	1966 május 22. vasárnap	1966 május 26. csütörtök	1966 június 3. péntek
1967 június 3. szombat	1967 június 9. péntek	1967 június 11. vasárnap	1967 június 15. csütörtök	1967 június 23. péntek
1968 május 22. szerda	1968 május 28. kedd	1968 május 30. csütörtök	1968 június 3. hétfő	1968 június 11. kedd
1969 május 12. hétfő	1969 május 18. vasárnap	1969 május 20. kedd	1969 május 24. szombat	1969 június 1. vasárnap
1970 május 30. szombat	1970 június 5. péntek	1970 június 7. vasárnap	1970 június 11. csütörtök	1970 június 19. péntek
1971 május 19. szerda	1971 május 25 kedd	1971 május 27. csütörtök	1971 május 31. hétfő	1971 június 8. kedd
1972 május 8. hétfő	1972 május 14. vasárnap	1972 május 16. kedd	1972 május 20. szombat	1972 június 28. vasárnap
1973 május 26. szombat	1973 június 1. péntek	1973 június 3. vasárnap	1973 június 7. csütörtök	1973 június 15. péntek
1974 május 16. csütörtök	1974 május 22. szerda	1974 május 24. péntek	1974 május 28. kedd	1974 június 5. szerda

Mécsesgyujtás mindig az előző estén!

A nyiregyházi mártir-emlékmü bizottság kiadása
1949. évben.

Emlèktàbla

Jeruzsálemben

a Cion-hegyen.

Amsel Berta
Amsel Ernő
Amsel Miklós
Frieder Dávid
Frieder Beile
Frieder Jenő

NYIRBOGÁT

Schwartz Ignác
Schwartz Ilonka
Schwartz Imre
Schwartz József
Schwartz István
Lefkovits Sámuelné
Lefkovits Lenke
Lefkovits József
Lefkovits Livia
Weisz Herman
Weisz Rozália
Weisz Biri
Weisz Piroska
Weisz Judit
Weisz Árje
Grosz József
Grosz Ilona
Grosz Ernő
Grosz Andor
Roth Jenő
Roth Jenőné
Roth Géza
Roth Erzsébet
Roth Emil
Roth Simon és családja
Schnitzler Józsefné
Schnitzler Hanni
Schnitzler Lajos és családja
Steiner Menyhért
Steiner Szeréna

NYIREGYHÁZA

Auspitz Ignác
Auspitz Ignáczné
Breyer Imre
Beyer Kálmán
Breuer Józsefné
Breuer József
Egri Jenő
Egri Jenőné sz. Klein Boriska
Fógel László
Fógel Mór
Führer Mihályné
Führer Mihály
Fuchs Sándorné sz. Führer
Führer Béla
Fuchs Miklós
Földi Márton
Földi Mártonné
Földi Tivadar
Földi Lászlóné sz. Auspitz Emma
Grosz Sándor
Grosz Ilona
Grosz Ernő
Grosz Szeréna
Grosz György
Hajdu Dezső
Hajdu Dezsőné sz. Csengeri Ilona

Nagler Jenő
Partos (Polacsek) Bella
Nagler Jenőné
Schwarcz József
Schwarcz Ármin
Schwarcz Tibor,
Schwarcz László
Schwarcz Hermann
Schwarcz Hermanné
Schwarcz Vera
Scharfstein Mór
Scharfstein Mórné
Rónai Tibor
Rónai Irma
Rónai György
Hartmann Márton
Hartmann Mártonné szül. Guttmann Piroska
Hartmann Gábor
Strausz Ernő és családja
Grosz József és családja
Özv. Beregi Dezsőné sz. Friedmann Ágnes
Boskovits Erzsébet
Braver Sándor
Deutsch József
Engel Sámuel
Engel Eszter
Engel Olga
Engel Ella
Engel Jenő
Engel Helén
Engel Irén
Engel Kálmán
Engel Eszter
Engel Jenő
Engel Helén
Engel Irén
Ehrenstein Sománé
Ehrenstein Erika
Ferber Dávid
Ferber Dávidné sz. Maibaum Róza
Ferber Irén (Budapest)
Faragó Pál
Faragó Vilma
Faragó Gyuri
Faragó Béla
Fried Sándor
Fried Etelka
Fried Márta
Fried János
Friedmann Kálmán
Friedmanné sz. Klein Eszter
Fisch Perlné sz. Stern Piroska
Friedmann Ignácné szül. Schwartz Etelka
Friedmann Jenő
Friedmann Hajnalka
Friedmann Rózsa
Özv. Friedmann Vilmosné
Dr. Friedmann Károly
Weisz Józsefné
Vértes Manóné sz. Führer Margit
Vértes János

Özv. Friedman N.-né
Friedländer Raffael
Füredi Vilmosné
Gelber Jenő
Gelber Jenőné sz. Lichtmann Jolán
Grosz Gáborné sz. Grosz Gizella
Gerő Irén sz. Burger
Gerő Sándor
Gerő Zsuzsika
Gross Ármin
Gross Bertha
Goldberg Salamon
Goldberg Salamonné szül. Gottlieb Teréz.
Goldberg Ábrahám (Nasan)
Goldbergné szül. Gottlieb Jona
Goldfarb Ferenc
Goldfarb Ferencné szül. Weisz Lea
Goldfarb László
Goldfarb Mór
Goldfarb Giza
Goldfarb Éva
Goldfarb Sándor
Goldberger Mose
Goldberger Chaja Rivka
Goldberger Dov
Goldberger Tova
Goldberger Chájim Árje
Goldberger Cina
Goldberger Jehudit
Goldberger Ábrahám
Goldberger Jicchák
Goldberger Mózesné
Goldberger Sarolta
Goldberger Erzsébet
Gotteszmann Herman
Gotteszmann Rózsi
Grünberg Tamás
Grünberg Mózes
Gácsi Andor gépészmérnök
Gácsi Andorné sz. Schillinger Kató
Gácsi János
Gácsi Marika
Grün Józsefné
Grün Gyuri
Goldberger Hermann
Hermann Sámuel
Hirschl Évi
Jakab Henrik
Jakab Sári
Jakab Adolf
Jakab Lenke
Jakab Aranka
Jakab Theodora
Jungreisz Anna
Klein György
Özv. Kornfeld Eliásné
Klein Kálmán
Klein Zseni
Klein Adolfné, sz. Lazarovits Erzsébet
Klein István

Kohn Ferenc
Kohn Ferencné
Kohn Ernő
Kohn Miksa
Kohn Piroska
Kohn Irén
Kohn Edit
Kohn József
Kohn Rivka
Kohn Mordecháj
Kohn Elimelech
Kohn Simon
Kohn Jesájá
Kohn Cvi
Kohn Reizl
Lazarovits Miklós
Lazarovits Erzsébet
Lazarovits János
Lazarovits Sándor
Lazarovits Edit
Lazarovits György
Lieff Piroska
Lieff Szárá
Lieff László
Lieff N. N.
Lichtenberg Leó
Lichtenberg Leőné szül. Maibaum Margit
Maibaum Sámuel
Maibaum Sámuelné szül. Gelbmann Fáni
Maibaum Andor (Dundi)
Maibaum Jenőné sz. Auspitz Lenke
Maibaum N. kisfiuk
Márton Pál
Müller Rézi
Müller László
Müller Ávrahám
Müller Árpád
Rapaport Salamon
Rapaport Elemér
Rapaport Jenő
Reich Herman
Reich Hermanné sz. Goldstein Emma
Reiner Benő
Reiner Benőné
Reiner László
Reiner Kati
Rosenfeld Pál
Strausz Éva
Szabó I. Imre
Szabó Imréné sz. Goldberger Piroska
Szabó Zsuzsika
Wax Aladár dr.
Wax Aladárné sz. Friedmann Erzsébet

NYIRBÓGDÁNY

Goldfarb Pista
Goldfarb József

NYIRGELSE

Katz Izráel
Katz Zseni
Katz Ferenc
Katz Erzsi
Buchsbaum József

Buchsbaum Pali
Buchsbaum Julika
Weisz Béla
Weisz Róza

NYIRMIHÁLDI

Katz Jakabné

NYIRPILIS

Schwartz Jicchák
Schwartz Hanna

PÓCSPETRI

Ábrámovits Becálél
Ábrámovits Liebe
Ábrámovits Chájim
Ábrámovits Brachá

PUSZTADABAS

Schnitzel Sámuel és családja

TISZABERCEL

Roth-Guttmann Szerén
Roth Gyula
Roth Ella
Roth Fáni
Fried Ede főrabbi
Fried Ilona
Fried Endre
Fried Jenő
Roth Sándor
Roth-Deutsch Fáni
Roth Éva
Schweiger Tibor
Schweiger Arnold
Schweiger Sándor
Schweiger István

TISZADADA

Friedmann Andor
Friedmann Erzsébet
Özv. Friedmann Mártonné sz. Roth Ida
Friedmann Salamon
Friedmann Salamonné sz. Flór Stefánia

TISZAESZLÁR

Farkas Jicchák
Farkas (Ginzler)
Farkas Méir
Farkas Friedele
Farkas Dvorale
Farkas Eszter
Farkas Áser

TISZALÖK

Günzler Eliézer
Günzler Eszter
Kun Bertalan
Kun Sándor

TISZAPOLGÁR

Grünwald Mirele
Grünwald Hentse
Grünwald Fajgele
Grünwald Noach
Sapira Naftáli
Sapira Naftáliné, Ráchel
Sapira Chájá
Sapira Áser Smuel
Sapira Pinchás Elimelech
Sapira Iszer
Sapira Rivka
Sapira Jiszráél
Schwartz Jakabné

UJFEHÉRTÓ
Weisz Sándor
Weisz Sándorné
Weisz Ella
Weisz Erzsébet
Stern Jakab
Stern Ilona
Stern Magda
Deutsch Izidor
Deutsch Izidorné
Deutsch Sándor
Deutsch Edith
Deutsch László
Baumhaft Ferenc
Baumhaft Edith
Blau Sámuel
Blau Sámuel
Blau Mari,
Blau Erna

VENCSELLÖ
Grünwald József
Grünwald Rivka
Grünwald Janka
Schönberger Ilona
Rein Ernő
Rein Tibor
Rein Jenő

VITKA
Édenburg Tibike
Klein József

ZÁHONY
Neumann Áronné
Neumann Sándor
Neumann Ottó

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető 1
Zsidó közösség születik Nyiregyházán . . . 2
A tiszaeszlári vérvád ellnállási szervezkedésre serkentett Nyiregyházán 8
Autonom orthodox hitközség Nyiregyházán . 12
Idil a vallás jegyében, a Géza utcában . . . 15
Az őszi ünnepek főpapja 25
Romantikus diákélet 33
Cionizmus és cionisták Krudy Gyula városába. Vili 38
A szabolcsi „zsidó gentryk" szerepe a földművelésben és állattenyésztésben 47
A zsidók szerepe Nyiregyháza város és Szabolcs vármegye sportéletében 49
Zsidók Nyiregyháza gazdasági életében . . 56
Nyiregyháza zsidósága nyelve 62
Az első világháborúban kitüntetett tisztek és altisztek Szabolcs megyében 65
Kállay Miklós péntek estéi Varjulaposon . . 66
Egy halálra ítélt község a nyiregyházi gettóban . 71
A nyiregyházi gettó szervezeti felépítése . . 75
Dokumentumok a nyiregyházi gettóban történt kegyetlenkedésekről 78
A Szabolcs-megyei kivételezettek sorsa . . . 88
Siratóének 89
Fegyveres hősiesség, vagy „Kidus Hásém?" . . 95
Miért kéritek tőlem, hogy felejtsek? . . . 100
Valóban meggyilkoltak-e hat millió zsidót? . . 105
Nyiregyháza és környéke martirjai . . . 109